

Procesgids Hof van Friesland

Procesgidsen

1. Staatse Raad van Brabant
2. Hof van Friesland

De totstandkoming van deze serie 'Procesgidsen' wordt begeleid door een commissie, ingesteld door het bestuur van de STICHTING TOT UITGAAF DER BRONNEN VAN HET OUD-VADERLANDSE RECHT (STICHTING OVR).

Van deze Begeleidingscommissie maken deel uit: prof.mr. O. Moorman van Kappen (voorzitter), prof.mr. A.Fl. Gehlen, prof.mr. C.H. van Rhee, prof.mr. F. Keverling Buisman en mr. T.J.M. Kolfschoten (secretaris).

PROCESGIDS

HOF VAN FRIESLAND

De hoofdlijnen van het procederen in civiele zaken
voor het Hof van Friesland
zowel in eerste instantie als in appel

B.S. HEMPENIUS-VAN DIJK

Hilversum
Verloren
2004

Deze uitgave kwam tot stand dankzij een financiële bijdrage van
de Gratama-stichting.

Op het omslag een afbeelding van het grootzegel van het Hof van Friesland,
zoals dat na 1578 bij het Hof in gebruik was, foto Tresoar.

ISBN 90-6550-779-5

© Stichting OVR en
Uitgeverij Verloren, Postbus 1741, 1200 BS Hilversum, www.verloren.nl

Typografie Rombus, Hilversum
Drukwerk Wilco, Amersfoort
Brochage Van Strien, Dordrecht

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUDSOPGAVE

Lijst van afkortingen	7
Lijst van illustraties	8
Enige opmerkingen vooraf	9
1 Korte geschiedenis van het Hof van Friesland	11
2 De rechterlijke organisaties van Friesland ten tijde van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden	14
3 Samenstelling en inrichting van het Hof	17
4 De advocatuur	21
5 De competentie van het Hof	23
6 De achtereenvolgende instructies voor het Friese Hof en andere regels met betrekking tot de manier van procederen	25
7 Het grondpatroon van de procesgang in civiele zaken voor het Hof van Friesland, met name in de tweede helft van de achttiende eeuw	26
I Het begin van het proces	26
1 Het verzoekschrift om de tegenpartij te doen dagvaarden	26
2 Het instellen van het appel	26
3 Het uitbrengen van de dagvaarding of citatie	28
II Het vervolg van het proces	29
A De eerste fase: het ante-interlocutoir proces	29
1 Het dienen van eis en het leveren van het ‘libel’	29
2 Het dienen van antwoord en het leveren daarvan, alsmede het opwerpen van excepties	32
3 Het dienen van repliek en volgende schrifturen en het leveren daarvan	32
4 Het fourneren van het ante-interlocutoire proces	33
5 Het formeren van het eindvonnis dan wel van het tussenvonnis ‘op bewijs’	34
B De tweede fase: het post-interlocutoir proces	35
1 Het leveren van getuigenbewijs: probatie, reprobacie en contra-reprobacie	35
a De toewijzing van de ‘commissaris onder het zegel’	35
b Het overleggen van de probatoire artikelen door de posant	36
c De beantwoording van de probatoire artikelen door de (ge)poseerde	38

d	De ondervraging van de getuigen	39
e	De 'opening van enquesten'	39
f	Reprobatio en contra-reprobatio	40
2	Het dienen van remonstrantie en het leveren van deze schriftuur	40
3	Het fourneren van het post-interlocutoire proces	41
4	Het formeren van het eindvonnis en het bekend maken daarvan	43
8	Schematische voorstelling van het 'grondpatroon' van de civiele proce- dure voor het Hof van Friesland zowel in eerste instantie als in appel	43
I	Het begin van het proces	43
II	Het vervolg van de procedure	43
A	Het ante-interlocutoire proces	43
B	Het post-interlocutoire proces	44
9	De zaak Postumus-Krop	46
1	Inleiding, het 'voorspel' van het proces	46
2	Het instellen van het appel	48
3	Het ante-interlocutoire proces	48
a	De dagvaarding, het dienen van eis en het leveren van het 'libel'	48
b	Het antwoord	53
c	Replik en dupliek	55
d	De interlocutoire sententie 'op bewijs'	58
4	Het post-interlocutoire proces	69
a	De toewijzing van de 'commissaris onder het zegel'	60
b	Het leveren van getuigenbewijs aan de kant van de appellant, Hero Postumus	62
1	Het overleggen en doen beantwoorden van de probatoire artikelen	62
2	De ondervraging van de probatoire getuigen	68
c	De probatio aan de kant van de geappelleerde, Michiel Krop	71
d	De reprobatio aan de kant van de appellant, Hero Postumus	74
e	De remonstranties voor Hero Postumus en Michiel Krop	76
f	Het eindvonnis in de zaak Postumus-Krop	81
10	Het archief van het Hof van Friesland	86
11	Literatuur, zowel 'eigentijds' als 'modern'	87
12	Glossarium	90

LIJST VAN AFKORTINGEN

arch.	archief
C	<i>Codex Justinianus</i>
car. gld(s)	carolus (of) caroli gulden(s)
def. sent.	definitieve sententie
dr	doctor
HvF	Hof van Friesland
inv. nr(s)	inventarisnummer(s)
jg	jaargang
N(-rol)	(rol van de) Nieuw dienende (of) Nieuwe zaken
NP (-rol)	(rol van de) Nieuw (ge)Presenteerde zaken
OP (-rol)	(rol van de) Oud (ge)Presenteerde zaken
w.g.	was getekend

LIJST VAN ILLUSTRATIES

1	Proceszak van het proces Postumus-Krop (bij het dossier van deze zaak: Arch. HvF, inv. nr 15101)	47
2	De eerste bladzijde van de ‘rol van de nieuw dienende zaken’ van 13 december 1774 (Arch. HvF, inv. nr 7562, 13 december 1774)	50
3	De eerste bladzijde van de bundel katernen met de gegrosseerde schrifturen in de zaak Postumus-Krop (Arch. HvF, inv. nr 15101)	51
4	De bladzijde in de bundel met gegrosseerde schrifturen in de zaak Postumus-Krop met het eind van het ‘libel’ en het begin van het antwoord (Arch. HvF, inv. nr 15101)	54
5	De laatste bladzijde (de rugzijde) van de bundel met de gegrosseerde schrifturen in de zaak Postumus-Krop, met daarop o.a. de meest uitvoerige optekening van het tussenvonniss in deze zaak, waarin bewijs werd opgelegd (Arch. HvF, inv. nr 15101).	59
6	De commissiebrief voor raadsheer Simon Binckes (Arch. HvF, inv. nr 15101).	61
7	Het ‘biljet van getuigen’ met betrekking tot de probatie van Hero Postumus (Arch. HvF, inv. nr 15101)	64
8	De eerste bladzijde van de probatoire artikelen voor Hero Postumus (Arch. HvF, inv. nr 15101).	66
9	De eerste bladzijde van de probatoire informatiën voor Hero Postumus (Arch. HvF, inv. nr 15101)	70
10	De optekening van de accusatie van de probatoire getuigen voor Michiel Krop (Arch. HvF, inv. nr 15101).	73
11	De eerste bladzijde van de remonstrantie voor Michiel Krop (Arch. HvF, inv. nr 15101)	79
12	Het ‘fournissement’ van de zaak Postumus-Krop aan de kant van Hero Postumus, geschreven op de rugzijde van de voor hem ingediende remonstrantie (Arch. HvF, inv. nr 15101)	80
13	Het dictum van het eindvonniss in de zaak Postumus-Krop, zoals ingeschreven in de ‘quaclap’ (Arch. HvF, inv. nr 16715, f. 111 v, eerste rechte dag 8 april 1777, definitieve sententie 1)	83

ENIGE OPMERKINGEN VOORAF

In dit deel van de procesgidsen staat de procesgang voor het Hof van Friesland centraal en dan speciaal die bij het voeren van civiele ofwel burgerlijke processen, dat wil zeggen processen waarbij het gaat om de beslechting van een geschil tussen twee burgers. Hoewel de procesgidsen bedoeld zijn om de gebruikers van de archieven van de provinciale hoven in de periode vóór 1811 te helpen de gang van zaken bij een burgerlijk proces in hoger beroep te verstaan, ligt dit voor het Friese Hof wat anders. Het Friese Hof sprak namelijk wat burgerlijke geschillen betreft haast even vaak recht in hoger beroep als in eerste instantie ofwel eerste aanleg. Bovendien verliep de procedure, of er nu in hoger beroep of in eerste instantie voor het Hof werd geprocedeerd, afgezien van het begin, gelijk. Om die reden is ervoor gekozen bij de uiteenzetting van de procesgang alleen onderscheid tussen de manieren van procederen in hoger beroep en die in eerste instantie te maken als dat strikt noodzakelijk was. Een procespartij die niet tevreden was met het vonnis van het Hof in zijn of haar zaak, kon revisie van de uitspraak vragen. Men kwam dan ook weer bij het Hof terecht, dat dan recht sprak in klein-revies. Wie dan nog niet tevreden was, kon revisie van deze uitspraak vragen bij het College van Gedeputeerde Staten, dat dan recht sprak in groot-revies. De procedure die gevolgd werd bij een procedure in klein-revies, liep in wezen langs dezelfde lijnen als die in hoger beroep.

Voor de goede orde zij opgemerkt, dat ook bij de in rang onder het Hof staande gerechten van de 30 grietenijen en de 11 steden de procedure in burgerlijke zaken vrijwel op dezelfde manier gevoerd werd als voor het Hof. Voor civiele procedures bij deze nedergerichten, zoals de grietenij- en stedelijke gerechten doorgaans gezamenlijk worden aangeduid, kan deze gids dus ook zijn nut hebben.

Bij de beschrijving van de procesgang is uitgegaan van de situatie in de achttiende eeuw en dan met name de tweede helft daarvan. De reden daarvan is, dat het archief van het Hof wat betreft de schriftelijke neerslag van de gevoerde civiele procedures in deze periode het volledigst is, zoals blijkt uit de inventaris van het Hofarchief.¹ Dit wil overigens niet zeggen, dat de gang van zaken bij burgerlijke processen in de periode daarvoor zoveel anders was. De manier van procederen die bij het Hof van

1 Het archief van het Hof van Friesland, dat tegenwoordig berust bij het Tresoar in Leeuwarden is aan het eind van de vorige eeuw opnieuw geïnventariseerd. Zie J.L. Berns (†) e.a., *Archief Hof van Friesland. Inventaris van het archief van de Raad, na 1515 het Hof van Friesland (1502) 1516-1811*, Hilversum/Leeuwarden 1999, hierna aan te halen als Berns e.a., *Archief Hof*, in het bijzonder de bladzijden 63-69. Zie over dit archief ook hieronder § 10. Naar inventarisnummers in het archief van het Hof wordt verwezen met: Arch. HvF, inv. nr(s).

Friesland toegepast werd, heeft welbeschouwd in de eerste helft van de zestiende eeuw zijn vorm gekregen. Bijzonder aan deze manier van procederen was, dat er in alle zaken in beginsel schriftelijk geprocedeerd werd.² Slechts in enkele gevallen werd mondeling geprocedeerd. Zoals gezegd heeft deze gids tot doel de gebruikers van het Hofarchief enigszins wegwijs te maken in de de gang van zaken bij de ooit voor dit Hof gevoerde burgerlijke processen. Voor de procesgang bij strafprocessen moet men zich voorlopig nog behelpen met wat daarover in de inleiding van de inventaris van het Hofarchief vermeld wordt.³

² Men was zo gewend aan het schriftelijk voeren van – civiele – processen, dat het woord ‘proces’ voor 1811 in Friesland ook eigenlijk altijd de betekenis van ‘schriftelijk gevoerd proces’ heeft. Voor een proces dat mondeling gevoerd werd, gebruikte men het woord ‘pleidooi’.

³ Berns e.a., *Archief Hof*, 28-31.

I KORTE GESCHIEDENIS VAN HET HOF VAN FRIESLAND⁴

De oorsprong van het Hof van Friesland ligt in een besluit van de Saksische hertog Albrecht I, genomen op 25 juli 1499. Een jaar eerder, in 1498, was deze hertog door de toenmalige keizer van het Duitse Rijk, Maximiliaan van Oostenrijk, tot ‘gubernator en potestaat’ benoemd van een gebied dat behalve de Groningse Ommelanden ook de tegenwoordige provincie Friesland omvatte. Hoewel de hertog en zijn zoons Hendrik en Georg er uiteindelijk niet in slaagden hun gezag daadwerkelijk in Friesland te vestigen, betekende hun komst bestuurlijk gezien voor dit gewest toch een breuk met het verleden. Voor het eerst werden de Friezen geconfronteerd met een ‘modern’ van bovenaf gedirigeerd ambtelijk bestuur. In dit kader past ook het genoemde besluit van 25 juli 1499 tot oprichting van een college van raadsheren, dat de oudste zoon van de hertog, die namens zijn vader het bestuur van Friesland zou gaan waarnemen, in dit bestuur zou gaan bijstaan. Dit college, dat als Hoge Raad van de hertog van Saksen werd aangeduid, werd met het oog op zijn taak als regeringsraad bekleed met een aantal bestuurlijke en rechtsprekende bevoegdheden.

In 1515 kwam er een tamelijk abrupt einde aan het Saksische bestuur doordat hertog Albrechts zoon Georg zijn rechten ten aanzien van Friesland overdeed aan Maximiliaans kleinzoon Karel V, die kort tevoren erkend was als heer der Nederlanden. Als gevolg daarvan verdween de Saksische Hoge Raad om plaats te maken voor een nieuw college: het Hof van Friesland. Eigenlijk is het Friese Hof dus opgericht in 1515. De taken van het nieuwe college waren wat betreft bestuur en rechtspraak overigens dezelfde als die van de opgeheven Raad, die dan ook als een directe voorloper van het Friese Hof kan worden beschouwd. De vestiging van het Habsburgse gezag had nogal wat voeten in de aarde en kreeg pas in 1524 haar beslag bij het traktaat dat toen door de vertegenwoordigers van de Friese Staten met Karel V als nieuwe landsheer gesloten werd. Dit traktaat veranderde niets aan de werkzaamheden van het Hof. Wel werd het college bevestigd in zijn positie van hoogste rechtsprekende orgaan voor de Friezen in die zin, dat de inwoners van dat gewest het zogenaamde *ius de non appellando* kregen. Dit hield in, dat men van de vonnissen van het Friese Hof niet in hoger beroep kon gaan bij een gerecht buiten het gewest. Daarbij zal in de eerste plaats gedacht zijn aan de Grote Raad van

⁴ Zie voor een uitgebreider overzicht van de geschiedenis van het Hof O. Vries e.a., *De Heeren van den Raede. Biografieën en groepsportret van de raadsheren van het Hof van Friesland, 1499-1811*. Hilversum 1999, hierna aan te halen als Vries e.a., *Heeren van den Raede*, in het bijzonder de bladzijden 23-42, 50-83, 115-136 en 141-149.

Mechelen, die in 1504 zijn definitieve vorm had gekregen, maar misschien toch ook wel aan het Rijkskamergerecht. Het laatstgenoemde college was in 1495 door keizer Maximiliaan opgericht als hoogste rechterlijke instantie voor het Heilige Roomse Rijk. De Grote Raad van Mechelen was het hoogste gerecht van de gewesten die al vóór het aantreden van Karel V tot het geheel van Bourgondisch-Habsburgse landen in het huidige Nederland en België behoorden.

Door de Opstand in de Nederlanden tegen Karels zoon, de Spaanse koning Filips II, die in 1555 zijn vader als landsheer van de Nederlanden was opgevolgd, kwam er begin 1578 een eind aan het Spaans-Habsburgse bewind in Friesland. De Spaansgezinde raadsheren die op dat moment zitting hadden in het Hof werden op last van de Staten, die de zijde van de Opstand hadden gekozen, afgezet. In hun plaats werd een aantal nieuwe raadsheren benoemd. Tussen deze nieuwe raadsheren en de Staten ontstond echter al spoedig ruzie over de vraag wie het in het bestuur van Friesland voor het zeggen had, vooral door toedoen van de nieuwe president van het Hof, Hessel Aysma.⁵ In 1584 maakte prins Willem van Oranje, die sinds 1580 het stadhouderschap bekleedde, voorlopig een eind aan deze ruzie. Hij deed dit door het Hof een *provisieel reglement* te geven, waarin hij het college zijn politieke bevoegdheden grotendeels ontnam ten voordele van het College van Gedeputeerde Staten. Het Hof moest zich voortaan in principe beperken tot zijn rechtsprekende taak. Dit werd bevestigd in de instructie die het in 1588 van de Staten van Friesland kreeg. De daarop volgende instructie van 10 mei 1597, die tot het begin van de negentiende eeuw voor de Friese raadsheren zou gelden, bevatte op dit punt geen andere bepalingen. Overigens bleven er tussen het Hof en de Staten wel wrijvingen bestaan over de bevoegdheid van het Hof, waar het ging om het doen van uitspraken in geschillen op het gebied van het bestuur van de provincie. De resolutie van 20 november 1663, waarin de Staten vastlegden welke zaken volgens hen tot de zogenaamde ‘*politicque regieringe*’ behoorden en derhalve buiten de competentie van het Hof vielen, probeerde hier een oplossing voor te geven. Toch is het de vraag of alle conflicten daarmee de wereld uit waren. In artikel 30 van het *Reglement Reformatoir* voor Friesland van 21 december 1748⁶ werd namelijk bepaald, dat deze resolutie ‘in volle kracht hersteld en geobserveerd’ zou worden, wat er op duidt, dat er af en toe toch nog competentie-kwesties waren.

In feite verliep de geschiedenis van het Hof van Friesland tot 1795 bijzonder rustig. De uitroeping van de Bataafse Republiek luidde echter een moeilijke en spannende periode voor het college in. Zo werden in de loop van 1795 en 1796 de zittende raadsheren om politieke redenen afgezet en vervangen door raadsheren die weliswaar oprechte patriotten waren, maar weinig of geen juridische kennis bezaten. Dat dit niet tot ontwrichting van de rechtspraak geleid heeft, is vooral te danken aan

⁵ Zie over deze Aysma bijvoorbeeld O. Hellinga, ‘Hessel Aysma en de Opstand in Friesland 1577-1587’ in J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht 1450-1650*, Hilversum 1999, 126-139.

⁶ Zie C.J. Guibal, *Democratie en oligarchie in Friesland tijdens de Republiek*, Assen 1934, hierna aan te halen als Guibal, *Democratie*, 202.

het ondersteunend personeel van het Hof en de advocaten, die wisten wat er gedaan moest worden. Aan deze radicale periode kwam in mei 1797 al weer een eind. Het getal van de raadsheren was ondertussen uit bezuinigingsoverwegingen teruggebracht tot zeven à acht.

Nadat in 1798 de eerste Staatsregeling, die ons land heeft gekend, van kracht geworden was, werd het Hof gedurende een korte tijd in zijn voortbestaan bedreigd. De Staatsregeling bracht namelijk een nieuwe indeling van de Bataafse Republiek met zich mee, waarbij de oude provincies vervangen werden door departementen. De grootte daarvan was gebaseerd op het getal van de inwoners. Dit betekende onder andere, dat de noordoostelijke provincies opgingen in twee departementen, dat van de Eems en dat van de Oude IJssel. Het eerste omvatte ruwweg de noordelijke helft van de oude provincies Stad en Lande en Friesland, het tweede de zuidelijke helft plus Drenthe en een groot deel van Overijssel. De nieuwe departementale indeling had ook gevolgen voor de opbouw van de rechterlijke organisatie. Het was de bedoeling van het landsbestuur alle provinciale hoven te vervangen door departementale. Zouden deze plannen zijn doorgegaan, dan zou het Hof van Friesland verdwenen zijn om plaats te maken voor het nieuw te creëren gerechtshof van het Departement van de Eems. Als zetel van dit nieuwe gerechtshof was de stad Groningen reeds aangewezen waar het nieuwe gerechtshof ondergebracht zou worden in het gebouw van het eveneens op te heffen Provinciale Hof van Groningen. Dit Provinciale Hof van Groningen was in 1795 in de plaats gekomen van de Hoge Justitiekamer, die sinds 1755 in dit gebouw in de Oude Boteringestraat zetelde. De Friese raadsheren zagen absoluut niets in deze plannen en de daaraan verbonden verhuizing van hun archief en bibliotheek, die beide zeer omvangrijk waren. Zij wisten de zaak te traineren tot deze verhuizing na de totstandkoming van de Staatsregeling van 1801 niet meer aan de orde was. Bij deze tweede Staatsregeling werden de oude provinciegrenzen hersteld, waardoor ook de geplande aanpassing van de rechterlijke organisatie van de baan was. Het Friese Hof overleefde deze ‘aanslag’ derhalve en bleef gevestigd in het gebouw van de Kanselarij aan de Turfmarkt in Leeuwarden, waar het sinds 1571 zijn zittingen en vergaderingen had gehouden. Als plaats van handeling, zoals bij het afkondigen van de eindvonnissen in civiele zaken, wordt dit gebouw ook altijd als de Kanselarij (‘Canselarij’ of ‘Canselarije’) aangeduid.

In september 1802 werd het Hof als uitvloeisel van de Staatsregeling van 1801 omgedoopt tot het ‘Wettig constitutioneel Departementaal Gerechts-Hof van Friesland’. Het jaar daarop ontving het een nieuwe instructie, waarin het getal van de raadsheren opnieuw op twaalf werd gebracht. Deze instructie van 1803 zou de werkzaamheden van het college bepalen tot zijn opheffing op 1 maart 1811 als gevolg van de veranderingen in de rechterlijke organisatie in het sinds 1810 bij het Franse keizerrijk van Napoleon ingelijfde ‘Nederland’, dat wil zeggen het Koninkrijk Holland.

2 DE RECHTERLIJKE ORGANISATIE VAN FRIESLAND TEN TIJDE VAN DE REPUBLIEK DER ZEVEN VERENIGDE NEDERLANDEN

Hoewel het, zoals gezegd, in deze procesgids eigenlijk om de procesgang bij de afhandeling van burgerlijke zaken gaat, is het onvermijdelijk dat bij de korte behandeling van de rechterlijke organisatie in Friesland, die hiervolgt, ook iets gezegd wordt over de bevoegdheden van het Hof en andere gerechten bij de berechting van strafzaken. De provincie Friesland kende ten tijde van de Republiek in wezen een zeer simpele rechterlijke organisatie. Er waren slechts twee instanties waar de ‘gewone’ burger mee te maken had: het Hof en daaronder de nedergerechten, de gerechten van de grietenijen en de steden. Friesland kende sinds de zestiende eeuw 30 grietenijen en 11 steden die elk hun eigen gerecht hadden. Er waren dus 41 nedergerechten. De grietnijgerechten werden gevormd door de grietman van de betreffende grietenij als voorzitter en drie of vier bijzitters. Deze bijzitters werden gekozen uit de notabelste ingezetenen van deze bestuurlijke en juridische eenheid ten plattelande. De secretaris van de grietenij fungeerde als griffier van dit gerecht. In de steden berustte de uitoefening van de rechtspraak bij de magistraat onder voorzitterschap van een van de burgemeesters. De samenstelling van de magistraat verschilde overigens van stad tot stad. Ook hier was de secretaris van de stad de griffier van het gerecht.

Zowel in de steden als op het platteland werd een maal in de week of uiterlijk in de twee weken zitting gehouden door het gerecht. Wat de gang van zaken bij de uitoefening van de civiele en criminele rechtspraak betreft was er geen verschil tussen de stedelijke en de grietnijgerechten. De competentie van de nedergerechten was overigens tamelijk beperkt. In civiele zaken spraken zij recht in alle geschillen tussen burgers⁷ en ‘huislieden’ – dat zijn de boeren – onderling en tegen elkaar en in strafzaken alleen bij heel geringe overtredingen. Voor de vervolging van de wetsovertreders was er aan elk nedergerecht een procureur-fiscaal verbonden. Daarnaast oefenden deze gerechten in de grietenijen en steden de vrijwillige of voluntaire jurisdictie uit die hen was toegestaan. Zo benoemden zij voogden en curatoren, hoorden voogdijrekeningen af en zorgden voor de afkondiging van verkoping van onroerende goederen etc. Overtredingen van de bepalingen met betrekking tot de jacht werden tot 1748 door de grietmannen alleen berecht. Zij vormden dus in hun eentje het jachtgerecht⁸. Tegen hun vonnissen stond beroep open bij het College van Gedeputeerde Staten van de

7 De term ‘burgers’ is hier te verstaan als ‘niet-boeren’ en niet de ‘bezitters van het stedelijk burgerrecht’, hoewel die daar ook onder vielen.

8 Zie Guibal, *Democratie*, 60-61.

provincie. In 1750 werd een apart Jachtgerecht opgericht dat voortaan de overtredingen op het terrein van de jacht zou berechten. De uitspraken van dit gerecht waren definitief.⁹ Boven de nedergerichten stond het Hof, waarvan de samenstelling en de competentie hieronder aan de orde komen.

Naast het Hof en de nedergerichten waren er voor de berechting van burgerlijke geschillen en strafbare feiten nog twee andere bijzondere rechtbanken waarmee rekening moest worden gehouden. Dit waren:

1. De *Senatus Judicialis*, de rechtbank van de Franeker Academie, die in 1586 was ingesteld, toen de statuten van deze universiteit door de Staten van Friesland waren vastgesteld. Deze rechtbank bestond uit de rector van de academie en vier bijzitters of assessoren, uit elk van de vier faculteiten een hoogleraar. Zij werden bijgestaan door de secretaris van de universiteit als griffier. In feite had de *Senatus Judicialis* ten aanzien van de studenten en de universitaire ‘medewerkers’, de professoren en anderen die bij de Franeker universiteit waren aangesteld, inclusief hun gezinnen, min of meer dezelfde bevoegdheden als de nedergerichten en het Hof hadden ten aanzien van de ‘gewone’ ingezetenen. Het college sprak in eerste en laatste instantie recht in alle burgerlijke geschillen tussen degenen die aan de academie verbonden waren, en had ook de vrijwillige rechtspraak over hen in handen. Voor de hoogleraren was er in zoverre een uitzondering dat zij, wanneer een ‘gewone burger’ een proces tegen hen begon, ook in eerste instantie voor het Hof gedaagd konden worden. Wat betreft de berechting van de strafbare feiten die door de studenten en andere ‘academieburgers’ werden gepleegd, was de bevoegdheid van het college sinds 1717 krachtens een daartoe strekkend besluit van Gedeputeerde Staten gelijkgesteld aan die van de nedergerichten. Wat daar boven uitging, stond ter berechting aan het Hof. Als ‘officier van justitie’ trad ook bij de academische rechtbank een speciale procureur-fiscaal op.¹⁰

2. Het ‘Krijsgerecht der Friese en Nassause Regimenten’, zoals dit gerecht voor Friese militairen officieel heette.¹¹ Wanneer dit speciale gerecht precies in het leven is geroepen, is niet bekend, maar het bestond vermoedelijk al in 1586. In 1775 verdween het. In 1608 werd het reglement voor dit krijgsgerecht vastgesteld. Wat betreft de uitoefening van de rechtspraak werd onderscheid gemaakt tussen de berechting van burgerlijke geschillen, waarbij militairen betrokken waren, en die van strafbare feiten die door militairen waren begaan. Voor de berechting van burgerlijke geschillen bestond dit krijgsgerecht aanvankelijk uit drie personen, de gerechts-schout, die het college voorzat, en twee bijzitters of assessoren. De berechting van door militairen gepleegde strafbare feiten was in handen van een ad hoc door de gerechtsschout bijeengeroepen krijgsraad met daarin zes, later zeven, voor deze taak geschikte

⁹ Zie Berns e.a., *Archief Hof*, 38. Het Jachtgerecht wordt hier genoemd als één van de rechtsprekende colleges naast het Hof en de nedergerichten. Zie *ibid.* 37-39.

¹⁰ Zie over de verhouding tussen de academierechtbank en het Hof van Friesland ook A.H. Huussen jr. en B.S. Hempenius-van Dijk, ‘De Franeker academie en het Hof van Friesland, 1585-1811’ in G.Th. Jensma e.a. (red.), *Universiteit te Franeker 1585-1811*, Leeuwarden 1985, 133-146.

¹¹ Zie over dit college A.G. Bosch en A.P. van Nienes, ‘Het Krijsgerecht der Friese en Nassause Regimenten (circa 1583-1775)’ in *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* jg. 3 (2001) 233-251.

officieren. Van deze krijgsraad maakten de gerechtsschout en de assessoren overigens wel deel uit. Zij bereidden gedrieën ook de strafzaken voor. Anders dan de assessoren mocht de gerechtsschout bij de bepaling van het vonnis echter niet meestemmen.

Na 1758 is er geen gerechtsschout meer benoemd. Wat betreft de berechting van burgerlijke geschillen werd zijn taak waarschijnlijk overgenomen door de assessoren. Van een uitspraak van het Krijgsgerecht in civiele zaken stond beroep open bij Gedeputeerde Staten van Friesland, mits de zaak een belang van 50 carolus gulden te boven ging. Bij de berechting van strafbare feiten was de uitspraak van de krijgsraden definitief. De berechting van militaire delicten die begaan waren op zee, berustte bij het Friese Admiraliteitscollege.

3 SAMENSTELLING EN INRICHTING VAN HET HOF

In de eerste periode van het bestaan van Frieslands hoogste rechts- en aanvankelijk ook regeringscollege lag de benoeming van de raadsheren uiteraard in handen van de Saksische hertog. Vervolgens, nadat het gewest in handen van Karel V was overgegaan, lag zij in die van de landsheren uit het Habsburgse huis, althans tot 1578. Uiteindelijk werd het recht de raadsheren te benoemen en ontslag te verlenen een van de bevoegdheden van de Staten van Friesland. De benoeming van de leden van het Hof berustte sinds 1597, in welk jaar, zoals reeds gezegd, het aantal raadsheren op twaalf gesteld was, bij de vier kwartieren die in de Staten vertegenwoordigd waren: Oostergo, Westergo, Zevenwouden en de Steden. Daarbij kwam elk kwartier de bezetting van drie raadsheersplaatsen toe. Werd een van de zetels vacant, dan wees het kwartier dat het benoemingsrecht van die plaats had, de nieuwe raadsheer aan. Aan deze wijze van benoeming kwam in 1748 een eind, toen de net tot algemeen erfstadhouder aangestelde prins Willem IV als stadhouder van Friesland een nieuwe instructie kreeg. Volgens die instructie van 19 augustus 1748 zou de benoeming van de raadsheren voortaan een stadhouderlijk prerogatief zijn. Bij een vacature onder de raadsheren nomineerde de stadhouder de nieuwe raadsheer uit een voordracht van drie personen, op te maken door het kwartier dat voor 1748 het benoemingsrecht van die zetel had gehad. Zodra de stadhouder zijn keuze bepaald had, stelde hij het betrokken kwartier daarvan op de hoogte. Dit sloot zich vervolgens bij de gedane benoeming aan. In de praktijk wees de stadhouder altijd degene die als eerste op de voordracht stond, aan. Aldus bleven de vier kwartieren toch grote invloed op de aanstelling van de leden van het Hof houden.

De Bataafse Revolutie maakte abrupt een einde aan deze gang van zaken. Het benoemen en ontslaan van de raadsheren werd eerst een van de taken van de Representanten van het Volk van Friesland, de opvolgers van de Friese Staten, en daarna van hun rechtsoptvolger, het Provinciaal Bestuur van Friesland. De opheffing van de Friese souvereiniteit als gevolg van het van kracht worden van de Staatsregeling van 1798, die de Bataafse Republiek tot eenheidsstaat maakte, bracht hierin verandering. Het aanstellen en eventueel ontslaan van de Friese raadsheren kwam in handen van het orgaan dat de uitvoerende macht op 'landsniveau' bekleedde: het – eerst Intermediair, en later 'gewoon' – Uitvoerend Bewind van de Bataafse Republiek. Van 1801 tot 1806 was het benoemings- en ontslagrecht weer terug bij de bestuurders van de provincie en werd het uitgeoefend door het Departementaal Bestuur van Friesland. In 1806, nadat ons land een koninkrijk geworden was, werd het aanstellen dan wel ontslaan van leden

van de rechterlijke macht één van de bevoegdheden van de nieuwe koning, Lodewijk Napoleon. Deze heeft slechts één keer ontslag verleend aan een raadsheer en wel aan Justinus S.G. Juckema van Burmania Rengers, die eind 1807 tot lid van het Wetgevend Lichaam van het Koninkrijk Holland benoemd was. Daarentegen heeft Lodewijk Napoleon nooit een raadsheer van het Departementaal Gerechtshof van Friesland benoemd noch na het overlijden van Gerlacus Buma in augustus 1807 noch na het ontslag van Juckema van Burmania Rengers.¹² Toen het Hof op 1 maart 1811 werd opgeheven telde het dus tien raadsheren en twee vacatures.

De vier voornaamste vereisten voor het kunnen bekleden van het raadsheerschap in Friesland waren sedert het begin van de zeventiende eeuw voor elke te benoemen raadsheer de volgende:

- a Hij moest een geboren Fries zijn of een positie hebben die daarmee gelijk gesteld kon worden. Dit laatste hield in, dat men aanvankelijk 20 en later 10 jaar in Friesland moest hebben gewoond, of met een Friese vrouw moest zijn getrouwd. In 1673 werd bepaald, dat degenen die een Friezin gehuwd hadden, niet eerder als ‘genaturaliseerd’ werden beschouwd, dan nadat zij ook nog eens vijf jaar metterwoon in Friesland gevestigd waren geweest.¹³
- b Hij moest ‘bekwaam en geleerd’ zijn, zoals de Staten op 28 februari 1601 hadden verklaard zonder overigens vast te leggen wat dit precies in hield. Uit de praktijk blijkt, dat dit zo begrepen werd dat de te benoemen raadsheer óf edelman was óf een graad in de rechten bezat. Pas op 15 maart 1673 werd beslist, dat niemand meer als raadsheer zou worden aangewezen of hij moest doctor of licentiaat in de rechten zijn. In de praktijk werd hiermee echter toch nog wel eens de hand gelicht.
- c Hij moest, volgens een resolutie uit 1627, op zijn minst 23 jaar oud zijn. In deze resolutie was bepaald, dat men om benoemd te kunnen worden in enig militair of politiek ambt 23 jaar oud moest zijn. Deze bepaling gold dus ook het raadsheerschap. Bij het hierboven al genoemde besluit van 15 maart 1673 werd dit vereiste in zoverre ‘bijgesteld’, dat de kandidaat-raadsheren voortaan 25 jaar of ouder moesten zijn, maar ook op dit punt is deze resolutie van 1673 niet altijd nageleefd.
- d Hij mocht bovendien niet in de eerste of tweede graad van bloed- of aanverwantschap familie zijn van één van de zittende raadsheren, zoals eveneens op 15 maart 1673 was bepaald. Aan deze regel heeft men zich wel altijd gehouden.¹⁴

De raadsheren die tot de vaste bezetting van het Hof behoorden, werden aangeduid als de *ordinaris raadsheren*. Hun benoeming gold in beginsel voor het leven en hun onderlinge rangorde werd bepaald door het moment waarop zij in de Raad zitting genomen hadden. Na de afzetting van Hessel Aysma¹⁵ in 1586 bekleedde de raadsheer die de oudste in anciënniteit was het voorzitterschap als ‘eerste presiderend raad’.

¹² Zie over deze twee raadsheren Vries e.a., *Heeren van den Raede*, 373-375 (nr 232) en 412-414 (nr 267)

¹³ Zie Vries e.a., *Heeren van den Raede*, 123-124.

¹⁴ In de artt. 32 en 33 van het *Reglement Reformatoir* van 1748 werden de in 1673 aangenomen vereisten herhaald. Zie Guibal, *Democratie*, 203.

¹⁵ Zie hierboven noot 5.

Op de keper beschouwd was de ‘eerste, presiderend raad’ als voorzittend raadsheer de vervanger van de stadhouder van Friesland, aan wie het voorzitterschap eigenlijk toekwam. De stadhouder nam in de praktijk nooit aan de zittingen of de vergaderingen van het college deel. Dat hij officieel wel de voorzittende raadsheer was, bleek elke keer dat een raadsheer opdracht kreeg om dat gedeelte van het proces waarin het ging om het leveren van getuigenbewijs, voor een procespartij te gaan leiden. De aanhef van de commissiebrief, die daarbij aan de betreffende raadsheer werd uitgereikt, maakt dit duidelijk. Volgens deze aanhef richt de stadhouder zich met zijn mede-raadsheren tot de betrokkene, aangeduid als hun ‘medebroeder’, aan wie zij dan de opdracht in kwestie verstrekken.¹⁶

Om een geldig vonnis tot stand te kunnen brengen moesten ten tijde van de Republiek zeven van de twaalf raadsheren bevoegd zijn om over het geschil in kwestie te oordelen. Onbevoegd waren bijvoorbeeld raadsheren die te nauw aan (een van) de procespartijen verwant waren. In zo’n geval mochten zij geen stem uitbrengen bij de vaststelling van het vonnis in de betreffende zaak. Mochten er geen zeven gevonden kunnen worden, dan was het aan de Staten van Friesland om ter aanvulling tijdelijk zoveel *extra-ordinaris raadsheren* te benoemen als in het voorkomende geval nodig was om tot een uitspraak te komen.¹⁷

Voor de uitvoering van zijn werkzaamheden beschikte het Friese Hof over een bescheiden ondersteunend ambtenarenapparaat. Daarnaast had elke raadsheer zelf een eigen klerk, die hij uit zijn eigen zak betaalde. Het ambtenarenapparaat ten dienste van het Hof bestond wat betreft de uitvoering van taken die verband hielden met de uitoefening van de civiele rechtspraak uit de volgende functionarissen:

- de griffier
- de eerste klerk ter griffie of substituut-griffier
- de tweede klerk ter griffie of rollarius, verantwoordelijk voor het bijhouden van de zogenaamde rol, waarop hij de te behandelen zaken inschreef en aantekening hield van wat er tijdens de zogenaamde rolzittingen (zie hierna) met deze zaken gebeurde
- de derde klerk ter griffie, tevens ontvanger van de zogenaamde kanselarijgerechtigdheden, zoals de te betalen griffiegelden¹⁸
- de grossanten, die de door de advocaten bij het Hof ingediende schrifturen uitschreven
- de sportelmaander, die de verschuldigde sportulen¹⁹ inde

¹⁶ Zie als voorbeeld de commissiebrief voor raadsheer Simon Binckes hieronder in hoofdstuk 9 § 4. a.

¹⁷ In het geval de zaak vervolgens in klein-revisie weer beslist moest worden, deden dezelfde *extra-ordinaris* raadsheren in beginsel opnieuw ‘dienst’.

¹⁸ Een opsomming van deze kanselarijgerechtigdheden vindt men in de *Landsordonnantie* van 1602 achter titel 33 onder het opschrift ‘Van cancelerij gerechtigdheden’ en in de *Herziene Landsordonnantie* van 1723 als titel 32 met het opschrift ‘Taux van cancellarij gerechtigdheden’. De officiële titels van deze twee belangrijke verzamelingen van wetten- en gewoonterecht in Friesland luiden respectievelijk *Statuten, ordonnantie ende costumen van Frieslandt*, Leeuwarden 1602, en *Statuten, ordonnantien, reglementen en costumen van rechte van Frieslandt*, Leeuwarden 1723.

¹⁹ Hierbij gaat het om speciale bedragen die de procederende partijen *extra* verschuldigd waren, bijvoorbeeld bij het nemen van conclusies in de zogenaamde *ante-interlocutoire* fase van het civiele proces. In de ‘civiele rolboeken’ (Arch. HvF, inv. nrs 7548-7598) vindt men de betaalde c.q. te betalen bedragen voor deze sportulen, afgekort als ‘sp.’, bij elke zaak apart aangetekend.

- de deurwaarders
- de boden

Het recht tot benoeming en ontslag van de griffier berustte tot 1748 bij de Staten van Friesland. Daarna ging het benoemingsrecht over op de stadhouder. Het Hof benoemde zelf de eerste klerk en de deurwaarders en de boden. De griffier was verantwoordelijk voor de aanstelling van het overige griffie-personeel. Het ontslaan van het ondersteunend personeel met uitzondering van de griffier gebeurde altijd door het Hof, dat ook het tuchtrecht ten aanzien van het griffiepersoneel uitoefende²⁰.

Voor de procureur-generaal c.q. zijn substituut was slechts een bescheiden rol weggelegd bij de civiele procedures. Wel was één van hen altijd aanwezig bij de rolzittingen om in het geval een niet verschenen procespartij vanwege zijn niet verschijnen beschuldigd werd van *contumacie* de daarop staande boete te eisen. Deze contumacie was meer dan het tegenwoordige verstek. De partij die niet verscheen, onverschillig of het de eiser of de gedaagde was, gaf daardoor blijk van minachting voor het Hof en maakte zich daardoor schuldig aan een strafbaar feit. De niet verschenen partij werd overigens pas *contumax* verklaard nadat de wel verschenen partij hem tot drie keer toe van contumacie beschuldigd ofwel geaccuseerd had.²¹ De procureur-generaal en zijn substituut, wier voornaamste taak uiteraard de vervolging van misdadigers was, werden door dezelfde instanties aangesteld en als het zo voorkwam ontslagen als de griffier.

²⁰ Zie hieronder noot 23.

²¹ Zie voor de gang van zaken bij het niet-verschijnen van een van de procespartijen hieronder hoofdstuk 7 §II A 1.

4 DE ADVOCATUUR

Uiteraard zou geen enkel burgerlijk proces plaats hebben, als er geen twistende partijen waren die hun geschil aan de rechter voorlegden. Het voordragen van een geschil aan een rechter was en is in het algemeen een ingewikkelde zaak, evenals het in acht nemen en correct uitvoeren van de daarbij geldende regels. Daarvoor was en is professionele hulp van iemand die de weg weet bij de rechterlijke instanties geen overbodige luxe. Dit waren en zijn de advocaten en de procureurs. In Friesland waren de procespartijen in de zeventiende en achttiende eeuw niet verplicht zich in een burgerlijk proces voor het Hof door een procureur en een advocaat te laten bijstaan. In de praktijk werd er echter geen burgerlijk proces gevoerd voor het Hof of de partijen lieten zich vertegenwoordigen door een procureur en een advocaat. Alleen als de advocaten voor zichzelf procedeerden, omdat zij als partij bij een zaak betrokken waren, traden zij zonder rechtsbijstand op.

Het bijzondere van de Friese manier van procederen was, dat alle advocaten tevens procureur waren, een vereniging van functies die in de andere provincies van de Republiek niet of nauwelijks voorkwam. In Friesland echter trad dezelfde persoon in hetzelfde proces voor dezelfde partij, die voor hem tegelijkertijd opdrachtgever en cliënt was, zowel als procureur als als advocaat op. Als procureur was hij verantwoordelijk voor het namens zijn opdrachtgever verrichten van alle in het proces noodzakelijke handelingen. Daarbij gaat het om zaken als het dienen van eis of van antwoord en het overleggen van alle stukken die voor het ‘waarmaken’ van de eis of vordering of voor het bestrijden daarvan nodig zijn. Als advocaat was hij verantwoordelijk voor het namens zijn cliënt opstellen van al deze over te leggen processtukken. Juist omdat dezelfde persoon beide functies in zich verenigde bij het voordragen en verdedigen van de zaken van zijn opdrachtgever, c.q. cliënt, zal ik hem in het onderstaande bij de uiteenzetting van de procedure alleen als advocaat aanduiden.

Om zich als advocaat te kunnen vestigen, moest iemand allereerst de rechtenstudie voltooid hebben, dat wil zeggen dat hij de doctorstitel moest hebben behaald. Vervolgens moest hij als advocaat door het Hof geadmiteerd, dat is toegelaten, zijn. De daaraan verbonden procedure begon met het indienen van een verzoek aan het Hof de eed als advocaat te mogen afleggen. Stemde het Hof daarin toe, dan werd de betrokkene beëdigd en ingeschreven in het ‘Matrikel van de Advocaten’.²² Wie

²² Tegenwoordig Arch. HvF, inv. nr 16848.

toegelaten was, werd overigens niet eerder ‘op de praktijk losgelaten’ dan nadat hij tenminste één jaar door een oudere confrère gepatrocineerd ofwel begeleid was. Voor de goede orde zij erop gewezen, dat wie als advocaat door het Hof was geadmitteerd, overal in Friesland mocht praktiseren, dus ook voor de nedergerechten. Wie voor een nedergerecht procedeerde, kon zich overigens ook laten bijstaan door een – niet academisch gevormde, maar in de praktijk opgeleide – procureur-postulant.

De tuchtrechtspraak ten aanzien van de aan het Hof verbonden advocaten was eveneens aan het Hof toevertrouwd. Advocaten die fouten maakten of onrechtmatigheden begingen bij de procesvoering of zich schuldig maakten aan oneerbiedig gedrag jegens de raadsheren of hun mede-advocaten dan wel aan oneerbiedige of zelfs beledigende uitdrukkingen in hun schriftelijke stukken, konden rekenen op een disciplinaire straf.²³ Fouten waardoor cliënten schade leden konden de advocaten op het moeten dragen van de proceskosten komen te staan.

²³ De tuchtuitspraken werden opgetekend in de Resolutieboeken van het Hof, Arch HvF, inv. nrs 76-77.

5 DE COMPETENTIE VAN HET HOF

Vanaf zijn oprichting als Hoge Raad van de Saksische hertogen heeft het Hof van Friesland zowel in hoger beroep als in eerste aanleg recht gesproken. Het Hof is dus voor wat betreft het uitoefenen van de civiele rechtspraak altijd zowel ‘hof van appel’ als ‘rechtbank van eerste aanleg’ geweest. Onder bepaalde voorwaarden kon men zijn proces dus meteen bij het Hof aanhangig maken. Wie echter een proces begon tegen burgers²⁴ of huislieden – dat zijn de boeren – in de provincie moest dit proces in beginsel voor het nedergerecht van de woonplaats van de te dagvaarden burger of huisman brengen.²⁵ Alleen als dit nedergerecht weigerde recht te spreken of in het geval, dat verscheidene burgers of huislieden tegelijk in één en hetzelfde geschil gedaagd werden en zij in verschillende jurisdicties woonden, was het Hof bevoegd in eerste instantie kennis te nemen van het geschil.²⁶ Vanaf 1602 gold nog een tweede uitzondering op de hierboven genoemde hoofdregel: de mogelijkheid van prorogatie of, zoals dit toen heette, submissie aan het Hof.²⁷ Dit hield in, dat partijen die een overeenkomst sloten in het contract dat zij aangingen, konden bepalen dat zij in het geval tussen hen een geschil over de uitleg daarvan ontstond, dit meteen zouden voorleggen aan het Hof. In zo’n geval kwam dit geschil meteen voor het Hof.

Uit het bovenstaande volgt, dat wie geen burger of huisman was in principe direct voor het Hof gedagvaard kon worden, hetgeen door de betrokkenen als een privilege beschouwd werd. Dit gold aanvankelijk bovenal voor leden van de adel en de geestelijkheid. Wel zal deze laatste groepering – althans in de tijd dat het rooms-katholicisme heersend was – in de meeste gevallen in eerste instantie onderworpen zijn geweest aan de rechtspraak van de eigen geestelijke rechtbanken. Voor de latere predikanten van de Nederduitse Gereformeerde Kerk gold in ieder geval, dat zij door hun tegenpartij altijd in eerste instantie voor het Hof geroepen moesten worden. Dit gold trouwens ook voor de leden van de Staten van Friesland en van het College van Gedeputeerde Staten, alsmede voor de raadsheren van het Hof zelf en andere hoge ambtsdragers en dergelijke personen. Ook voor het aan het Hof verbonden ondersteunend personeel en de advocaten gold deze regel, evenals voor anderen die

²⁴ Zie over het begrip ‘burger’ hierboven noot 7.

²⁵ Deze competentie-regel werd beschouwd als een privilege voor de Friese burgers en boeren. Als zodanig vindt men deze regel al in de Saksische Ordonnantie van 1504 en later in de Landsordonnanties van 1602 en 1723, boek III, titel 8, art. 1.

²⁶ *Ibid.* art. 2.

²⁷ *Ibid.* art. 3.

de doctorstitel verworven hadden. Verder konden ook de professoren van de Franeker academie door degenen die tegen hen wilden procederen, in eerste instantie voor het Hof gedaagd worden.

Uiteraard genoten degenen die deze geprivilegieerde positie uit hoofde van hun ambt hadden, dit voorrecht alleen zolang zij dit ambt bekleedden. Legden zij het neer, dan waren zij weer gewoon burger en golden de competentieregels met betrekking tot de gewone burgers weer. De regel dat de gehuwde vrouw altijd de rechtbank van haar man volgde, bracht met zich mee, dat het Hof ook voor de echtgenotes van de hier genoemde geprivilegieerde personen in eerste instantie recht sprak. Ook civiele processen tegen de Staten van Friesland als regeringscollege en tegen steden en grietenijen moesten in eerste aanleg voor het Hof gevoerd worden.

Weduwen, wezen, invaliden, chronisch zieken en andere ‘miserabele personen’ hadden het voorrecht hun tegenpartij in eerste instantie voor het Hof te roepen, terwijl een zaak tegen hen bij het nedergericht van hun woonplaats aanhangig moest worden gemaakt. Met deze ‘miserabele personen’ waren gaandeweg ook andere personen gelijkgesteld, zoals meerderjarige ongehuwde vrouwen.

Daarnaast was het Hof ‘rechtbank van eerste aanleg’ in bepaalde geprivilegieerde zaken, zoals bijvoorbeeld zaken met betrekking tot huwelijk en echtscheiding, zaken over het verstrekken van onderhoud, zaken over belastingen op vaste goederen, tenminste wanneer die tussen twee particulieren gingen, en zaken waarin het ging over handhaving in het bezit van goederen.

Wie handelingsbekwaam was en dus in eigen zaken kon optreden, kon in Friesland ook zelfstandig procederen. Ongehuwde meerderjarige vrouwen die niet meer onder de macht van hun vader stonden,²⁸ hadden in Friesland dus anders dan bijvoorbeeld in Overijssel en in Gelderland,²⁹ geen bijzondere ‘procesvoogd’ nodig. Getrouwde vrouwen daarentegen werden vertegenwoordigd of bijgestaan door hun echtgenoot. Als zo’n vrouw zelf procedeerde, deed zij dat, zoals dat toen genoemd werd ‘gesterkt met haar man’. Evenzo werden onder macht van hun vader staande kinderen in burgerlijke procedures vertegenwoordigd door hun vader of procedeerden zij ‘gesterkt met’ deze. Vaderloze minderjarigen werden afhankelijk van hun situatie vertegenwoordigd of bijgestaan door hun voogd(es) (tutor, tutrix) of curator dan wel curatrix. De gehuwde vrouw die tegen haar man procederen wilde had een speciale *curator ad litem* (curator voor het geschil) nodig, evenals andere handelingsonbekwame personen die een geding wilden voeren tegen hun wettelijke vertegenwoordiger.

²⁸ In Friesland, waarin op dit punt het Romeinse recht gevolgd werd, duurde de vaderlijke macht ten opzichte van zijn ongehuwde en ongeëmancipeerde kinderen in beginsel zolang de vader leefde.

²⁹ Zie bijvoorbeeld A.S. de Blécourt, *Kort begrip van het oud-vaderlandsch burgerlijk recht*, 5de druk, Groningen/Batavia 1939, 83.

6 DE ACHTEREENVOLGENDE INSTRUCTIES VOOR HET FRIESE HOF EN ANDERE REGELS MET BETREKKING TOT DE MANIER VAN PROCEDEREN

Sinds 1597 waren de raadsheren van het Friese Hof bij de uitvoering van hun werkzaamheden mede gebonden aan de instructie die op 10 mei van dat jaar door het College van Gedeputeerde Staten voor hen was vastgesteld. Deze instructie was een aanscherping en verduidelijking van de instructie, die het Hof nog geen tien jaar eerder, in 1588 had ontvangen. In 1636 probeerden de Staten de instructie van 1597 te vervangen door een nieuwe, maar dit liep op niets uit, omdat de toenmalige raadsheren nogal wat bezwaren hadden tegen de voorgestelde wijzigingen. Een jaar later werd de nieuwe instructie daarom weer ingetrokken en werden de raden weer ontslagen van de eed die zij onder voorbehoud op deze instructie hadden afgelegd. Bijgevolg bleef de instructie van 1597 van kracht tot 1803. In dat jaar kregen de raadsheren op 31 augustus een nieuwe instructie, één die kennelijk beter paste bij de nieuwe rol van het Hof als één van de acht departementale gerechtshoven van de Bataafse Republiek. Met haar 80 artikelen was deze ‘Instructie voor het Departementaal Gerechtshof in Friesland’ een stuk uitvoeriger dan haar voorgangster, die slechts 31 artikelen omvatte. Zoals hierboven reeds gezegd, zou zij de werkzaamheden der raadsheren bepalen tot de opheffing van het Hof in het kader van de invoering van de nieuwe, Franse rechterlijke organisatie op 1 maart 1811.

Behalve met de bepalingen van de instructie van 1597 had het Hof bij de uitoefening van zijn taak in het behartigen van de criminele en civiele justitie te maken met allerlei regels die hetzij door de Staten-provinciaal, hetzij door het college zelf waren vastgesteld. Mutatis mutandis gold dit ook voor het aan het Hof verbonden personeel, de procureur-generaal en de advocaten. Voor een deel lagen deze regels vast in het derde boek van de Landsordonnantie van 1602 en haar opvolgster, de herziene Landsordonnantie van 1723.³⁰ In beide gevallen is dit derde boek grotendeels gewijd aan het procederen voor het Hof. De resoluties die het Hof zelf in de loop der jaren nam met betrekking tot de gang van zaken bij het procederen, staan voor het merendeel opgetekend in de twee resolutieboeken van het college.³¹ Daarnaast is er ook een aantal ongeschreven regels, die de manier van procederen bij het Friese Hof in de meer dan drie eeuwen van zijn bestaan mede vorm hebben gegeven.

³⁰ Zie hierboven noot 18, waar de officiële titel is genoemd.

³¹ Arch. HvF, inv. nrs 76 en 77.

7 HET GRONDPATROON VAN DE PROCESGANG IN CIVIELE ZAKEN VOOR HET HOF VAN FRIESLAND, MET NAME IN DE TWEEDE HELFT VAN DE ACHTTIENDE EEUW

I HET BEGIN VAN HET PROCES

1 *Het verzoekschrift om de tegenpartij te doen dagvaarden*

De procesgang die bij het voeren van de bij het Hof aanhangig gemaakte burgerlijke processen gevolgd moest worden, had in wezen een eenvoudig ‘grondpatroon’. Voor het eigenlijke verloop van het proces maakte het ook niet uit of het om een proces in eerste instantie of in hoger beroep voor het Hof ging. Alleen het begin van de procedure verliep anders.

Wie als eiser of impetrant, zoals toen in Friesland de gebruikelijke term was, zijn³² zaak bij het Hof als ‘rechtbank van eerste aanleg’ aanhangig wilde maken, moest eerst door de advocaat, die hij in de arm genomen had, een verzoekschrift bij het Hof laten indienen. In dit verzoekschrift zette de advocaat uiteen tegen wie zijn cliënt wenste te procederen en waarover. Tevens verzocht hij het Hof de tegenpartij van zijn cliënt te dagvaarden of te ‘citeren’, zoals men dat toen doorgaans noemde. Om die reden heette dit verzoekschrift officieel een ‘request om provisie van citatie (=voorziening van dagvaarding)’ of ook wel eenvoudigweg ‘request om citatie’.

2 *Het instellen van het appel*

Bij een appelprocedure was de ‘aanloop’ anders. De procespartij die in de oorspronkelijke rechtszaak voor een nedergericht niet tevreden was met de uitspraak van dit gerecht, kon daarvan op twee manieren in hoger beroep gaan: mondeling of schriftelijk. In het eerste geval verklaarde de procespartij die wilde appelleren, bij monde van zijn advocaat of procureur-postulant, meteen nadat het vonnis voorgelezen was, dat hij in appel ging. Daarbij verzocht de advocaat of procureur-postulant dan meteen ‘apostelen’ of ‘apostillen’. Bij deze ‘apostelen’ ging het om de schriftelijke kennisgeving van het nedergericht aan het Hof, waarin het nedergericht berichtte, dat het een uitspraak had gedaan waarvan één der partijen in beroep wenste te gaan. Daarnaast verzocht de advocaat of procureur-postulant om een kopie van de sententie en wel in geëxtendeerde vorm. Dit laatste betekent dat behalve de uitspraak

³² Er werd geen onderscheid gemaakt tussen mannen en vrouwen bij het procederen. Waar ‘hij of ‘zijn’ staat, wordt mede ‘zij’ en ‘haar’ bedoeld.

zelf, het zogenaamde dictum, ook alles wat de bij de rechtsstrijd betrokken advocaten c.q. procureurs bij eis en antwoord naar voren hadden gebracht, in het afschrift opgenomen werd. Deze manier van in hoger beroep gaan werd aangeduid als *viva voce* et (of *ac*) *stante iudicio* appelleren.

In het tweede geval deelde de teleurgestelde procespartij middels zijn advocaat of procureur-postulant zijn voornemen om in hoger beroep te gaan aan het nedergererecht in kwestie schriftelijk mee. Dit stuk hield dan tegelijkertijd het verzoek in om ‘presentata’ te verlenen, alsmede om ‘apostelen’ te zenden aan het Hof en een kopie van de geëxtendeerde sententie te maken. Het verzoek om ‘presentata’ hield niet meer in dan dat men vroeg om de verkrijging van de verlangde ‘apostelen’. Dit rekest om ‘presentata’ en ‘apostelen’ moest men binnen tien dagen na de uitspraak bij het nedergererecht hebben ingediend. Indien men dit niet deed, verloor men zijn recht. Bovendien was men gehouden van dit verzoek kennis te geven ofwel insinuatie te doen aan zijn tegenpartij en – merkwaardigerwijs – aan de grietman of de burgemeester die het gerecht had voorgezeten.

De nedergerichten waren verplicht binnen 30 dagen nadat zij vonnis hadden gewezen de gevraagde ‘apostelen’ af te geven aan de partij die in hoger beroep wilde gaan, opdat deze het stuk waarom het hier ging, bij de griffie van het Hof van Friesland kon indienen. Indien het nedergererecht dit verzoek toestond, werd dit op het verzoekschrift aangetekend met de woorden ‘*Presentata et habeat* (=en hij hebbe) *apostelen in forma* (=in de vorm [waarin dat behoort]). *Actum* (=gedaan) den [datum]’. Degene die wilde appelleren, moest de ‘apostelen’ vervolgens binnen een termijn van zes weken aan de griffie van het Hof bezorgen. Dit gebeurde meestal door de advocaat die hij in de arm genomen had om zijn zaak voor het Hof te behartigen. Wie de door het nedergererecht afgegeven ‘apostelen’ bij de griffie van het Hof had ingediend of doen indienen, was daarmee nog niet begonnen met het proces. Dat begon eerst, wanneer degene die in hoger beroep wilde gaan, daarna het Hof middels zijn advocaat schriftelijk verzocht had om ‘provisie van citatie’, net zoals degene die zijn geschil in eerste instantie bij het Hof aanhangig wilde maken, dat moest doen.

Of een burgerlijk proces voor het Hof een proces in eerste instantie of een proces in hoger beroep is, kan men altijd zien aan de hoedanigheid van de procespartijen in de stukken. Gaat het om een proces in eerste aanleg, dan wordt de eisende partij aangeduid als ‘impetrant’, bij afkorting ‘impt.’ en de gedaagde partij als ‘gedaagde’, afgekort als ‘ged[h]e’, omdat men toen ‘gedaachte’ schreef. Bij een proces in hoger beroep of appel worden de twistende partijen respectievelijk als ‘appellant’ en ‘appelleerde’ aangeduid.³³ Om aan te geven wie van hen oorspronkelijk, dat wil zeggen bij het proces voor het nedergererecht, eiser of gedaagde was, wordt aan de aanduiding ‘appellant’ c.q. ‘appelleerde’ altijd ‘orig[ine]le impetrant’ dan wel ‘orig[ine]le gedaagde’ toegevoegd. Daarnaast is er nog een aantal aanduidingen van de procespartijen, waaruit men kan afleiden om wat voor proces het gaat of wat er tijdens een proces aan de orde is. Bij een proces over een ingediende

³³ Eigenlijk zou deze in hoger beroep gedaagde partij als ‘geappelleerde’ moeten worden aangeduid. In de stukken staat in plaats van ‘geappelleerde’ eigenlijk altijd ‘appelleerde’. Dit is een trekje van het Friese taaleigen, waarin aan de verleden deelwoorden geen ‘ge’ voorafgaat.

rekening voor verrichte werkzaamheden bijvoorbeeld wordt de eiser/appellant aangeduid als ‘debattant en rendeerde’ en de gedaagde/(ge)appelleerde als ‘debatteerde en rendant’. In de loop van het proces kunnen de partijen verschillende rollen krijgen, afhankelijk van de situatie of de fase waarin het proces zich bevindt. De gedaagde/(ge)appelleerde die zich beroept op een verweermiddel of exceptie,³⁴ wordt in zo’n geval mede aangeduid als ‘excipiënt’ of als ‘opposant en excipient’. Zijn tegenpartij, de impetrant/appellant dus, wordt dan tevens ‘(ge)excipieerde’ of ook wel ‘(ge)opposeerde en (ge)excipieerde’ genoemd.

3 Het uitbrengen van de dagvaarding of citatie

Stond het Hof het verzoek tot dagvaarding toe, dan zorgde het er zelf voor, dat de tegenpartij gedagvaard ofwel geciteerd werd. Dit hield in dat het Hof een van de deurwaarders – schriftelijk – opdracht gaf de dagvaarding of citatie aan de tegenpartij van de eiser uit te brengen.³⁵ Dit uitbrengen staat bekend als het ‘betekenen’ of ‘exploiteren’ van de dagvaarding. Deze citatie die van het Hof uitging naar de gedaagde partij, bevatte ook een opgave van de dag, waarop de zaak voor het eerst op de zogenaamde civiele rol van het Hof was geplaatst om de (advocaat van de) eiser de gelegenheid te geven de eerste ‘stap’ in het vervolg van het proces te zetten.³⁶ Vanzelfsprekend zorgde het Hof ervoor dat ook de advocaat van de eiser op de hoogte gesteld werd van deze dag. Zo’n kennisgeving door een deurwaarder of bode heette een ‘insinuatie’.

Deze deurwaarder kon de dagvaarding aan de gedaagde partij in persoon of aan zijn huis betekenen. Hoe hij de dagvaarding of citatie betekend of geëxploiteerd had, vermeldde hij vervolgens op de achterzijde van het schriftelijke bevel, dat hij ontvangen had om de dagvaarding te exploiteren. Zijn verslag van het door hem gedane exploit, dat is het uitbrengen van de dagvaarding, heette ‘relaas’.

Ook verderop in het proces komen dagvaardingen en ook wel berichtgevingen voor, die dan meestal door boden van het Hof worden uitgebracht. Dezen schrijven dan op dezelfde wijze hun ‘relaas’ op de rugzijde van het bevel tot dagvaarding.

Soms gebeurde het dat een gedaagde buiten Friesland verblijf hield. In zo’n geval werd hij gedagvaard door middel van een zogenaamde ‘edictale citatie’. De deurwaarder ging dan naar een plaats aan de grenzen van Friesland, waar de gedaagde in kwestie de provincie vermoedelijk verlaten had, en sloeg daar de dagvaarding aan een grenspaal of publicatiebord aan. Vaak gaf hij ook nog een afschrift aan een bode of schipper mee om de gedaagde de dagvaarding alsnog te doen toekomen.

³⁴ Zie hieronder § II A 2.

³⁵ Het komt overigens maar heel zelden voor, dat een uitgebrachte dagvaarding bewaard is gebleven. Het stuk ging in het algemeen naar de advocaat van de gedagvaarde partij en speelde als zodanig verder geen rol meer. Het origineel ging vermoedelijk weer terug naar de advocaat van de aanlegger van het proces, de eiser c.q. appellant.

³⁶ Zie hieronder § II A 1.

II HET VERVOLG VAN HET PROCES

A De eerste fase: het ante-interlocutoir proces³⁷

1 Het dienen van eis en het leveren van het 'libel'

De eerste 'stap' in het vervolg van het nu aangespannen proces was het zogenaamde 'dienen van eis' door de advocaat van de impetrant/appellant. Met het oog daarop had de rollarius de zaak in kwestie inmiddels voor de dag, waarop zij voor het eerst voor het Hof zou 'dienen', zoals dat heet, ingeschreven op de civiele rol en wel op de 'rol van nieuw dienende zaken'. Bij de inschrijving had hij behalve de namen van de procederende partijen en hun advocaten, ook de door de advocaat van de impetrant/appellant te nemen 'stap' in het proces vermeld. Deze eerste 'stap' luidde stevast: 'om eis te doen' of ook wel 'om eis in appel te doen', als het om een proces in hoger beroep ging.

De rol waarvan hier sprake is en waarvan de genoemde 'rol van nieuw dienende zaken' deel uitmaakt, is eigenlijk een lijst van alle civiele zaken, die in behandeling zijn bij een gerecht, in dit geval het Hof. Het gaat daarbij om de zaken waarin de advocaten van de procederende partijen 'stappen' of 'zetten' willen doen. Ook de te nemen 'stap' of 'zet' wordt altijd bij de zaak in de rol vermeld. De rol is als het ware de leidraad bij de zogenaamde rolzittingen, dat zijn de zittingen van het gerecht, hier het Hof van Friesland, die bedoeld zijn om de advocaten in de gelegenheid te stellen voor hun cliënten in een 'spel van woord en wederwoord' het proces te voeren. De genoemde rolzittingen werden voorgezeten door één van de raadsheren als 'commissaris ter audiëntie van de rolle'. Tijdens de rolzittingen riep de rollarius de op de rol staande zaken een voor een af, waarna de advocaat, die aan de beurt was, de gelegenheid had te verklaren welke 'stap' hij in het proces wilde doen. Vervolgens tekende de rollarius deze 'stap' in de rol aan. De rol verraaft dus ook hoe het met een proces staat.

Voor elke dag, dat er rolzitting werd gehouden voor het behandelen van civiele zaken, werd er een rol opgemaakt. Deze rol bestond eigenlijk uit drie soorten rollen aangeduid als 'N', 'NP' en 'OP'. Onder de 'N' – Nieuwe of Nieuw dienende zaken – stonden alle zaken die voor het eerst op de rol waren geplaatst of waarin een nieuwe advocaat en procureur dan wel een nieuwe procespartij zou optreden.³⁸ Was de eerste 'stap' in het proces gezet, dat 'verhuisde' de zaak naar de afdeling 'NP' – Nieuwe (ge)Presenteerde zaken – en vervolgens naar de afdeling 'OP' – Oude (ge)Presenteerde zaken. Deze laatste twee rollen waren zo ingericht dat men altijd meteen kon zien welke advocaat de zaak of zaken waarin hij voor de eiser/appellant dan wel de gedaagde/appelleerde optrad, op de rol had laten plaatsen. Het was altijd: 'NP bij [naam advocaat]' of 'OP bij [naam advocaat]'. Waar wat betreft deze twee afdelingen of rollen precies het punt van overgang ligt en wat bepaalde of een zaak

³⁷ Met het interlocutoir vonnis dat deze eerste fase afsluit, wordt altijd het tussenvonnis bedoeld, waarbij het Hof bepaalde, dat de partijen nader bewijs van hun standpunt moesten leveren door middel van getuigen. Dit vonnis deelde het proces als het ware in tweeën. Zie verder hierna § II A 5.

³⁸ Wanneer er een nieuwe advocaat (en procureur) in een al aanhangig proces optrad, ging het om een zogenaamde procureur-acceptant-stelling. Werd een procespartij door een nieuwe partij – bijvoorbeeld door zijn erfgenamen – vervangen, dan sprak men van 'reassumptie'.

nog op de 'NP-rol' dan al wel op de 'OP-rol' moest worden geplaatst, is overigens niet geheel duidelijk.

In elk van deze rollen vindt men aan de rechterkant van de in tweeën gevouwen bladzijden de namen van de partijen en hun advocaten en de in het proces te zetten stap. De linkerkant wordt door de rollarius gebruikt om te noteren wat er ten aanzien van de procedure in kwestie gebeurd is. Op het eerste blad van de rol voor weer een nieuwe zittingsdag schreef de rollarius de naam van de raadsheer die als 'commissaris ter audiëntie van de rolle' optrad. Elk jaar werden de rollen die dat jaar geschreven waren, verzameld en ingebonden tot 'rolboeken'.³⁹

Buiten de vakantieperiodes,⁴⁰ waarvan er zes per jaar waren, werd er iedere week op dinsdag rolzitting gehouden. Zo'n zittingsdag werd rechte dag genoemd. Mocht het nodig zijn, dan werd de rolzitting de volgende dag of dagen voortgezet.

Als alles goed liep, verschenen of compareerden de beide partijen, zowel de impetrant/appellant als de gedaagde/(ge)appelleerde in de persoon van hun advocaat op de afgesproken dag – de dienende dag⁴¹ – op de rolzitting. De procedure tijdens deze comparitie liep dan als volgt.

Nadat de zaak door de rollarius was afgeroepen, verklaarde de advocaat van de impetrant/appellant, dat hij van eis c.q. van eis in appel diende. Dat hield in, dat hij zei, dat hij bereid was binnen een bepaalde termijn de eis in de zaak in kwestie schriftelijk aan de tegenpartij te overhandigen. Deze schriftuur, zoals dat bij een proces heet, droeg de naam 'libel'. Officieel bedroeg de termijn om dit 'libel' te leveren, dat wil zeggen aan de advocaat van de tegenpartij te doen toekomen, altijd een week. In de civiele rollen vindt men deze belofte altijd weergegeven als 'ad octo te leveren' (letterlijk: binnen acht dagen te overhandigen). De advocaat van de gedaagde/(ge)appelleerde deelde hierop volgens vaste gewoonte mee, dat hij deze verklaring accepteerde, behoudens zijn recht excepties (verweermiddelen) aan te voeren en zich tegen de eis te verdedigen. De rollarius tekende beide verklaringen in de rol aan, evenals later het geleverd zijn van het 'libel'. De levering van dit schriftelijke stuk liet overigens, evenals die van de andere schrifturen, doorgaans langer op zich wachten dan de beloofde week. Toch kwam het verderop in het proces ook wel voor, dat de schrifturen meteen of zelfs voor de dag waarop de zaak op de rol 'diende', zoals dat heette, geleverd werden. In deze gevallen werd gesproken van levering '(prout) in scriptis' of 'ante'.

Het kon natuurlijk bij een rolzitting gebeuren dat op het moment dat een zaak 'om eis te doen' werd afgeroepen, hetzij de impetrant/appellant, hetzij de gedaagde/(ge)appelleerde het liet afweten en zich niet in de persoon van zijn advocaat meldde om van eis te dienen of daarop te reageren. Wanneer geen van beide partijen was verschenen of gecompareerd, dan gebeurde er eigenlijk niets. In het geval dat de impetrant/appellant niet verschenen

³⁹ Zie voor deze civiele 'rolboeken': Arch. HvF, inv. nrs 7548-7598. De opzet en de werking van de civiele rollen wordt nader verklaard in Bijlage 8, Berns e.a., *Archief Hof*, 131-132. In de eerste zin daarvan moet het woord 'procureurs-generaal' overigens vervangen worden door 'advocaten van de partijen'.

⁴⁰ Zie voor deze vakantieperiodes nader hieronder § II B 4.

⁴¹ Onder de 'dienende dag' wordt ook nu nog de dag verstaan, die is aangewezen voor het nemen van procesrechtelijke 'stappen' in een bepaalde zaak. Op zo'n dag 'dient' de zaak ook, zoals dat heet.

was, maar de (advocaat van de) gedaagde/(ge)appelleerde wel, kon de laatste er middels een contumacieprocedure voor zorgen, dat de eerste het proces niet mocht voortzetten. Mocht daarentegen de (advocaat van de) impetrant/appellant wel gecompareerd zijn en (die van) de gedaagde/(ge)appelleerde niet, dan kon de eerste de laatste met behulp van zo'n zelfde contumacieprocedure⁴² 'beroven' van het recht verweer te voeren. De impetrant kon dan verzoeken toegelaten te worden tot het dienen en leveren van een zogenaamd 'intendit',⁴³ een stuk waarin hij zijn vordering gemotiveerd aan het Hof presenteerde. Dit betekende overigens niet automatisch, dat deze vordering ook werd toegewezen. Het Hof kon namelijk, ondanks het feit dat de eis niet bestreden was, termen aanwezig achten om de vordering af te wijzen. Daarnaast had het Hof ook bij zo'n 'intendit' het recht de eiser bij interlocutoir vonnis op te dragen getuigenbewijs te leveren.

De contumacieprocedure, die nodig was om óf de niet verschenen impetrant/appellant óf de gedaagde/ (ge)appelleerde 'de pas af te snijden', hield het volgende in: zodra de zaak tijdens de rolzitting was afgeroepen, beschuldigde de advocaat van de wel verschenen partij de niet-verschenen partij van contumacie. Dit kwam er op neer dat deze laatste zich door niet te verschijnen schuldig gemaakt had aan geringschatting van het Hof en dat gold als overtreding.⁴⁴ Om die reden werd de beschuldigde, de geaccuseerde, ook beboet, als hij contumax werd verklaard. Deze boete werd geëist door de procureur-generaal. Was het de advocaat van de gedaagde die de impetrant accuseerde, dan verzocht hij meteen 'circumductie van instantie' (iets als: omleiding van het stellen van de vordering). Indien dit verzoek werd ingewilligd, betekende dit dat de procedure voor dat moment als het ware 'tot stilstand was gekomen' en mogelijk zelfs helemaal van de rol kon worden afgevoerd. De impetrant/appellant kon pas weer een verzoek tot (provisie van) citatie indienen, als hij de boete had betaald.

Was het de gedaagde/(ge)appelleerde die niet op de rolzitting was verschenen, dan beschuldigde de advocaat van de impetrant hem als het moment daar was van contumacie met het verzoek hem opnieuw te dagvaarden 'in cas van purge', dat wil zeggen om zich te zuiveren van de beschuldiging van contumacie. Verscheen de gedaagde/(ge)appelleerde ook niet op de nieuwe 'dienende dag', dan accuseerde de advocaat van de impetrant/appellant hem opnieuw, nu met het verzoek te mogen dienen van 'intendit'. Dit laatste werd hem eigenlijk altijd toegestaan. Mochten de citaties niet aan de gedaagde in persoon zijn uitgebracht, dan was overigens nog een derde citatie nodig. Indien de gedaagde wel verscheen op de tweede dagvaarding, liep het proces in beginsel, alsof hij meteen verschenen was. Alleen was zijn recht om excepties aan te voeren sterk beperkt.

In de processen die in eerste aanleg voor het Hof gebracht werden, kwam het ook nog wel eens voor, dat de gedaagde ervan af zag verweer te voeren, maar meteen beloofde de vordering van de impetrant na te komen. In zo'n geval legde zijn advocaat, wanneer de zaak van zijn cliënt tijdens de rolzitting aan de beurt was 'om eis te doen', de verklaring af, dat zijn cliënt gehoor zou geven aan de vordering. De rollarius schreef deze belofte dan in de vorm van een zogenaamde 'akte van aanneming' op de rol in. Deze akte bevatte altijd een termijn waarbinnen de gedaagde aan de eis moest hebben voldaan. Kwam hij zijn belofte niet na, dan kon de vordering zonder verdere procesrechtelijke 'stappen' geëxecuteerd worden ofwel ten uitvoer worden gelegd.

42 Het Latijnse woord *contumacia* betekent oorspronkelijk 'hooghartigheid', 'weerspannigheid'.

43 Dit woord is afgeleid van het Latijnse woord *intentio*, dat 'eis', 'beschuldiging' betekent.

44 In feite is deze 'contumacie' het best te vergelijken met de 'contempt of court' in het Engelse procesrecht, waar het niet-verschijnen voor de rechter nog steeds een overtreding is.

45 Deze 'tour' is een systeem dat ervoor zorgt, dat men voor allerlei vaste taken van de raadsheren, zoals het

2 Het dienen van antwoord en het leveren daarvan, alsmede het opwerpen van excepties

Na de levering van het libel had de gedaagde/(ge)appelleerde twee keuzes om daarop te reageren:

- hij kon dienen van antwoord, of
- hij kon, als hij daartoe genegen was, eerst gebruik maken van zijn recht verweermiddelen naar voren te brengen ofwel excepties op te werpen.

In het eerste geval zorgde zijn advocaat ervoor dat de zaak weer op de rol gezet werd, nu op naam van de gedaagde/(ge)appelleerde ‘om te dienen van antwoord’. Wanneer de zaak dan op de rolzitting werd afgeroepen diende hij van antwoord, dat wil zeggen dat hij verklaarde binnen een bepaalde termijn, ook hier meestal een week, dit antwoord op het ‘libel’ van de impetrant/appellant te zullen leveren. Het dienen van antwoord was een belangrijk moment in de procesgang. Op het moment dat de advocaat van de gedaagde/appelleerde dat deed, was er sprake van *litiscontestatie* (letterlijk: vaststelling van de rechtsstrijd). Was dit moment bereikt, dan mocht de advocaat van de gedaagde/(ge)appelleerde bepaalde excepties niet meer opwerpen.

In het tweede geval, dat de gedaagde/(ge)appelleerde gebruik wilde maken van zijn recht excepties naar voren te brengen, begon zijn advocaat daarmee. Bij het opwerpen van deze excepties gaat het om het aanvoeren van bepaalde argumenten waaruit zou volgen dat het Hof (of een ander gerecht) niet of nog niet tot behandeling van de zaak zou moeten overgaan. Doorgaans leidde het opwerpen van deze excepties tot een ‘pleidooi’, een mondeling gevoerde procedure, tussen de advocaten van beide partijen over de opgeworpen exceptie. Daarna volgde dan een uitspraak van het Hof. Wees dit de naar voren gebrachte exceptie toe, dan stopte het proces. Zo niet, dan moest de advocaat van de gedaagde/(ge)appelleerde alsnog dienen van antwoord.

Er zijn drie soorten excepties, die de advocaat van de gedaagde c.q. de (ge)appelleerde op kan werpen: de *declinatoire*, de *peremptoire* en de *dilatoire excepties*. Bij de eerste soort gaat het om argumenten waarom het Hof c.q. het gerecht waaraan de zaak is voorgelegd, onbevoegd is om over de zaak te oordelen. Zo’n onbevoegdheid is er bijvoorbeeld wanneer de gedaagde een militair is en dus gedaagd had moeten worden voor het Krijgsgerecht. Bij de tweede soort gaat het om argumenten die tot doel hebben aan te tonen, dat het instellen van de eis c.q. het appel onterecht was, bijvoorbeeld omdat de impetrant/appellant en de gedaagde/(ge)appelleerde inmiddels de kwestie op een andere manier geregeld hadden. Deze *declinatoire* en *peremptoire excepties* mogen niet meer worden opgeworpen na de *litiscontestatie*. Bij de derde soort, de *dilatoire excepties* gaat het om argumenten die er op gericht zijn aan te tonen, dat de eiser te vroeg is met zijn vordering, bijvoorbeeld omdat de termijn waarbinnen de gedaagde had moeten betalen, nog niet verstreken was.

3 Het dienen van repliek en volgende schrifturen en het leveren daarvan

Wanneer de advocaat van de gedaagde/(ge)appelleerde het antwoord geleverd had, was het de beurt van de advocaat van de impetrant/appellant om de volgende ‘stap’ te zetten door te dienen van repliek. Als die geleverd was, kon de advocaat van de andere

partij daarop dan weer reageren met het dienen van dupliek. Op het leveren daarvan volgde eventueel het dienen en leveren van tripliek en quadrupliek. Wilde de advocaat van de impetrant/appellant vervolgens nog reageren op deze quadrupliek, dan moest hij het Hof verzoeken om te mogen dienen van quintupliek. Indien het Hof hem dit toestond en hij diende van quintupliek, dan mocht de advocaat van de gedaagde/(ge)appelleerde nog dienen van sextupliek. Beide partijen waren dus afwisselend 'aan zet'. Bij elke 'zet' kwam de zaak op de rol en noteerde de rollarius wat de advocaten tijdens de rolzitting verklaard en gedaan hadden. Hadden de advocaten dan het stuk waarvan zij tijdens de rolzitting gediend hadden, geleverd, dan tekende de rollarius dat op de rol aan.

De advocaat van de tegenpartij behoefde niet lijdelijk af te wachten tot de partij die 'aan zet' was, die 'zet' ook deed. Hij had het recht deze 'uit te lokken'. In zo'n geval liet hij zelf de zaak waarin hij optrad, voor het door zijn collega doen van deze 'zet' op de rol plaatsen. Wanneer de zaak dan opgelezen werd, kon hij de advocaat van de andere partij verzoeken de termijn te voldoen en dus te dienen van het stuk, waarvan door hem gediend moest worden. Deed deze dat niet meteen, dan verklaarde de advocaat die zijn tegenstander tot de gewenste 'zet' wilde doen overgaan, dat hij, zoals dat heette, 'persisteerde bij de ordonnantie' (zo iets als: 'vasthield aan de opdracht'). Deze 'zet' kon hij op een volgende rechte dag herhalen. Reageerde zijn confrère dan nog niet, dan kon dit tot een contumacie-procedure leiden.

4 *Het fourneren van het ante-interlocutoire proces*

Zodra de advocaat van de impetrant/appellant te kennen had gegeven niet meer te willen reageren op een schriftuur van de gedaagde/(ge)appelleerde, werd het proces geacht volschreven te zijn. Beide advocaten fournerden vervolgens het ante-interlocutoire proces, zoals dat heette. Dit wil zeggen, dat zij de schrifturen die zij in de loop van het ante-interlocutoire proces van elkaar ontvangen hadden, bezorgden bij de griffie van het Hof. Tevens legden zij daarbij de (kopieën van de) schriftelijke bewijsstukken over, waarop zij ter ondersteuning van hun betoog bij het opstellen van die schrifturen een beroep hadden gedaan. Vervolgens schreven de bij de griffie van het Hof werkzame grossanten de schrifturen in een aantal katernen achter elkaar af. Daarna collationeerden de advocaten deze afschriften, de zogenaamde grossen, dat wil zeggen dat zij deze vergeleken met het origineel en eventueel verbeterden. Vervolgens schreef ieder van hen bovenaan elk van de van hem afkomstige schrifturen, wanneer hij van dit stuk gediend had en wanneer hij het had geleverd, waarna hij het ondertekende.

Elke schriftuur, het 'libel', het antwoord, de repliek, de dupliek etc., was ingericht volgens vaste voorschriften en begint en eindigt met vaste voor die bepaalde schriftuur geldende formules. Elk was ook 'gearticuleerd', dat wil zeggen, dat de advocaten het standpunt van de partijen daarin punt voor punt ofwel puntspuntgewijs naar voren hadden gebracht. Aan het slot van het 'libel' vindt men de vordering van de impetrant c.q. appellant vermeld. Bij een proces, dat in eerste instantie voor het Hof gevoerd wordt, gaat het daarbij om de

veroordeling van de gedaagde tot wat de impetrant van deze gedaagde verlangt. Bij een proces in hoger beroep gaat het allereerst om het teniet doen van het vonnis van het nedergericht en daarna, indien dat van toepassing is, veroordeling van de (ge)appelleerde tot wat de appellant van hem vordert. Zowel in het 'libel' als in het antwoord concluderen de advocaten altijd tot veroordeling van de andere partij tot betaling van de kosten van het geding door aan de vordering dan wel de afwijzing daarvan de woorden 'cum expensis' (letterlijk: met de kosten) toe te voegen. Doen zij dat niet, dan moet hun cliënt de proceskosten zelf dragen.

Het was de advocaten niet toegestaan schrifturen van meer dan 100 artikelen te schrijven. Wilde een advocaat dat toch doen, dan moest hij een daarop gericht verzoekschrift bij het Hof indienen. Pas nadat het Hof hem toestemming gegeven had, kon hij meer dan 100 artikelen schrijven. De advocaat van de andere partij behoefde dan geen speciale toestemming meer om in de schriftuur waarin hij op deze meer dan 100 artikelen bevattende schriftuur reageerde, ook meer dan 100 artikelen te schrijven.

5 Het formeren van het eindvonnis dan wel van het tussenvonnis 'op bewijs'

Op het moment, dat de schrifturen gegrosseerd waren, werd de grosse met de door de advocaten bijgevoegde schriftelijke bewijzen in een proceszak gedaan. Daarna werd deze zak met het dossier van de zaak, op de volgende raadsvergadering meegegeven aan de raadsheer die volgens de daarvoor bestaande vaste 'tour' aan de beurt was om over een civiel proces aan de Raad te rapporteren.⁴⁵ Wanneer deze raadsheer gereed was met de bestudering van de stukken en zich een mening had gevormd, bracht hij in de vergadering verslag uit, waarna de raadsheren de zaak gezamenlijk bediscussieerden.

De eerste die daarbij zijn mening mocht geven was de 'jongste' raadsheer, dat wil zeggen de raadsheer met de meest recente benoeming. Uit de discussie kwam dan – dit lijkt althans het meest waarschijnlijk – een voorstel voor de uitslag van het proces voort, resulterende in het toe- dan wel afwijzen van de vordering. Tenslotte bepaalden de raadsheren, voor zover zij niet uitgesloten waren van het uitbrengen van hun stem in de zaak, via schriftelijke stemming het vonnis. Elke raadsheer schreef daarbij op een stukje papier of hij voor of tegen de voorgestelde uitslag was. Deze briefjes werden door een van de boden in een kistje opgehaald. De raadsheer die de vergadering voorzat, las vervolgens de briefjes voor, waardoor vast kwam te staan of de impetrant/appellant dan wel de gedaagde/(ge)appelleerde in het gelijk werd gesteld. De discussie en uitslag van de stemming dienden door de raadsheren streng geheim gehouden te worden.

Wat de uitslag van het ante-interlocutoir proces betreft waren er twee mogelijkheden: of het Hof achtte het door de advocaten gepresenteerde materiaal voldoende om de zaak definitief te beslissen, of het achtte de zaak nog niet voldoende duidelijk en droeg de partijen op nader bewijs van hun beweringen te leveren door middel van de verklaringen van getuigen.

voorzitten van de rolzitting en het rapporteren over civiele geschillen, meteen weet wie van hen daarvoor aan de beurt is.

⁴⁶ Zie over deze registers (Arch. HvF, inv. nrs 16687-16719) Berns e.a., *Archief Hof*, 69.

In het eerste geval kwam er een eindvonnis of definitieve sententie tot stand. In het tweede geval volgde er een tussenvonnis of interlocutoire sententie, waarbij de zaak ‘op bewijs’ gewezen werd, omdat de partijen ‘in feiten contrarie’ waren, dat wil zeggen dat zij het niet eens waren over de feiten die de grondslag van het proces vormden. Op grond daarvan wees het Hof de zaak dan, zoals in deze tussenvonnissen staat, ‘in factis in forma’ (letterlijk: op [het bewijzen van] de feiten in de vorm [waarin dat behoort]). Met deze formule werd aangegeven, dat het Hof de partijen in de gelegenheid stelde getuigenbewijs te leveren. De partijen kregen daarbij een bepaalde termijn opgelegd om een begin te maken met de bijbehorende bewijsprocedure. Doorgaans was dat een termijn van zes weken, maar ook termijnen van twee maanden kwamen veel voor. In het tussenvonnis werd dit weergegeven met de zinsnede ‘binnen zes weken (twee maanden) peremptoir’ (dit laatste wil zeggen: uiterlijk binnen de gestelde termijn).

Deze speciale interlocutoire sententie deelde de procesgang als het ware in tweeën, zodat het gebruikelijk was te spreken over het ‘proces ante interlocutoriam’, als men de procesgang tot dit tussenvonnis, waarmee de zaak ‘op bewijs’ gewezen was, bedoelde – ook wanneer er een eindvonnis volgde –, en over het ‘proces post interlocutoriam’, als men het had over de procesgang die daarna kwam.

Voor de gang van zaken bij het bekend maken van het eindvonnis zij verwezen naar § II B 5 hierna. Het tussenvonnis waarin de partijen opgedragen werd getuigenbewijs te leveren, werd genoteerd op de achterzijde van de bundel met de gegrosseerde schrifturen en vervolgens in korte vorm ingeschreven in de ‘quaclap’⁴⁶ en voorin het ‘definitieve sententieboek’, dat voor het jaar waarin dit tussenvonnis geveld werd, in gebruik was.

B De tweede fase: het post-interlocutoire proces

1 Het leveren van getuigenbewijs: probatie, reprobatie en contra-reprobatie

a De toewijzing van de ‘commissaris onder het zegel’

Zodra het Hof de zaak ‘in factis’ had gewezen, was het aan de partijen, de impetrant/appellant zowel als de gedaagde/(ge)appelleerde, om getuigen te laten horen en aldus de gestelde feiten met getuigenbewijs te staven. De eigenlijke bewijsprocedure kende drie fasen: die van de probatie, die van de reprobatie en die van de contra-reprobatie. Al deze fasen verliepen in beginsel op dezelfde manier en speelden zich af voor dezelfde raadsheer, die voor dit doel aan de getuigenbewijsdoende procespartij was toegewezen. De twee procespartijen hadden, als zij getuigen wilden laten horen dus elk hun eigen ‘commissaris onder het zegel’, zoals men de raadsheer aanduidde die de leiding van de bewijsprocedure had. Deze raadsheer-commissaris leidde deze gehele procedure of het nu om probatie, reprobatie of contra-reprobatie ging. De benaming ‘commissaris onder het zegel’ dankt deze

⁴⁷ Deze eed hield in, dat men zwoer uit eerlijke motieven te procederen. Zie ook hierna in deze paragraaf.

raadsheer aan het feit, dat hij ter bevestiging van zijn opdracht een speciale commissiebrief meekreeg, waarop het 'secreet signet' ofwel het geheimzegel van het Hof gedrukt was, de zogenaamde 'commissie onder het zegel'. Wanneer hij zijn taak volbracht had, leverde hij deze commissiebrief weer in, waarna het stuk bij het dossier van de zaak gevoegd werd. Tijdens de bewijsprocedure werd de partij, die het getuigenbewijs leverde, aangeduid als de 'posant' en de partij tegen wie dit bewijs geleverd werd, als de '(ge)poseerde', of hij nu de impetrant/appellant was of de gedaagde/(ge)appelleerde. De twee bewijsprocedures liepen parallel en onafhankelijk van elkaar. De partijen behoefden dus niet op elkaar te wachten.

De procedure *post interlocutoriam* begon met het verzoek van de posant aan het Hof om toewijzing van een 'commissaris onder het zegel'. Dit wordt ook wel het 'lichten van commissie' genoemd. Ook voor het vervullen van deze commissie bestond een vaste 'tour' onder de raadsheren. Aldus wist men altijd welke raadsheer aan de beurt was om als 'commissaris onder het zegel' te worden aangewezen. Als bewijs van zijn opdracht kreeg hij vervolgens de hierboven vermelde commissiebrief.

b Het overleggen van de probatoire artikelen door de posant

Wanneer de 'commissaris onder het zegel' aangewezen was, verzocht de advocaat van de posant hem een dag vast te stellen voor het overleggen van de zogenaamde 'probatoire artikelen' of 'positiën'. Daarbij gaat het om een stuk, waarin de advocaat punt voor punt aangeeft wat de posant, indien hij de impetrant/appellant is, ter ondersteuning van zijn vordering als feitelijke waarheden naar voren wil brengen, of wat hij, indien hij de gedaagde/(ge)appelleerde is, tot weerlegging van de eis aan feiten wil stellen. De inhoud van de artikelen mag niet afwijken van wat de advocaat van de posant gedurende het ante-interlocutoir proces naar voren heeft gebracht. Tevens verzocht de advocaat van de posant de commissaris de (ge)poseerde en de getuigen te dagvaarden.

Voor het doen exploiteren van deze dagvaarding maakte de commissaris gebruik van de diensten van een van de boden van het Hof, die hij middels een zogenaamd 'mandement van citatie' ofwel bevel tot dagvaarding daartoe opdracht gaf. Door deze bode deed de commissaris de (ge)poseerde dagvaarden om op de vastgestelde dag op een bepaald uur bij hem thuis te verschijnen ten einde de probatoire artikelen van de posant door deze onder 'eet van calumnie'⁴⁷ te zien overleggen, om ze daarna 'onder gelijke eed' te beantwoorden, alsmede om de getuigen van de posant te zien beëdiggen, en 'interrogaten'⁴⁸ te stellen. Het bevel tot dagvaarding hield altijd ook de opdracht tot het citeren van de getuigen in. Welke dat waren, wist de commissaris overigens niet op het moment dat hij het 'mandement tot citatie' uitvaardigde. Het stuk bevat daarom slechts een algemene opdracht tot het dagvaarden van de getuigen die in de marge daarvan vermeld worden. Daarvoor zorgde de advocaat van de posant.

⁴⁸ 'Interrogaten' waren vragen, die de advocaat van de (ge)poseerde in de kantlijn van de probatoire artikelen die de advocaat van de posant had ingediend, schreef met de bedoeling deze mede aan de getuigen te laten stellen. Zie ook hierna § II B d.

Op het vastgestelde tijdstip verschenen dan, als alles liep zoals de bedoeling was, de beide partijen met hun advocaten voor de ‘commissaris onder het zegel’ van de posant. Nadat deze de zitting geopend had, overhandigde de advocaat van de posant hem de probatoire artikelen, die hij had opgesteld, eventueel samen met een of meer schriftelijke bewijsstukken die hij door de (ge)poseerde en/of getuigen bevestigd wilde zien. Daarnaast beschuldigde hij de niet-verschenen getuigen van contumacie met het verzoek hen opnieuw te dagvaarden.

Het was gebruikelijk, dat de advocaten aan de bode die de dagvaarding exploiteerde, een briefje meegaven, waarin zij aan de getuigen lieten weten, dat zij op de aangegeven dag vooreerst niet moesten verschijnen, maar een tweede oproep moesten afwachten. Het overleggen van de probatoire artikelen en de beantwoording daarvan namen doorgaans zoveel tijd in beslag, dat er geen tijd was voor een ondervraging van de getuigen. Hun tocht naar Leeuwarden op die dag zou derhalve tevergeefs zijn. Om een tweede (of derde) citatie van de getuigen te verkrijgen, beschuldigde de advocaat van de posant tijdens de comparitie voor de commissaris de niet verschenen getuigen van contumacie met het verzoek hen opnieuw te dagvaarden. De commissaris bewilligde hier dan in en dagvaardde de getuigen vervolgens opnieuw. Deze beschuldiging van contumacie wat betreft de niet-verschenen getuigen met het daaraan verbonden verzoek hen opnieuw te dagvaarden vindt men doorgaans op de achterkant van het – eerste – door de ‘commissaris onder het zegel’ uitgevaardigde ‘mandement van citatie’ vermeld.

Bij de schriftelijke bewijsstukken die de advocaat van de posant overlegde, ging het eigenlijk altijd om bewijsstukken die de advocaat al eerder tijdens de ante-interlocutoire fase van het proces bij de schrifturen had gevoegd. Om ze opnieuw als bewijs te kunnen gebruiken, had hij ze bij de griffie teruggevraagd. Dit stond bekend als het ‘lichten’ van die bewijsstukken. Het griffiepersoneel hield in een apart register aantekening van deze ‘lichtingen’ van bewijsstukken uit de procesdossiers.⁴⁹ Ook werden zij wel aangetekend op de rugzijde van de bundel met de gegrosseerde schrifturen.

Bij het overhandigen van de probatoire artikelen verklaarde de advocaat dat zijn cliënt bereid was de ‘eed van calumnie’ af te leggen. Verder verzocht hij de raadsheer-commissaris de overgelegde artikelen eveneens onder ‘ede van calumnie’ door de (ge)poseerde te laten beantwoorden, alsmede de – gedagvaarde, maar meestal nog niet verschenen – getuigen te verhoren. Om duidelijk te maken om welke getuigen het ging, legde de advocaat van de posant tegelijk een zogenaamd ‘biljet van getuigen’ over, dat is een velletje papier waarop hij de namen van de getuigen had geschreven en aangegeven op welke van de ingediende probatoire artikelen of positiën zij ondervraagd moesten worden. Daarnaast staat ook wel op dit ‘biljet’ vermeld welke artikelen de geposeerde moet beantwoorden.

Voordat hij tot het afnemen van de ‘eed van calumnie’ overging, was het de plicht van de ‘commissaris onder het zegel’ te proberen de twistende partijen met elkaar te verenigen, dat wil zeggen wat betreft hun geschil tot overeenstemming te brengen.

⁴⁹ Zie Arch. HvF, inv. nrs 16477-15479. Uit deze registers van gelichte processtukken blijkt, dat ook de raadsheren wel stukken opvroegen en meenamen.

Wanneer dat lukte, eindigde het proces door een minnelijke schikking. Meestal was de poging van raadsheer-commissaris vergeefs en ging het proces verder. De commissaris vroeg dan vervolgens aan de posant of hij onder ede wilde verklaren, dat hij de artikelen probatoir niet overlegde om zijn tegenpartij te kwellen, maar ter verdediging van zijn recht. Indien de posant dat aldus verklaarde, beëdigde de commissaris hem op de gebruikelijke wijze. Daarmee had de posant dan de ‘eed van calumnie’ afgelegd. Vervolgens vroeg de commissaris de (ge)poseerde of hij op zijn beurt onder ede wilde verklaren, dat hij niet procedeerde om zijn tegenpartij te kwellen, en of hij de overgelegde artikelen naar waarheid wil beantwoorden. Indien de poseerde dat bevestigde, werd hem op dezelfde manier de eed afgenomen, waarmee ook hij de ‘eed van calumnie’ had afgelegd.

Desgewenst, konden doopsgezinde posanten en (ge)poseerden ook een belofte afleggen. Niet iedereen behoefde deze ‘eed van calumnie’ overigens te doen. Posanten dan wel (ge)poseerden die als dienaren van de overheid een ambtseede hadden afgelegd, waren bijvoorbeeld in beginsel van de ‘eed van calumnie’ ontslagen.

c De beantwoording van de probatoire artikelen door de (ge)poseerde

Nadat de (ge)poseerde de ‘eed (of belofte) van calumnie’ had gedaan, verlieten de beide advocaten en de posant het vertrek waar de comparitie gehouden werd. De (ge)poseerde bleef dus alleen met de raadsheer-commissaris – en zijn klerk – achter om de probatoire artikelen, die hem een voor een voorgelegd werden, te beantwoorden. Daarbij had hij drie mogelijkheden: hij gaf datgene wat in het artikel in kwestie gesteld werd toe, hij ontkende dit of hij zei, dat hij het niet wist. De commissaris – of zijn klerk – gaf achter elk artikel de bevestigende antwoorden weer als ‘*credit*’ (letterlijk: hij gelooft (dit)), de ontkennende antwoorden als ‘*non credit*’ (letterlijk: hij gelooft (dit) niet) en, indien de (ge)poseerde te kennen had gegeven, dat hij het niet wist, dan vermeldde hij ‘*nescit*’ (letterlijk: hij weet het niet). Natuurlijk kon de (ge)poseerde ook een uitgebreider antwoord geven.

De antwoorden van de (ge)poseerde bakenden als het ware het onderwerp van het geding af. Het geschil concentreerde zich verder op de inhoud van de artikelen die hij ontkend had of waarvan hij verklaard had ze niet te weten.

Zoals gezegd, werden de getuigen meestal op een later tijdstip na een tweede of zelfs derde dagvaarding ondervraagd. Dit gebruik schiep ruimte voor twee niet onbelangrijke zaken voor de (ge)poseerde: het stellen van ‘interrogaten’ en het eventueel opponeren tegen de belegde getuigen. Daartoe werden de probatoire artikelen en het ‘biljet van de getuigen’ na de beantwoording door de (ge)poseerde door een bode van het Hof bij de advocaat van de (ge)poseerde bezorgd. Deze voorzag de artikelen dan daar waar hij het nodig achtte, in de marge van de vragen die hij mede aan de getuigen gesteld wilde zien.

Meestal ging het daarbij om vragen naar de reden van wetenschap, de reden waarom de betreffende getuige er zeker van was, dat iets zo had plaatsgevonden als hij bij het getuigenverhoor verklaard had. Soms liet de advocaat van de (ge)poseerde op deze manier ook vragen of een bepaalde handtekening, bijvoorbeeld onder een schuldbekenenis, echt was.

Voor het opponeren tegen de getuigen bestonden aparte procesrechtelijke regels. De daarbij te volgen procedure onderbrak tijdelijk de ‘normale’ procesgang, die hervat werd, zodra het Hof bij tussenvonnis uitspraak over de ingestelde oppositie had gedaan.

d De ondervraging van de getuigen

Alvorens de getuigen te ondervragen, liet de ‘commissaris onder het zegel’ hen eerst in het bijzijn van de advocaten van de procederende partijen zweren of beloven de probatoire artikelen en ‘interrogaten’, die hij hen voor zou leggen naar waarheid te beantwoorden. Vervolgens verhoorde de raadsheer-commissaris elke getuige afzonderlijk op de artikelen waarop hij hem of haar volgens de opgave van het ‘biljet van de getuigen’ ondervragen moest. Daarbij vroeg hij hen ook te antwoorden op de bij deze artikelen genoteerde ‘interrogaten’. Tevens legde hij hen, indien hem dat bij overlegging van de ‘artikelen probatoir’ verzocht was, de schriftelijke bewijsstukken voor, die bij die artikelen horen, bijvoorbeeld om hen de echtheid van zo’n stuk te laten bevestigen. De klerk van de raadsheer-commissaris noteerde de door de getuigen afgelegde verklaringen of ‘informatiën’ achter elkaar in de volgorde waarin de getuigen door de raadsheer-commissaris ondervraagd waren. Daarna werd het stuk ondertekend door de ‘commissaris onder het zegel’, die het ook inleidde met de woorden ‘Informatiën genomen bij mij etc.’ Naar dit begin wordt deze verslaglegging van de getuigenverhoren ook met de term ‘informatiën’ aangeduid.

Het was gebruikelijk, dat de advocaat van de posant bij de probatoire artikelen een aantal ‘deposities’, dat zijn reeds van te voren door de getuigen ten overstaan van een notaris of een plaatselijk ambtsdrager afgelegde verklaringen, overlegde. De advocaat die over zo’n ‘depositie’ beschikte, verwees daar korthedshalve in de probatoire artikelen naar. Hij verzocht daarbij aan de commissaris het stuk in kwestie aan de getuige voor te lezen en hem/haar te vragen of hij/zij daarbij bleef. Deze gang van zaken en het antwoord van de getuige werden dan in de ‘informatiën’ verwoord.

e De ‘opening van enquesten’

Wanneer alle probatoire getuigen verhoord waren en/of de voor de probatie geldende termijn verstreken was, volgde de zogenaamde ‘opening van enquesten’. Dit betekende, dat aan de werderzijdse partijen en hun advocaten bekend werd gemaakt, wat de getuigen bij hun ondervraging hadden verklaard. Dit gebeurde door de beide advocaten een kopie van de probatoire artikelen en de ‘informatiën’ te verstrekken. Dit kon overigens pas nadat de advocaat van de posant expliciet ‘renuntiatio van wijdere probatoire productie’ had gedaan. Met dit laatste werd bedoeld, dat hij

verklaard had afstand gedaan te hebben van het doen horen van nog meer getuigen. Daarmee was de probatie ten einde.

f Reprobatie en contra-reprobatie

Op de dag van de ‘opening van enquesten’ ter afsluiting van de probatie begon de termijn van de reprobatie. Deze bedroeg zes weken vanaf de dag van de ‘opening van enquesten’ en was maximaal vier keer op verzoek te verlengen. De tegenpartij in de bewijsprocedure had altijd het recht reprobatie te doen. Mocht hij daartoe overgaan, dan deed hij deze reprobatie voor zijn eigen ‘commissaris onder het zegel’. De tegenpartij kon echter ook afstand van dit recht doen, wat hij dan kenbaar maakte door de (eerste) termijn te laten verlopen zonder actie te ondernemen en ook geen verlenging aan te vragen.

Wie wel reprobatie wilde doen, moest mutatis mutandis dezelfde procedure volgen als bij de probatie met dien verstande dat hij geen verzoek tot aanwijzing van een ‘commissaris onder het zegel’ meer behoefde in te dienen.

Men kon overigens ook reprobatie doen, als men geen probatie gedaan had. Het ging immers om het weerleggen van wat de andere partij bij de probatie naar voren had gebracht. In dat geval moest men alsnog om aanwijzing van een ‘commissaris onder het zegel’ vragen.

Alleen wanneer er reprobatie gedaan was, was het voor de andere partij mogelijk om contra-reprobatie te doen en aldus te weerleggen wat bij de reprobatie naar voren was gekomen. De contra-reprobatie verliep op dezelfde wijze als de reprobatie met aanpassing van de terminologie waar dat noodzakelijk mocht zijn. De ‘opening van enquesten’ waarmee de contra-reprobatie werd afgesloten, was het eindpunt van de bewijsprocedure.

2 Het dienen van remonstrantie en het leveren van deze schriftuur

Na de sluiting van de bewijsprocedure hadden de (advocaten van de) partijen nog één kans hun visie op het tussen hen bestaande geschil aan het Hof duidelijk te maken. Zij deden dat door het schrijven van een remonstrantie. Daarbij probeerden zij datgene wat bij het aan hun kant geleverde getuigenbewijs naar voren is gebracht, zo sterk mogelijk voor het voetlicht te brengen, terwijl zij datgene wat door de getuigen van de tegenpartij is verklaard zo zwak mogelijk afschilderden. Ook haalden zij ‘juridisch’ alles uit de kast om de argumenten voor of tegen de gestelde eis kracht bij te zetten. Aan het slot van hun remonstrantie verzochten de beide advocaten het Hof formeel om recht te doen en de eis dus toe c.q. af te wijzen met veroordeling van de andere partij in de kosten van het geding. Bij een proces in hoger beroep betekende dat voor de appellant uiteraard dat het Hof het vonnis van het nedergericht zou vernietigen en hem/haar in een nieuw vonnis in het gelijk zal stellen. Voor de (ge)appelleerde houdt dat in dat het Hof de uitspraak van het nedergericht in stand zou laten.

De remonstrantie als zodanig deed zijn intrede in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Voordien schreven de advocaten ter afronding van hun bewijslevering een stuk, dat met de term ‘reprochen en salvatie’ aangeduid werd. Bij de ‘reprochen’ (letterlijk: verwijten) ging het om argumenten tot verzwakking van het door de tegenpartij geleverde getuigenbewijs en bij de ‘salvatie’ (de tot heil strekkende zaken) om argumenten tot versterking van hetgeen de eigen getuigen verklaard hadden.

Om de remonstrantie te kunnen indienen moest de advocaat, die dit wilde doen, de zaak opnieuw op de rol doen plaatsen. Dat kon vóór elke willekeurige rechte dag. De zaak kwam dan op de rol – altijd de ‘OP-rol’ – om ‘te dienen van remonstrantie met conclusie’, zoals de gebruikelijke term luidde. Op de betreffende rolzitting diende de advocaat in kwestie dan van remonstrantie, hetzij ‘in scriptis’, hetzij ‘ad octo’.⁵⁰

In wezen was elke advocaat zelf verantwoordelijk voor het op de rol zetten van de zaak en het dienen en leveren van de remonstrantie, maar er waren procestechnisch wel middelen om een mede-advocaat die wat erg lang wachtte met het op de rol plaatsen van de zaak, zover te brengen. Daarnaast was er een bijzonder middel om een confrère die al wel van remonstrantie gediend had, maar deze nog niet had geleverd, tot die levering te dwingen. De advocaat die dit wilde bereiken, liet zijn collega dan door een bode van het Hof aanzeggen het post-interlocutoir proces op een bepaalde dag om zo en zo laat in de griffie van het Hof te fourneren (zie hierna). Dit was doorgaans voldoende om de onwillige tot het leveren van de remonstratie voor zijn cliënt te laten overgaan.

3 Het fourneren van het post-interlocutoire proces

Bij het leveren van de remonstrantie fourneerde elke advocaat aan zijn kant het post-interlocutoir proces, dat wil zeggen dat hij er zorg voor droeg, dat alle stukken die voor het maken van het eindvonnis van belang konden zijn, in de griffie van het Hof aanwezig waren. Daarbij ging het ook om de stukken die ‘bewezen’ dat het proces volgens de regels gevoerd is, zoals de dagvaarding die tijdens de bewijsprocedure zijn uitgebracht aan de (ge)poseerde en aan de getuigen, en de door de ‘commissarissen onder het zegel’ weer ingebrachte commissiebrieven. Elke advocaat is daarbij verantwoordelijk voor ‘zijn kant’ van het proces en schrijft, nadat alles gecontroleerd is, de lijst van al deze stukken, het zogenaamde ‘fournissement’ op de achterzijde van de remonstrantie.

4 Het formeren van het eindvonnis en het bekend maken daarvan

Na dit ‘fournissement’ gingen alle stukken weer in de proceszak om net als bij het ante-interlocutoir proces te worden meegegeven aan de raadsheer die volgens de ‘tour’ aan de beurt was om te rapporteren. Was deze daarmee gereed, dan volgde wederom een discussie over de zaak in de vergadering van de Raad. Deze discussie werd afgesloten door een schriftelijke eindstemming ter bepaling van het eindvonnis.

⁵⁰ De term ‘in scriptis’ (letterlijk ‘in geschrifte’) betekende dat de schriftuur meteen op de rolzitting geleverd werd, ‘ad octo’ betekende dat dat binnen een week zou gebeuren. Zie hierboven § II A 1.

De griffier noteerde daarna het dictum van de definitieve sententie op een apart blad en vervolgens ook in de ‘quaclap’ met vermelding van de raadsheer die het rapport gemaakt heeft, en de raadsheren die meegestemd hebben.

Wat betreft de proceskosten bepaalde het Hof normaliter dat beide partijen hun eigen kosten dragen. Dit wordt in de sententie weergegeven met de uitdrukking ‘*compensatis expensis*’ (letterlijk: onder vereffening van de kosten). Mocht het Hof de verliezende partij wel tot de kosten van het geding veroordelen, dan werden aan de afwijzing van de eis c.q. de veroordeling tot het voldoen daarvan de woorden ‘*cum expensis*’ (letterlijk: met de kosten) toegevoegd. Het Hof deed dat alleen bij hoge uitzondering. Door de verliezende partij mede te veroordelen tot het dragen van de proceskosten van zijn tegenstander, de winnaar, gaven de raadsheren impliciet te kennen, dat de vordering in kwestie ofwel niet gesteld ofwel niet bestreden had mogen worden. Het was dus een teken van afkeuring.

Wanneer het eindvonnis was bepaald, werd het in beginsel op de volgende pronunciatiedag uitgesproken, dat wil zeggen dat het van het blad waarop het was uitgeschreven, werd voorgelezen. De dag voor deze pronunciatie werden alle civiele sententies nog één keer in de vergadering van de raadsheren voorgelezen om te zien of er geen vergissingen gemaakt waren. Dit heette het ‘revue’. De pronunciatie zelf vond plaats in aanwezigheid van de beide partijen en hun advocaten, die daartoe van tevoren op de hoogte waren gesteld. Pas na de verkondiging van de sententie werd zij ingeschreven in het op dat moment in gebruik zijnde ‘civiele sententie-boek’ van het Hof.⁵¹ De inschrijving van de definitieve vonnissen in deze protocollen gebeurde doorgaans in zogenaamde geëxtendeerde vorm, dat wil zeggen dat ook het door de advocaat van de impetrant geleverde ‘libel’ en het door de advocaat van de gedaagde geleverde antwoord daarbij werd afgeschreven. Regel was dat echter niet.

Er waren zes pronunciatiedagen per jaar, dagen waarop de eindvonnissen in civiele zaken voorgelezen werden. De eerste viel op de dinsdag voor vastenavond, de tweede op de dinsdag voor Palmzondag, de derde op de dinsdag voor Pinksteren, de vierde op 15 juli, de vijfde op 27 oktober en de zesde op 20 december. Elke pronunciatiedag was ook altijd een rechte dag. Er werd op die dag dus ook altijd een rolzitting gehouden met dien verstande dat de rol voor die dag alleen maar ‘nieuw dienende’ zaken bevatte. Dit betekende, dat wanneer de pronunciatiedag niet op een dinsdag viel, hetgeen met de laatste drie pronunciatiedagen natuurlijk vaak het geval was, ook op deze dagen een rolzitting plaatsvond. Viel een van die dagen op een zondag, dan verschoof zij naar de zaterdag daarvóór.

Elke pronunciatiedag sloot een zittingsperiode van het Hof af en luidde een vakantieperiode in. De eerste vakantieperiode liep van de woensdag voor vastenavond tot de dinsdag daarna, de tweede van de woensdag voor Palmzondag tot de dinsdag na ‘Paasachten’, dat is ‘beloken Pasen’ of zoals men nu zegt, de tweede zondag van Pasen, de derde van de woensdag voor Pinksteren tot de derde dinsdag daarna, de vierde van 16 juli tot de eerste dinsdag in september (dit is de periode van de ‘grote vakantie’), de vijfde van 28 oktober tot de tweede dinsdag in november en de zesde van 21 december tot de dinsdag na ‘Pontiaan’ in januari van het volgende jaar (=Sint Pontianus, een martelaar, wiens feestdag in het diocese Utrecht op 14 januari gevierd werd).

51 Arch. HvF, inv.nrs. 16480-16678. Zie *ibid.*, 66-68.

8 SCHEMATISCHE VOORSTELLING VAN HET GRONDPATROON VAN DE CIVIELE PROCEDURE VOOR HET HOF VAN FRIESLAND ZOWEL IN EERSTE INSTANTIE ALS IN APPEL

I HET BEGIN VAN HET PROCES

a. In eerste instantie

Verzoek aan het Hof tot (provisie van)
citatie

b. In appel

Kennisgeving aan het Nedergerecht van
de wens in beroep te willen gaan (*viva voce*
of schriftelijk binnen tien dagen) met
verzoek om ‘presentata’, ‘apostelen’ en
geëxtendeerde sententie

Kennisgeving van deze wens aan de tegen-
partij en de voorzitter van het Nedergerecht
Bezorging van de ‘apostelen’ aan de griffie
van het Hof

Verzoek tot (provisie van) citatie

Dagvaarding van de gedaagde c.q. de (ge)appelleerde

II HET VERVOLG VAN DE PROCEDURE

A Het ante-interlocutoire proces

‘Stappen’ aan de kant van de eiser c.q.
appellant:

Dienen van eis en leveren van het ‘libel’

‘Stappen’ aan de kant van de gedaagde c.q.
(ge)appelleerde:

- Opwerpen van excepties
- Dienen van en leveren van het ant-
woord

Dienen van en leveren van de repliek

Dienen van en leveren van de dupliek

Dienen van en leveren van de tripliek

Dienen van en leveren van de quadrupliek

(Eventueel, indien een daartoe strekkend verzoek door het Hof wordt toegestaan:)

Dienen van en leveren van de quintupliek

Dienen van en leveren van de sextupliek

Daarna:

Fourneren van het ante-interlocutoire proces (voor beide procespartijen)

Rapportage door een van de raadsheren en discussie in de Raad

Stemming over het vonnis

Eindvonnis of tussenvonnis ‘op bewijs’

B Het post-interlocutoire proces

Het doen van probatie:

‘Stappen’ aan de kant van de posant:

Verzoek aan het Hof om toewijzing van een ‘commissaris onder het zegel’

Aanwijzing van de ‘commissaris onder het zegel’ (door het Hof)

Verzoek aan deze commissaris tot dagvaarding van de (ge)poseerde en van de getuigen

Dagvaarding van de (ge)poseerde en de getuigen (door de ‘commissaris onder het zegel’ via een bode van het Hof)

Indiening van de probatoire artikelen met het ‘biljet van getuigen’ aan de ‘commissaris onder het zegel’ onder persoonlijke ‘eed’ of ‘belofte van calumnie’

‘Stappen’ aan de kant van de (ge)poseerde:

- Aflegging van ‘eed’ of ‘belofte van calumnie’
- Beantwoording van de probatoire artikelen

Beëdiging en vervolgens ondervraging van de getuigen op de aangegeven probatoire artikelen en eventuele interrogaten (door de ‘commissaris onder het zegel’)

Stellen van ‘interrogaten’ en eventueel opponeren tegen de getuigen

Opstellen van de ‘informatiën’ (door dezelfde)

‘Opening van enquesten’ (door dezelfde)

(Bij een eventuele reprobation en de contra-reprobation worden deze 'stappen' met uitzondering van de eerste twee herhaald)

Daarna:

Dienen van en leveren van remonstrantie (voor beide procespartijen)

Fourneren van het post-interlocutoir proces

Rapportage door een van de raadsheren en discussie in de Raad

Stemming over het vonnis

Eindvonnis

9 DE ZAAK POSTUMUS-KROP⁵²

1 Inleiding, het ‘voorspel’ van het proces

Het geschil, dat hier als voorbeeld van een proces in hoger beroep voor het Hof van Friesland dient, begon in wezen op de dag dat Hero Postumus, koopman in houtwaren wonend op het Vliet buiten Leeuwarden, aan Michiel Krop, koopman binnen dezelfde stad, een rekening presenteerde voor geleverde houtwaren. Het ging daarbij om een bedrag van 103 carolus gulden 11 stuivers en 15 penningen. Postumus meende deze som aan Krop in rekening te mogen brengen, omdat Krop via de timmermansknecht Joseph Collart bepaalde houtwaren van hem gekocht zou hebben. Collart, die werkte bij de timmermansbaas Egbert van Hoek, had namelijk, toen hij de houtwaren bij Posthumus ophaalde, gezegd, dat ze voor Krop bestemd waren. Deze Collart was op dat moment in opdracht van Michiel Krop bezig met timmerwerk in een huis aan de Vismarkt te Leeuwarden, dat Krop kort tevoren gekocht had. De laatste wilde het huis pas betrekken, nadat het tot zijn genoegen was aangepast. Waaruit het timmerwerk precies bestond, wordt nergens in de processtukken vermeld, maar dat speelde ook geen rol in het geschil. Wel wordt opgemerkt, dat het om ‘roeswerk’, in het Fries ‘rûswurk’ ging, waaronder men een karwei verstond waarvan de omvang niet nauwkeurig is aan te geven en waarbij men dus moet gissen hoeveel materiaal ervoor nodig is.

Michiel Krop vond de rekening volkomen onterecht. Weliswaar waren de geleverde houtwaren door Collart aangeschaft met het oog op het timmerwerk in zijn nieuwe huis, maar niet op zijn naam. Bij de aannemingsovereenkomst die hij met de timmermansknecht gesloten had, was afgesproken, dat deze het werk voor een vooraf bepaald bedrag zou uitvoeren. Daarin zouden dan zowel het arbeidsloon als de kosten voor de benodigde materialen begrepen zijn. Deze som, een bedrag van 179 carolus guldens, had Michiel Krop op 22 juni 1772 na beëindiging van het werk aan Collart voldaan en hij had daarvoor een kwitantie van hem ontvangen. Hij meende

⁵² De gegevens voor deze zaak zijn ontleend aan het dossier van de zaak Postumus-Krop, Arch. HvF, inv. nr 15101, in combinatie met wat in andere onderdelen van het Hofarchief over deze zaak te vinden is. Het proces heeft zich afgespeeld in de jaren 1772/1774-1777. Bij de transcriptie van de stukken zijn alle afkortingen op enkele uitzonderingen na opgelost. Voor de de namen van de partijen en van andere personen die in het proces voorkomen, bestaat geen vaste schrijfwijze. De naam van Hero Postumus wordt ook als Heero Posthumus of Postmus geschreven en die van Michiel Krop ook als Machiel Crop. Hier is voor zover de namen niet in aangehaalde teksten voorkomen, gekozen voor de schrijfwijze Hero Postumus en Michiel Krop.

Afb. 1 Proceszak van de zaak Postumus-Krop, de linnen zak waarin de stukken met betrekking tot het proces tussen Hero Postumus en Michiel Krop ooit bewaard zijn geweest. Op de zak is een stukje perkament genaaid waarop onder andere de namen van de partijen, hun advocaten, de interlocutoire uitspraak en de namen van de raadsheren die in de loop van dit proces ter wille van de oordeelsvinding rapport hebben uitgebracht aan de vergadering van raadsheren. De zak ligt bij het dossier van de zaak: Arch. HvF., inv. nr 15101.

dus niets schuldig te zijn aan Hero Postumus. Waarom de laatste niet door Collart voldaan was bij de aankoop van het hout of daarna, blijft overigens onduidelijk.

De houtkoopman bleef er bij, dat de koopman hem voor het geleverde hout nog een bedrag van 103 carolus guldens 11 stuivers en 15 penningen schuldig was. Vanuit dat standpunt begon hij in de loop van 1772 een proces tegen Michiel Krop voor het Nedergerecht van Leeuwarden en vorderde van hem de betaling van de bewuste som gelds. Krop verweerde zich tegen deze vordering en met succes. Op 27 oktober 1774 deed het gerecht uitspraak in de zaak en stelde de impetrant, Hero Postumus, in het ongelijk. Het deed dat met de woorden die toen in Friesland algemeen gebruikelijk waren, wanneer een nedergerecht, het Hof of een andere rechterlijke instantie een eiser in diens vordering afwees, dat wil zeggen dat het deze eiser ‘in zijn genomen eis en conclusie onontvangbaar’ verklaarde.⁵³ De gedaagde, Michiel Krop, werd dus in het gelijk gesteld. Verder bepaalde het Leeuwarder Nedergerecht, dat de procespartijen elk hun eigen kosten moesten dragen.

2 Het instellen van het appel

Meteen na het aanhoren van het vonnis van het stedelijk gerecht verklaarde Postumus' procureur-postulant, Harmannus Habbema, dat zijn cliënt in hoger beroep ging, en hij verzocht het gerecht om ‘apostelen’ en om een geëxtendeerde sententie, dat wil zeggen een kopie van het vonnis met daarbij de tekst van het ‘libel’ en van het antwoord. Het was dus een appel ‘*viva voce et stante judicio*’.⁵⁴ De volgende dag al, 28 oktober 1774, werden de ‘apostelen’ aan (de procureur-postulant van) Postumus uitgereikt om onmiddellijk daarna op 29 oktober gepresenteerd te worden in de griffie van het Hof van Friesland.⁵⁵ Postumus had kennelijk haast met het instellen van het appel. Inmiddels had hij ook een advocaat en procureur in de arm genomen in de persoon van dr Everhardus Keijert. Aannemelijk is, dat deze de ‘apostelen’ zelf in de griffie van het college presenteerde.

3 Het ante-interlocutoire proces

a De dagvaarding, het dienen van eis en het leveren van het ‘libel’

Keijerts volgende taak was het voor zijn cliënt schrijven en indienen van een ‘request om (provisie van) citatie’ ofwel een verzoek om Michiel Krop, de triumfant in het proces in eerste instantie, te mogen doen dagvaarden in appel. Het Hof willigde dit

⁵³ Het in het ongelijk stellen van een eiser gebeurt altijd op deze manier. Er wordt geen verschil gemaakt tussen het afwijzen van de eis en het onontvankelijk verklaren daarvan, zoals in het huidige Nederlandse procesrecht het geval is.

⁵⁴ Zie over deze manier van het instellen van een appel hierboven hoofdstuk 7 § 1.2.

⁵⁵ Zie het dossier van de zaak: Arch. HvF, inv. nr 15101.

verzoek in en zorgde voor het dagvaarden van Michiel Krop door een van de deurwaarders. Het verzoekschrift zelf is niet bewaard gebleven, evenmin als de opdracht aan de deurwaarder om de dagvaarding te exploiteren en de schriftelijke dagvaarding zelf. Dat deze stukken er geweest zijn, valt alleen maar af te leiden uit het vervolg van de procedure. De zaak Postumus-Krop werd namelijk kort vóór 13 december 1774 op de rol van de op die dag te behandelen nieuwe zaken gezet om 'Eisch te doen'.⁵⁶ Ook Krop had inmiddels, waarschijnlijk meteen na het ontvangen van de dagvaarding, een eigen advocaat en procureur aangezocht en wel dr Marius Nauta, die in het proces meestal aangeduid wordt als 'Nauta sen. (=senior)'.

In het 'civiele rolboek' van 1774 staat de zaak in de zogenaamde 'N-rol', de rol van de 'Nieuw dienende zaken' van 13 december als volgt vermeld aan de rechterkant van de betreffende bladzij:

'Hero Postumus, coopman in houtwaren woonachtig op 't Vliet buiten Leeuwarden, impetrant (=eiser) in cas d' appel

contra

Michiel Krop, coopman binnen voorschreven stad, gedaachde

Eisch te doen'

Toen de zaak op deze rechtdag, waarop raadsheer Johan van Idsinga⁵⁷ als 'commissaris ter audiëntie van de rol' de zitting voorzat, werd voorgelezen, meldde dr Keijert zich om te dienen van eis in appel. Daarbij verklaarde hij het 'libel', de schriftuur waarin de eis neergelegd werd c.q. was, binnen een week te zullen leveren. Dr Nauta reageerde daarop meteen met te zeggen, dat hij deze verklaring accepteerde, maar dan wel onder voorbehoud van het mogen opwerpen van excepties en het voeren van verweer ten principale. Dit alles vindt men op de linkerkant van de bewuste bladzij weergegeven als:

'Keyert wegens de appellant, aanstellende het appel ten requeste om citatie gedagt, diend van libel *ad octo* (=binnen een week) te leveren; 't welk bij Nauta senior wegens de gedaagde en appelleerde niet wijders word geadmitteerd (=toegelaten) dan *salvis exceptionibus et defensionibus* (letterlijk: verweermiddelen en verdedigingen voorbehouden).'⁵⁸

Het 'libel' werd uiteindelijk samen met een drietal bewijsstukken geleverd op 24 januari 1775. De rollarius heeft deze levering aangetekend in de rol van 13 december 1774, door achter de vermelding van wat in dit proces op die datum gebeurd was te vermelden: 'gelevert gefourneert met (=voorzien van) bijlagen *sub* (=onder) A, B en C den 24 januarij 1775.' Bij het bewijsstuk met de letter A ging het om de geëxtendeerde sententie van het gerecht van Leeuwarden, waarover de appellant klaagde, en bij het bewijsstuk met de letter B ging het om de door dit gerecht verstrekte 'apostelen'. Het

⁵⁶ Zie het 'civiele rolboek' van 1774: Arch. HvF, inv. nr 7562, 13 dec. 1774, 'N-rol'.

⁵⁷ Zie over hem Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 365 (nr 225). Van Idsinga zou later nog op verschillende manieren bij dit proces betrokken zijn.

⁵⁸ Zie over de soorten excepties hierboven hoofdstuk 7 § II A 2.

p. 221 B

Keijert wegen de appel: Hier Postumus Krop
 stelt het appel. van in Hout waren
 te Requête van (Nauta) weeningt op't vliet
 opompt, diens van Libel. Leetwarden
 de Beto te leveren. 1/2 lweke. Jurgt: in cas d' appel
 by Nauta sen. wegen de Jurgt: in cas d' appel
 op de 2e appel. met wij.
 den werd gesdmittend. Michael Krop (Krop
 van jals. Jurgt: de de
 gesdmittend. gesdmittend. man binnen voor
 met de blagen van de. Had ged
 B. in Cas d' Appel. 37/5. Eisch te doen.

Afb. 2 'Rol van de nieuw dienende zaken' van 13 december 1774 met daarop aan de rechterkant de zaak Postumus-Krop 'Om eis te doen' met daarnaast aan de linkerkant de optekening van de 'stappen' die de advocaten van de partijen die dag gezet hebben in het proces.

bewijsstuk met de letter C was de rekening waarom het ook in het proces in appel draaide.

Om zijn confrère ertoe te brengen niet te lang te wachten met het leveren van het 'libel' had Nauta Sr. de zaak overigens al een keer op de rol laten zetten om 'Libel in cas d' appel te leveren' en wel op 17 januari 1775.⁵⁹ Hij had toen aangedrongen op de levering van deze schriftuur door te 'persisteren bij de ordonnantie'.⁶⁰ Uit de aantekening daarvan in de rol blijkt, dat Keijert toen afwezig was. Op 24 januari daaraanvolgend stond de zaak opnieuw op de 'N.P.-rol', eveneens om 'Libel in cas d' appel te leveren'.⁶¹ Ook nu was Keijert afwezig. Nauta was dat overigens ook. Hij liet zich bij de rolzitting van die dag vervangen door zijn collega, dr Theodorus Kluenda Wierdsma. De rollarius tekende dit 'persistement' in de rol van die dag als volgt aan:

'Wierdsma als substituut van Nauta persisteert bij de ordonnantie absente Keijert.'

⁵⁹ Arch. HvF, inv. nr 7563, 17 jan. 1775, 'NP bij Nauta sen.'

⁶⁰ Zie voor deze uitdrukking hierboven hoofdstuk 7 § II A 3.

⁶¹ Arch. HvF, inv. nr 7563, 24 jan. 1775, 'NP bij Nauta sen.'

Gedient den 13 Decemb 1771.
overgelyverd den 21 Janrij 1773.

Hero Postumus
Coopman in
Houtwaeren op
t vliet buiten
Leenwaert van
Appelint Origle
Injpt &

Michiel Krop
Coopman bin
nen voors. stadt
Appelint Origle
gode.

Compareerend voor
Coen Hord van Friesland
land om te dienen
van Libel in cas der
Appelint Origle Injpt onder alle
salutaire flandulen van
Rechts.
Dat

Afb. 3 Eerste bladzijde van de bundel katernen met de gegrosseerde schrifturen in de zaak Postumus-Krop. Op deze bladzijde staat het begin van het 'libel' voor Hero Postumus. Bovenaan heeft zijn advocaat dr Everhardus Keijert de data van het dienen en van het leveren van dit stuk geschreven.

Eigenlijk was dit aandringen op levering van het ‘libel’ overbodig, want Keijert leverde deze schriftuur nog dezelfde dag, zoals blijkt uit de hierboven reeds aangehaalde aantekening van de rollarius in de rol van 13 december 1774.

In het ‘libel’ zette dr Keijert allereerst uiteen, welke bezwaren zijn cliënt had tegen het vonnis van het Nedergerecht van Leeuwarden en waarom hij van mening was, dat hij in het gelijk gesteld had moeten worden.⁶² De schriftuur vangt aan met het noemen van de partijen, waarna het eigenlijke stuk begint met de woorden:

‘Compareerende voor den Hove van Friesland om te dienen van libel in cas de (=zaak van) appel segt de appellant originele impetrant onder alle salutare (=heilzame) clausulen van regte⁶³

1. Dat op den 27. oktober 1774 bij ’t geregte der stad Leeuwarden is uitsproken seekere definitieve sententie hier annex met A.

2. Waarbij de appellant originele impetrant is verklaard tot zijn genoomen eisch en conclusie onontvangbaar *compensatis expensis* (=met compensatie van de kosten).⁶⁴

3. De appellant sig bij deese sententie beswaard vindende heeft daarvan *viva voce, et stante judicio* (=met luider stem en terwijl de rechtzitting plaatsvond) aan U Edel Mogenden geappelleerd met versoen van apostelen *in forma* (=in de vorm [waarin dat behoort])...

6. Soo dient *quo ad materiam* (=wat betreft de materie, dat is het geschil in kwestie) en voor reedenen van beswaar

7. Dat de appellant uitwijsens (=zoals blijkt uit) de bij deesen gevoegde reekeninge met C. van de appelleerde competeert (=toekomt) een somma van een hondert drie Carolij guldens ellef stuivers en vijftien penningen ter zaake houtwaren aan de verbouwde huisinge van hem geappelleerde geleverd en verbruikt

8. Dat wel deese twee pointen namentlijk gedagte leverantie en verbruikingen in *prima instantia* (=bij het proces in eerste aanleg) bij de appelleerde niet zijn ontkend geworden

9. Etc.’

In totaal bevat dit ‘libel’ 22 artikelen, waarin Keijert namens zijn cliënt diens bezwaren tegen het vonnis van het Nedergerecht van Leeuwarden uiteenzet en duidelijk maakt, waarom hij vindt dat hij recht heeft op betaling. Daarna volgt de conclusie, luidende:

‘Mits welken concludeerende *ex dictis dicendis et Nobilis Curiae officium supplendis* (letterlijk: uit het gezegde dat gezegd moet worden en dat de taak van het edele Hof moet aanvullen) contendeert (=vordert) de appellant originele impetrant ten einde de sententie van de Nederregter in dato den 27. oktober 1774 sal worden te niete gedaan en ’t Hoff bij nieuwe sententie regt doende de appelleerde originele gedaagde sal condemneeren om aan de appellant originele impetrant te betalen de somma van een hondert drie car. gls. elf stuivers en vijftien penningen ter sake geleverd hout volgens reekeninge ten libelle *prioris instantiae* (letterlijk: van de eerste instantie⁶⁵) sub A overgeleid, en in deesen onder *littera*

62 Zie het dossier van deze zaak, Arch. HvF, inv. nr 15101, het ‘libel’ is het eerste stuk in de bundel van gegroeserde schrifturen.

63 Dit is een algemene formule, bedoeld om eventuele gebreken, omissies e.d. in het stuk glad te strijken.

64 Zie over de veroordeling in de kosten van het geding hierboven hoofdstuk 7 § II B 4.

(=letter) C geproduceerd (=als bewijs getoond) met de intressen (=renten) van dien a lite contestata (=vanaf de litiscontestatie) idque omnis meliori modo ac via (letterlijk: en dit alles naar de beste wijze en weg) cum expensis (=met de kosten), soo voor den Hove als Nedergerecht gevallen.

Implorato etc. (=met aanroeping [van het Hof om recht te doen])'

De vordering van Postumus viel goed beschouwd in vier onderdelen uiteen. Ten eerste vorderde hij middels zijn advocaat de vernietiging van het eindvonnis van het gerecht van de stad Leeuwarden, uitgesproken op 27 oktober 1774. Ten tweede eiste hij de veroordeling van Krop tot betaling van het bedrag van 103 car. gls, 11 stuivers en 15 penningen voor de aan hem geleverde houtwaren op basis van de rekening die hij aan Krop had aangeboden. Deze rekening was in het proces voor het Nedergerecht van Leeuwarden al bij het 'libel' overgelegd als bewijsstuk met de letter 'A' en nu opnieuw, maar met de letter 'C'. Ten derde vorderde Postumus veroordeling van Krop tot betaling van rente over het genoemde bedrag vanaf het moment dat de litiscontestatie⁶⁶ bereikt zou zijn, en ten vierde vroeg hij veroordeling van Krop tot betaling van de kosten van het geding.⁶⁷ Daarbij ging het hem niet alleen om de kosten van het proces voor het Hof, maar ook om die van het proces voor het Nedergerecht.

Het geheel is doorspekt met meestal in het Latijn gestelde beleefdheidsformules, die dienen om de zaak van de cliënt zo hoofs mogelijk voor te dragen. Weglating daarvan zou door het Hof als een belediging worden opgevat.

b Het antwoord

Dr Nauta Sr. zag af van het opwerpen van excepties en ging meteen over tot het dienen van antwoord op dit 'libel'. Hij deed dit op de rolzitting, die op 7 maart 1775 gehouden werd met als voorzitter raadsheer Johan van Wyckel.⁶⁸ Voor deze dag had Nauta de zaak van zijn cliënt op de rol laten zetten om 'Te dienen van antwoord in cas d' appel'.⁶⁹ Keijert had overigens op 14 februari daaraan voorafgaand geprobeerd dit dienen van antwoord uit te lokken door de zaak op de rol te laten zetten 'Om te antwoorden' en vervolgens te 'persisteren bij de ordonnantie'. Nauta had hierop toen niet gereageerd, hoewel hij aanwezig was.⁷⁰

Op de rolzitting van 7 maart 1775 diende Nauta van 'antwoord in cas d' appel *pro ut in scriptis*', zoals de rollarius aantekende. Nauta overhandigde dit antwoord dus meteen tijdens de rolzitting. In dit antwoord weerlegde hij de beweringen van de tegenpartij van zijn cliënt, Michiel Krop, nadat hij eerst de artikelen van het 'libel',

65 Bedoeld is het 'libel', dat in het proces van Postumus tegen Krop in eerste aanleg voor het Nedergerecht van Leeuwarden de eerste schriftuur was geweest.

66 Zie voor dit begrip hierboven hoofdstuk 7 § II a 2.

67 Zie over dit vaste onderdeel van de eis en het antwoord hierboven hoofdstuk 7 § II a 4.

68 Zie over hem Vries e.a., *Heeren van den Raede*, 358 (nr 218).

69 Arch. HvF, inv. nr 7563, 7 maart 1775, 'N.P.-rol bij Keijert'.

70 Ibid., 14 febr. 1775, 'NP bij Keijert': 'Keijert persisteert bij de ordonnantie praesente Nauta sen.'

Meliori modo a via cum
Pependis. So over den
Hond als Redderogtes
gevallan

Implorato etc.

Freijet

Gedient ingeleend den 7^{en}
Maart 1775

Michael Krop
Coopman te
Looiswaard den
Applido Origlo
Gedha

Hero Posthumus
Coopman op't
vlist-alomst
Applid Origlo
Imjit

Com

Afb. 4 De bladzij in de bundel met de gegrosseerde schrifturen in de zaak Postumus-Krop met het eind van het 'libel' en het begin van het antwoord. Bovenaan dit laatste stuk heeft dr Marius Nauta de data van het dienen en van het leveren van het antwoord geschreven.

handelend over het instellen van het appel voor juist geaccepteerd had.⁷¹ Ook deze schriftuur vangt aan met het voluit noemen van de partijen, zij het nu met Michiel Krop als eerste. Het begin van de tekst luidt als volgt:

‘Compareerende voor den Hove van Friesland, om te dienen van antwoord in cas d’appel, segt de appelleerde onder alle salutare clausulen van regte

1. De 1 – 6 (=de artikelen 1-6 van het ‘libel’) de *formalia appellationis* (=de formele vereisten voor het instellen van het appel) betreffende, te passeeren,
2. En des appellants competentie in de 7. [artikel van het ‘libel’] vermeldt tot laste van de appelleerde expres te ontkennen
3. Wordende ook de twee pointen, in de 8. gestelt bij de appelleerde geensins erkent
4. Wijl de appelleerde niet weet, of de houtwaren, op de reekeninge sub C gespecificeert staande, aan zijn huis zijn verbruikt.
5. Etc.’

Voor het weerleggen van de stellingen van zijn confrère had Nauta uiteindelijk 38 artikelen nodig. Zijn conclusie aan het eind van de schriftuur luidde:

‘Soo concludeert de appelleerde originele gedaagde *ex dictis dicendis et Nobilis Curiae officium supplendis* en contenteert, ten einde de appellant originele impetrant sal worden verklaart, bij de sententie van den Neederregter *de dato* den 27. october 1774 niet te zijn beswaart. *Idque omni meliori modo ac via cum expensis. Implorato etc.*’

c Replik en dupliek

Vanzelfsprekend kon dr Keijert dit antwoord niet onbeantwoord laten. Hij reageerde dan ook met het schrijven van een repliek. Van deze schriftuur diende hij op de rolzitting van 28 maart 1775, die voorgezeten werd door raadsheer Arent Johan van Sminia als commissaris.⁷² Daarbij verklaarde Keijert, dat hij de repliek binnen een week zou leveren. In werkelijkheid gebeurde dit pas op 12 september 1775. Tegelijk met deze repliek legde de advocaat van Postumus ook een aantal bewijsstukken over, die hij de signaturen D, E, F, G, H, I en K had meegegeven.

In al die maanden had dr Nauta zijn collega maar één keer via een rolzitting aangesproken om ‘Alsnog te repliceren’ en wel op de rolzitting van 2 mei 1775.⁷³ Dr Keijert was toen ook weer niet aanwezig geweest. Daarna had Nauta niet meer aangedrongen. Dit bewijst wel, hoe coulant de advocaten jegens elkaar waren wanneer het om de levering van de schrifturen ging.

De repliek zelf bevat in totaal 102 artikelen tot weerlegging van het antwoord van

71 Zie het dossier van de zaak, Arch. HvF, inv. nr 15101, het antwoord is het tweede stuk in de bundel met gegrosseerde schrifturen.

72 Arch. HvF, inv.nr 7563, inv. nr 7563, 28 maart 1775, ‘OP bij Keijert’. Zie over Van Sminia: Vries e.a., *Heeren van den Raede*, 362 (nr 222).

73 Arch. HvF, inv. nr 7563, 2 mei 1775, ‘OP bij Nauta sen.’

de geappelleerde.⁷⁴ Dit betekent, dat Keijert een rekest tot het Hof moet hebben gericht om meer dan 100 artikelen te mogen schrijven en dit verzoekschrift gehonoreerd zag. Het stuk vangt aan met de woorden:

- 'Replicando (=Om te repliceren) segt de appellant onder voorgaande clausulen van rechte
1. Dat hij den 1en antwoords (=het eerste artikel van het antwoord) voor merkelyk profijt accepteert.
 2. En de ontkenninge van de appelleerde in de 2. [artikel van het antwoord] seer weinig reekend.
 3. Geconsidereert 't deselven even veel schijnt te sijn of hij de waarheid liefkoost, dan veragt.
 4. Te meer daar hij appelleerde tot voldade (=voldoening) van den 3en 't gestelde in den 8. libels niet alleen bij de eerste instantie in sijn 7 en 9 artikelen van desselfs positien *post litem contestatam* (=na de litiscontestatie)⁷⁵ erkend heeft.
 5. Etc.'

En eindigt met de clausule:

'Waarmede de appellant persisteerd voor replicq en concludeert nisi causam (letterlijk: tenzij [blijkt, dat] de zaak).'⁷⁶

Vrij spoedig daarna, al op 26 september 1775, drong Keijert er op zijn beurt bij zijn collega op aan, dat hij zou dienen van dupliek.⁷⁷ Nauta bleek ook die dag niet aanwezig te zijn op de rolzitting, althans niet toen de zaak werd afgeroepen. Toch reageerde hij dit keer vrijwel onmiddellijk. Op 3 oktober daaraanvolgend diende hij reeds van dupliek onder de belofte deze binnen een week te leveren.⁷⁸ De levering van de dupliek vond echter pas op 9 januari 1776 plaats, waarbij tevens een bewijsstuk met de letter L werd overgegeven. Ook nu had Keijert zijn confrère maar eenmaal aangemaand tot levering en wel op 10 oktober 1775, waarbij Nauta Sr. weer eens afwezig was geweest.⁷⁹

De dupliek, waarin Nauta Sr. de repliek beantwoordde, omvatte 107 artikelen. In dit geval had hij voor het schrijven van deze 107 artikelen geen bijzondere toestemming van het Hof behoeven te vragen. Het feit dat zijn collega meer dan 100

74 Zie het dossier van de zaak, Arch. HvF inv. nr 15101, de repliek is het derde stuk in de bundel met gegroesseeerde schrifturen.

75 Bij deze positien of artikelen *post litem contestatam* (=na de litiscontestatie) gaat het om een stuk, dat te vergelijken is met de artikelen of positien probatoir etc. en dat dus dient als leidraad bij de ondervraging van de getuigen. Anders dan bij de artikelen probatoir etc. speelden de artikelen *post litem contestatam* een rol bij een bewijsprocedure, die zich afspeelde vóór de interlocutoire uitspraak waarbij een zaak 'op bewijs' gewezen was. Een procespartij die vreesde, dat een getuige dood of verdwenen zou zijn voor dat de partijen de opdracht tot het leveren van getuigenbewijs zouden krijgen, kon het gerecht na de litiscontestatie verzoeken deze getuige eerder officieel te verhoren. Dit gebeurde dan aan de hand van de genoemde artikelen *post litem contestatam*.

76 Met de woorden *nisi causam*, waarin het woord *causam* in de vierde naamval of accusatief staat, brengt de advocaat tot uiting, dat hij het bij deze repliek laat, tenzij hij in de daarop volgende dupliek aanleiding vindt om met een tripliek te komen. De uitdrukking, waarvan de woorden *nisi causam* het begin zijn, is, voor zover is te achterhalen, verloren gegaan.

77 Arch. HvF, inv. nr 7563, 26 sept. 1775, 'OP bij Keijert'.

78 Ibid., 3 okt. 1775, 'OP bij Nauta sen.'

79 Ibid., 10 okt. 1775, 'OP bij Keijert'.

artikelen had mogen schrijven, hield namelijk automatisch in, dat hij dat ook mocht doen. Nauta begon de dupliek als volgt:

‘Dupliceerende segt de appelleerde origeneele gedaachde

1. De 1. (=het eerste artikel van de repliek) passeerende
2. En de 2. de appelleerde weinig schadende.
3. Dat de 3. meer op de appellant als de appelleerde past.
4. Etc.’

En sloot met de clausule:

‘En persisteert de appelleerde hiermeede voor duplicq concluderende nisi causam’

Met deze dupliek sloot voor beide advocaten de wisseling van schrifturen. Dr Keijert had kennelijk geen behoefte meer aan een tripliek en bijgevolg hielden hij en zijn collega op met de wederzijdse uitwisseling van schrifturen ter verdediging dan wel bestrijding van de vordering van Hero Postumus.

Om aan te geven dat hij het proces aan zijn kant voor volschreven beschouwde, had Keijert zijn collega Nauta Sr. op 22 januari 1776 via een van de boden van het Hof opgeroepen het ante-interlocutoire proces op 25 januari daaraanvolgend ‘in de griffie van dezen Hove te fourneren’.⁸⁰ Dit betekende, dat Nauta op die dag de schrifturen en de bewijsstukken die hij nog onder zich had in de griffie moest brengen. Hij heeft daaraan, gezien het vervolg van het proces, kennelijk voldaan. Daarna konden de door Keijert en Nauta gewisselde stukken gegrosseerd worden. Beide advocaten zagen vervolgens de grosse van hun schrifturen na en ondertekenden die. Dit wil zeggen, dat dr Everhardus Keijert de grosse van het ‘libel’ en de repliek van zijn handtekening voorzag en dr Marius Nauta die van het antwoord en de dupliek. De katernen met de achter elkaar afgeschreven schrifturen werden daarna met de bijlagen in een proceszak gedaan.⁸¹ Het was nu aan het Hof om uitspraak doen.

Het collationeren van de schrifturen was geen luxe. Het hierboven aangehaalde artikel 3 van het antwoord bijvoorbeeld was door de grossant, die het stuk overgeschreven had, opgeschreven als: ‘Wordende ook de twee poincten in de 8. [van het ‘libel’] gestelt, bij de appelleerde geensins ontkent’. Dr Nauta verbeterde het laatste woord tot ‘erkent’, omdat anders de indruk zou kunnen ontstaan, dat zijn cliënt de punten aan de appellant toegaf. Dit zou tot gevolg kunnen hebben, dat hij het proces dat hij in eerste aanleg gewonnen had, in hoger beroep misschien wel verloor, en dat was Nauta’s bedoeling natuurlijk niet.

⁸⁰ Arch. HvF, inv. nrs 15101, relaas van de bode J.K. Ferwerda.

⁸¹ Deze proceszak ligt bij het dossier, Arch. HvF, inv. nr 15101. Op de zak is een stukje perkament genaaid waarop o.a. de namen van de partijen, hun advocaten en die van de raadsheren die in de zaak gerapporteerd hebben staan. Zie hierboven afb. 1.

d De interlocutoire sententie 'op bewijs'

Op 6 februari 1776 deed het Hof van Friesland uitspraak in de zaak Postumus-Krop. Deze dag was een van de gewone rechte dagen in een periode tussen twee vakanties in en daarmee geen dag waarop eindvonnissen werden uitgesproken. Het ging ook niet om een eindoordeel, maar om een interlocutoire sententie in het proces. Het Hof was namelijk na het rapport van raadsheer Quirijn de Blau⁸² en de daarop ongetwijfeld gevolgde discussie in de raadsvergadering tot de conclusie gekomen, dat nog geen eindoordeel kon worden gegeven. Het droeg daarom de partijen op door middel van getuigenbewijs hun beweringen aannemelijk te maken. In zijn meest uitvoerige vorm vinden we dit vonnis geschreven op de achterzijde van de katernen met de gegrosseerde en door de wederzijdse advocaten ondertekende schrifturen in het dossier van de zaak.⁸³ Het luidt:

‘Gezien bij den Hove van Vrieslandt de proceduiren voor denzelven Hove hangende tusschen dr. Everhardus Keijert hem dragende volmagt van Hero Postumus coopman in hout op ’t Vliet buiten Leeuwarden, appellant originele impetrant ter eenre; op ende tegens dr. Bavius (lees: Marius) Nauta geoccupeert hebbende voor Michiel Krop coopman binnen voorz. stad, appelleerde originele gedaachte ter andere zijde: ’t voorz. Hoff vindt de proceduiren niet in staat om eindelijk te termineren (een eindoordeel te geven) dan parthijen in faicten contrarie (=omdat de partijen het oneens zijn wat betreft de feiten); ordonneert daeromme hunlieden te doen den eed van calumnie, en onder denzelven eede elxanderen articulen indien ’t nood zij en versogt wert te beantwoorden, admitterende parthijen hun vermeten (=wat zij beweren) nader te verifien voor commissaris van desen Hove binnen ses weken peremptoir, en voor alle dilaij,⁸⁴ voorts te procederen na stijle van desen Hove. Actum de 6en februarij 1776.’

Het Hof had dus geconstateerd, dat de zaak nog niet zover was, dat een eindoordeel kon worden gegeven, omdat de partijen het niet eens waren over de feiten. Zij moesten daarom de ‘eed van calumnie’⁸⁵ afleggen en, wanneer dat gewenst werd, onder de werking van deze eed elkaars probatoire, reprobatoire en contra-reprobatoire artikelen beantwoorden, waarbij hen werd toegestaan hun standpunt in het proces nader te bewijzen voor één van de raadsheren als commissaris. Dit betekende, dat zij door deze commissaris getuigen mochten laten horen. Zij kregen zes weken de tijd om een begin te maken met het leveren van getuigenbewijs.

In de ‘quaclap’⁸⁶, die op dat moment in gebruik was, vinden we dit tussenvonnis heel kort als volgt ingeschreven:

⁸² Zie over hem Vries e.a., *Heeren van den Raede*, 359-360 (nr 220). Dat De Blau gerapporteerd heeft, is alleen maar af te leiden uit het feit, dat zijn naam vermeld staat op het stukje perkament dat op de proceszak is genaaid. Deze naam is waarschijnlijk toen de zaak opnieuw in de raad kwam voor rapportage, doorgehaald.

⁸³ Arch. HvF, inv. nr 15101, rugzijde ofwel achterkant van de bundel met de gegrosseerde schrifturen.

⁸⁴ De preciese betekenis van de woorden ‘voor alle dilaij’ is niet duidelijk. Waarschijnlijk geven zij aan, dat het niet tijdig beginnen van de bewijsprocedure tot verlies van het recht tot het leveren van getuigenbewijs leidt.

⁸⁵ Zie voor deze eed hierboven hoofdstuk 7 § II B 1 b en c.

⁸⁶ Arch. HvF, inv. nr 16715, f.72 r.

‘Keijert	Hero Postumus, appellant origineel impetrant
Interlocutoire sententie 1	contra
Nauta senior	Michiel Krop, appelleerde origineel gedaagde

In factis (letterlijk: op de feiten) binnen ses weken peremptoir en voor alle dilaj.’

In feite gaat het hier om een uittreksel van het dictum, de eigenlijke uitspraak. Het cijfer 1 achter het woord ‘Interlocutoire sententie’⁸⁷ geeft aan, dat het hier om het eerste tussenvonnis ging, dat geformeerd was in de periode van rechtdagen, die op 16 januari 1776 na het ‘kerstreces’ van 1775 een aanvang had genomen.

Het ‘civiele sententieboek’ van 1776⁸⁸ bevat overigens ook maar een kort extract van het dictum, zij het wat uitvoeriger dan de optekening in de ‘quaclap’:

‘Keijert	Hero Postumus, appellant originele impetrant
Interlocutoire sententie 1	contra
Nauta senior	Michiel Crop, appelleerde

Gesien bij den Hove van Vriesland de proceduren etc. ...’T voorz. Hoff wijst ’t proces in factis binnen zes weken peremptoir en voor alle dilaj. Actum den 6 februari 1776.’

4 Het post-interlocutoire proces

a De toewijzing van de ‘commissaris onder het zegel’

Na het tussenvonnis, waarbij de zaak op 6 februari 1776 ‘op bewijs’ was gewezen, besloten de beide partijen, Hero Postumus zowel als Michiel Krop, tot het leveren van getuigenbewijs over te gaan. Dit hield in, dat zij ieder aan hun kant de rol van posant op zich namen met de ander als (ge)poseerde. Beiden hadden dus de toewijzing van een ‘commissaris onder het zegel’ nodig om de bewijsprocedure te leiden.

Marius Nauta, de advocaat van Michiel Krop, was de eerste die het Hof verzocht een ‘commissaris onder het zegel’ aan te wijzen. Toen dit verzoek binnenkwam, was het volgens de ‘tour’ van deze commissies kennelijk de beurt van raadsheer Simon Binckes⁸⁹ om in een civiele zaak met het oog op horen van getuigen raadsheer-commissaris te zijn. Hij kreeg de commissie althans op 12 februari 1776. Enige weken later diende Everhardus Keijert voor zijn cliënt een soortgelijk verzoek in. Dit resulteerde in de aanwijzing van raadsheer Johan van Idsinga als ‘commissaris onder het zegel’ voor Hero Postumus op 26 februari 1776. Waartoe de ‘commissaris onder het zegel’ bevoegd is, staat nauwkeurig in zijn ‘commissie onder het zegel’ te lezen.⁹⁰

⁸⁷ In de tekst van de optekening zelf afgekort tot ‘Interl.’

⁸⁸ Arch. HvF, inv. nr 16644, voorin.

⁸⁹ Zie over hem Vries e.a., *De Heeren van den Raede*, 364 (nr 224).

⁹⁰ Van beide raadsheer-commissarissen bevinden de commissie-brieven zich in het dossier, zie Arch. HvF, inv.nr 15101.

Afb. 6 De 'commissie onder het zegel' voor raadsheer Simon Binckes.

Die van raadsheer Binckes in deze zaak heeft de volgende tekst:

'Willem bij der gratie Gods prince van Orange en Nassau etc. etc. Erfstadhouder, capitein generaal en admiraal,⁹¹ mitsgaders de raden geordonneert in Vriesland, onsen lieven en beminden medebroeder in den Raade, de heere Simon Binckes salut, alzoo voor ons zeker proces is hangende tusschen dr Everhardus Keijert hem dragende volmagt van Hero Postumus, coopman in houtwaren op 't Vliet buiten Leeuwarden appellant originele impetrant ter eenre, op ende tegens dr Marius Nauta geoccupeert hebbende voor Michiel Krop, coopman te Leeuwarden appelleerde originele gedaachte ter anderen zijde, waarinne zoo verre geprocedeert is dat wij partijen in faicten contrarie bevindende de proceduren hebben gewezen in factis binnen zes weken peremptoir en voor alle dilay vermogens (=volgens) sententie interlocutoir van 6 februarij 1776. Alwaaromme de appelleerde versogt heeft commissie verveerdigt te worden, zoo is 't dat wij u hebben geordonneert en gecommiteert, ordonneren en committeren bij desen omme partijen voor u te roepen, van deselve te ontvangen den eed van calumnie op de faicten van de processe, en den appelland onder gelijken eede des appelleerdes positien zoo nood en versogt wert te doen beantwoorden, voorts ten versoeke als voren te doen citeren, verhoren en examineren (=ondervragen) alzulke getuigen, mitsgaders over te nemen, alzulke brieven en munimenten (=akten en bewijsstukken) als de appelleerde tot verificatie van zijn intentie (=vordering) voor u zal willen beleggen, exhiberen (=tonen) en overleggen, ende 't zelve alles pertinentelijk bij geschrifte geredigeert zijnde, ons besloten (=in een dichtgelakt couvert of iets dergelijks), zoo des behoort over te zenden, zoo ontbieden en bevelen daaromme alle officieren, justicieren (=ambtenaren in dienst van de justitie),

⁹¹ Dat de 'commissies onder het zegel' worden uitgegeven op naam van de stadhouder, komt omdat hij eigenlijk de voorzitter van de raad was (zie hierboven hoofdstuk 3). Hier gaat het om stadhouder Willem V (1748-1806), die in 1766 algemeen erfstadhouder van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was geworden.

dienaren en ondersaten u in 't zelve alle hulp en adsistentie te doen, zonder van des te wesen in gebreke. Gegeven in de cancellarij binnen Leeuwarden onder het secreet signet, den 12. Februarij 1776.
Ter ordonnantie van den Hove,
(w.g.) W.K. Ferwerda'

De commissiebrief van raadsheer Johan van Idsinga had precies dezelfde inhoud, zij het dat daarin de appellant natuurlijk als verzoeker vermeld stond en de tekst daaraan aangepast was. De 'commissie onder het zegel' legitimeerde de betreffende raadsheer tegenover iedereen als de voorzitter van de procedure tot het leveren van het opgedragen getuigenbewijs. Dit gedeelte van het post-interlocutoire proces kon dan nu voor de beide partijen beginnen.

b Het leveren van getuigenbewijs aan de kant van de appellant, Hero Postumus

1 Het overleggen en doen beantwoorden van de probatoire artikelen

Omdat in dit proces beide partijen getuigen wilden laten ondervragen om de door hen aangevoerde feiten aannemelijk te maken, is het noodzakelijk hen afzonderlijk te volgen bij het leveren van het getuigenbewijs, te beginnen met de appellant Hero Postumus.

Hoewel raadheer Van Idsinga al op 26 februari 1776 'commissaris onder het zegel' geworden was voor Postumus, duurde het tot eind maart voor hij in actie behoefde te komen. In de tussentijd was dr Keijert – naast andere zaken – ongetwijfeld bezig met het opstellen van de probatoire artikelen voor zijn cliënt. Daarnaast zal hij onderzocht hebben welke getuigen verklaringen zouden kunnen afleggen, die voor Postumus' standpunt in het proces het meest gunstig zouden zijn. Uit de datering van het 'mandement van citatie', het bevel tot dagvaarding, dat Van Idsinga op 29 maart 1776 deed uitgaan, zou men kunnen afleiden, dat hij daar nogal wat tijd voor nodig had. De 'commissaris onder het zegel' gaf namelijk pas opdracht tot het dagvaarden van de (ge)poseerde en de getuigen, wanneer hij daar door de advocaat van de posant toe verzocht was. Zoals uit het bevel tot dagvaarding blijkt, was de dag van de comparitie voor het overleggen van de artikelen probatoir bepaald op 24 april 1776. De tekst van dit stuk luidt als volgt:⁹²

'Johan van Idsinga, meede raad ordinaris in den Hove van Vriesland den eerste officier exploiterende (bedoeld is de bode die de dagvaarding moet uitbrengen) salut!

Alzoo ik bij den voorz. Hove gecommitteert ben ter instantie van Hero Postumus, coopman in houtwaren op 't Vliet buiten Leeuwarden, appellant originele impetrant ter eenre, op ende tegens Michiel Crop, coopman te Leeuwarden, appelleerde originele gedaachde ter andere zijde, omme enquesten te nemen in forma (dat wil zeggen om getuigen te horen volgens de daarvoor geldende regels) breder vermogens (=volgens) mijn commissie onder 't zegel in dato d' 26 februarij 1776 daar af zijnde.

⁹² Zie het dossier, Arch. HvF, inv. nr 15101.

En ik nu tot exercitie dies door den impetrant verzogt zijnde, zo is 't dat ik u exploitteur deezes ordonneere te citeeren de gedaachte voornoemt omme voor mij ten mijnen huise binnen Leeuwarden op den 24^e april tot tien uren voor noen te compareren, ten einde als dan des impetrants probatoire articulen onder eede van calumnie te zien overleggen, dezelve onder gelijken eede te beantwoorden, getuigen te zien eedigen, instrumenten te zien overleggen, interrogaten te stellen; citeert meede zodanige personen als u in *margin*e dezes zullen worden aangegeven, om op voorz. tijd en plaatze in partijen zake getuigenisse der waarheid te geven.

Alles met inthimatie (=kennisgeving van de dag van de comparitie aan de advocaat van de (ge)poseerde) en relaas (=verslag van het gedane exploit ofwel uitbrengen van de dagvaarding) in forma.

Leeuwarden d' 29^e maart 1776.

In kennisse van mij

(w.g.) J. v. Idsinga'.

De getuigen, van wie Keijert de namen in de marge van dit stuk opschreef, waren Egbert van Hoek, Wiebe Nolkes, Jorus (ook wel: Joseph) Lammert(s) de Haan, Sybrand Wietses en Johannes Barsee. Op de achterzijde van dit bevel tot dagvaarding staan twee 'relazen' van de bode J.K. Ferwerda, die het exploit deed. Uit het eerste daarvan blijkt, dat Ferwerda de dagvaarding op 30 maart heeft uitgebracht aan Michiel Krop en wel in persoon en dat hij op dezelfde dag de inhoud van de dagvaarding heeft meegedeeld aan dr Nauta. Het tweede relaas toont aan, dat hij de getuigen pas op 12 april gedagvaard heeft, mogelijk omdat hij niet eerder op de hoogte was van hun namen en adressen.

Op 24 april 1776 vond ten huize van raadsheer Johan van Idsinga de door de posant Hero Postumus gewenste comparitie plaats. Daarbij waren behalve de genoemde raadsheer en zijn klerk de beide partijen en hun advocaten aanwezig. De getuigen waren allen thuis gebleven, zoals ook de bedoeling was.⁹³ Naar alle waarschijnlijkheid begon de comparitie met het aanbieden van de door Keijert voor hem opgestelde 'articulen probatoir' aan de commissaris. Dit gebeurde door Hero Postumus persoonlijk. Anders dan doorgaans gebruikelijk was, legde hij daarbij de 'eed van calumnie' niet af, maar verklaarde te blijven bij de 'eed van calumnie', die hij de dag tevoren, toen hij als (ge)poseerde verschenen was voor raadsheer-commissaris Binckes om de probatoire artikelen van zijn tegenpartij te beantwoorden, had afgelegd. Vervolgens presenteerde zijn advocaat, dr Keijert, het 'biljet van getuigen' aan de commissaris. Daarbij legde hij ook een aantal verklaringen over, die eerder in 1774 door de opgeroepen getuigen voor de Leeuwarder notaris F. Bavius waren afgelegd. Op het 'biljet' had hij de namen van de getuigen geschreven met vermelding van de artikelen waarop de raadsheer-commissaris hen diende te verhoren.⁹⁴ Tevens had hij op dit biljet genoteerd welke vragen hij door de (ge)poseerde, Michiel Krop, beantwoord wilde zien. De tekst van dit 'biljet' luidt:

⁹³ Zie hierboven hoofdstuk 7 II B 1 b.

⁹⁴ Zie het dossier, Arch. HvF, inv. nr 15101.

Biljet van Probato-
re Getuigen.

Hero Posthumus Post⁴⁰⁰⁰
Michael Prop. 18. 18. 18.

— Egbert van Hoek op Artl. 3, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27,
28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37,
38, 39, 40, 41, 42, 43.

— Wybe Wolke op Artl. 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53,
54, 55, 56, 57, 58.

— Johann Baste op Artl. 59, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65,

— Joseph Lammert op Artl. 62 & 63

— Sybrus Wytel op Artl. 57, 58, 60, 61, 62 & 63

Biljet wegen t de beant-
woordeninge van de Posten

Michael Prop. 4e Artl. 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

Afb. 7 Het 'Biljet van getuigen' met betrekking tot de probatie van Hero Postumus.

‘Biljet van probatoire getuigen voor
Hero Postmus, posant
contra
Machiel Crop, poseerde.

Egbert van Hoek op articulen 3, 19, 20, 21, 22, 23, etc.
Wybe Nolkes op articulen 44, 45, 46, 47, 48, 49, etc.
Johannes Barse op articulen 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65.
Joseph (!) Lammerts de Haan op articulen 62 en 63
Sybren Wytzes op articulen 57, 58, 60, 61, 62, en 63.

Biljet wegens de beantwoordinge van de poseerde
Michiel Krop van articulen. 1 tot 19 inclus, voorts op articulen 40, 41, 42, 43 wijders
articulen 48, 49, 50, etc. en soo alle andere articulen vervolgens te beantwoorden tot 93
inclus.’

Omdat de opgeroepen getuigen niet verschenen waren, beschuldigde Keijert hen
voor de eerste maal van contumacie⁹⁵ met het verzoek hen opnieuw te dagvaarden,
wat de raadsheer-commissaris onmiddellijk toestond.⁹⁶

Vervolgens was het de beurt van Michiel Krop als (ge)poseerde om de eed van
calumnie af te leggen. Op dit punt verklaarde Michiel Krop hetzelfde als zijn
wederpartij, dat wil zeggen, hij bleef bij de eed die hij de dag te voren bij de
overlegging van zijn eigen probatoire artikelen had afgelegd. Daarna trokken de
posant en de beide advocaten zich terug. Alleen Krop bleef achter bij de raadsheer-
commissaris en zijn klerk om de artikelen, voor zover door Keijert aangegeven, te
beantwoorden. Van Idsinga ondervroeg hem vervolgens op de artikelen, die hij hem
volgens het hierboven weergegeven ‘biljet’ moest voorleggen. Zijn klerk noteerde
Krops antwoorden op de gebruikelijke wijze met de termen ‘credit’ (=ja), ‘non credit’
(=neen) en ‘nescit’ (=hij weet het niet) en tekende op wat wat Krop verder nog naar
aanleiding van de vragen gezegd had. De ingediende probatoire artikelen kwamen er
daardoor als volgt uit te zien:⁹⁷

‘Articulen probatoir voor
Hero Postumus houtkoper op ’t Vliet
te Leeuwarden posant
contra
Machiel Crop, coopman binnen deselve
stad poseerde

De posant stelt waer te wesen

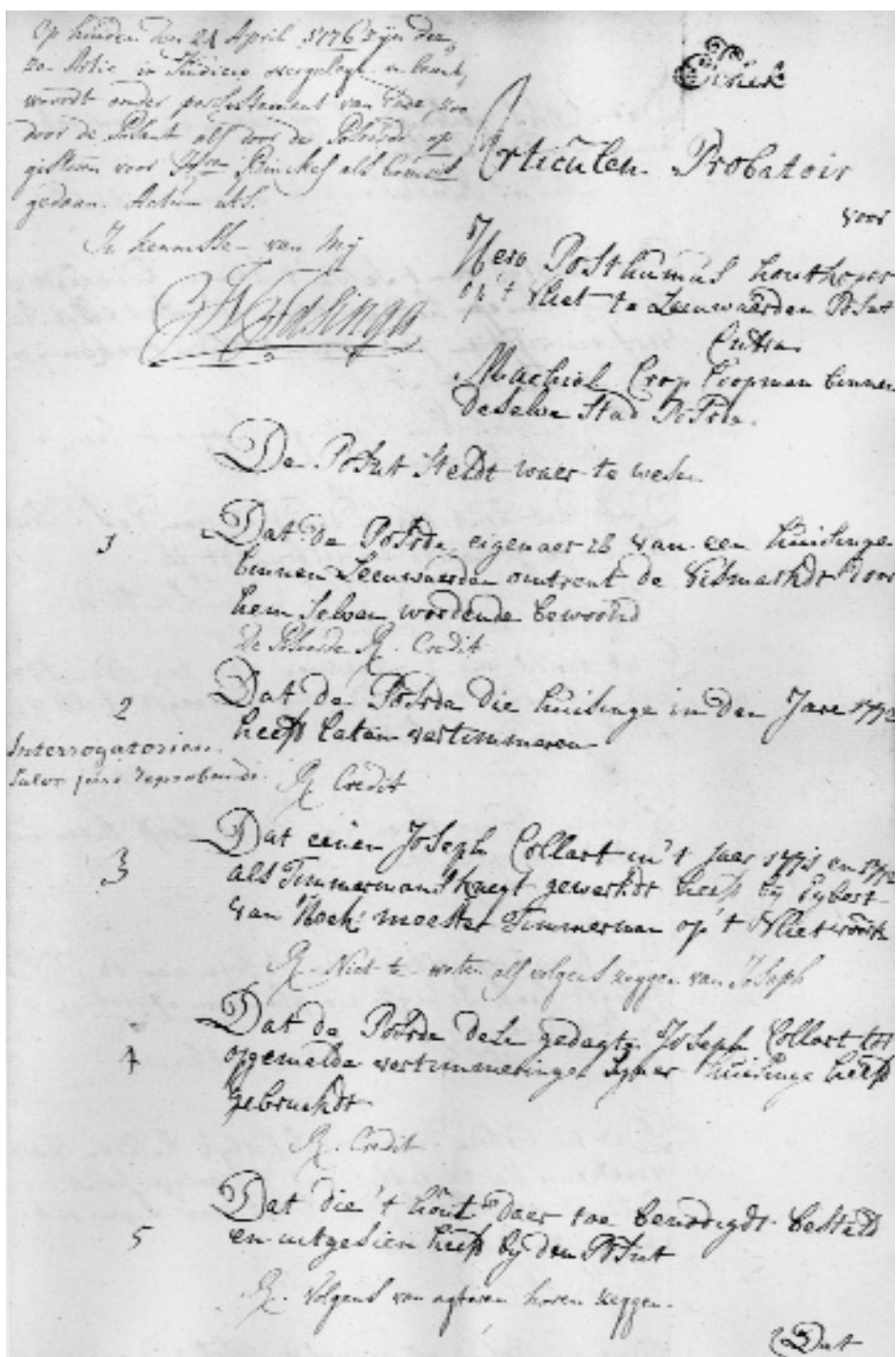
- I. Dat de poseerde eigenaer is van een huisinge binnen Leeuwarden omtrent de Vismarkt
door hem selven wordende bewoond.

De poseerde R. (dit staat voor: respondit =hij antwoordt) credit

⁹⁵ Zie voor dit beschuldigen van de getuigen van contumacie hierboven hoofdstuk 7 § II B 1 d.

⁹⁶ In dit geval is de beschuldiging van contumacie niet op de achterkant van het ‘mandement van citatie’
genoteerd. Zie dossier, Arch. HvF, inv. nr 15101.

⁹⁷ Zie voor deze ‘artikelen probatoir’ voor Hero Postumus het dossier, Arch. HvF, inv. nr 15101.

Afb. 8 Eerste bladzijde van de probatoire artikelen voor Hero Posthumus. Links bovenaan staat de optekening van raadsheer Johan van Idsinga over de aanbieding en beantwoording van deze artikelen 'onder ede van calumnie'.

2. Dat de poseerde die huisinge in den jare 1772 heeft laten vertimmeren.
R. *credit*
3. Dat eenen Joseph Collart in 'tjaer 1771 en 1772 als timmermansknegt gewerkdt heeft bij Egbert van Hoek, meester timmerman op 't Vliet voors.
R. Niet te weten als volgens zeggen van Joseph.
Etc.'

Nadat Michiel Krop aldus de probatoire artikelen van zijn tegenpartij beantwoord had, schreef de raadsheer-commissaris de volgende woorden links bovenaan op de eerste bladzij van dit stuk en zette daar zijn handtekening onder:

'Op huden den 24 april 1776 zijn deeze articulen in *judicio* (zoiets als: in het proces) overgelegd en beantwoordt onder persistentement van eede (=staan blijven bij de eed), zoo door de posant als door de poseerde op gisteren voor heren Binckes als commissaris gedaan. *Actum ut supra* (letterlijk: gedaan als boven, dat is op de hierboven vermelde datum)⁹⁸
(w. g.) J. v. Idsinga'

Hierna werden de aldus beantwoorde artikelen bij dr Nauta Sr., de advocaat van Michiel Krop, bezorgd, opdat hij zijn 'interrogaten' daaraan zou kunnen toevoegen. Nauta maakte van zijn recht gebruik en voorzag de probatoire artikelen voor Hero Postumus van de 'interrogaten', die hij door de 'commissaris onder het zegel' wilde laten stellen. Daarna bezorgde hij de probatoire artikelen weer terug bij raadsheer Van Idsinga. Op de eerste bladzij van deze artikelen probatoir worden deze 'interrogaten' ingeleid met de woorden: 'Interrogatorien *salvo jure reprobandi* (=behoudens het recht tegenwijs te leveren)'. De eerste twee staan bij artikel 19, één van de artikelen die niet alleen door Krop moesten worden beantwoord, maar ook aan een van de getuigen, namelijk Egbert van Hoek,⁹⁹ moesten worden voorgelegd:

'19. Dat al wijders opgamelde Joseph Collart in 't voorjaar 1772 aan de getuige gesegt heeft, dat de poseerde hem versogt hadde om bij hem te werken.
R. Joseph Collart had aan de poseerde verzogt om bij de poseerde te mogen werken, om reden dat Joseph eenig geld aan poseerde schuldig zijnde, dus gemakkelijk met hem poseerde konde afrekenen.'

De twee 'interrogaten' die daarbij in de marge geschreven staan, luiden:

'Of Joseph Collart niet aen de getuige gesegt heeft, dat hij eenig roeswerk bij de poseerde had aengenomen?'

(en)

'Of de poseerde wel ooit met de getuige over het werk van Joseph Collart heeft gesproken, of hem getuige als baes van het werk heeft geconsidereert?'

Het laatste 'interrogaat', dat hij de commissaris wilde laten stellen, had Nauta bij art. 64 geplaatst, waarna hij afgesloten had met de formule:

⁹⁸ Hiermee wordt (nog eens) aangegeven, dat de optekening gedaan is op de bovenaan de optekening vermelde datum., i. c. 24 april 1776.

⁹⁹ Vergelijk hierboven het 'bijlet van getuigen' dat bij deze probatoire artikelen werd overgelegd.

‘Implorerende wijders des edel mogende here commissaris interrogatoriën na bevindinge. (w.g.) M. Nauta 1776.’

Daarmee riep hij de medewerking van de commissaris in om bijvoorbeeld expliciet aan de getuigen te vragen, waarop hun verklaring eigenlijk steunde en waarom zij wisten dat het zo was.

2 De ondervraging van de probatoire getuigen

Het was nu aan commissaris Van Idsinga een tweede comparitie te beleggen om de probatoire getuigen van Hero Postumus, die – dit terzijde – allen door Nauta waren geaccepteerd, te verhoren. De raadsheer bepaalde hiervoor – mogelijk in overleg met dr. Keijert als advocaat van de posant – de derde mei 1776. Op 1 mei daaraanvoorafgaand liet hij de getuigen opnieuw dagvaarden:¹⁰⁰

‘Johan van Idsinga, meede raad ordinaris in den Hove van Vriesland, den eersten officier exploiterende, salut.

Alzoo Egbert van Hoek, Wijbe Nolkas, Johannes Barsé, Joseph Lammerts de Haan, en Sijbren Wijtses op den 24 april 1776 voor mij commissaris waren geciteerd om getuigenis der waarheid te geeven ter instantie van Heero Postmus impetrant contra Machiel Crop gedaachde en vermits non comparitie *de 1ma* (=prima) *contumacia* (=voor de eerste maal van contumacie) geaccuseerd zijnde met protestatie van kosten (=verklaring van kosten, dat wil zeggen, dat de als straf voor de contumacie verschuldigde boete eerst voldaan zal worden) en verzoek van een nieuwe citatie in cas van purge (=voor het zuiveren van de contumacie).

En ik nu tot exercitie dies (=uitvoering daarvan) door den impetrant verzogt zijnde, zo is 't dat ik u exploitur deezes ordonneere te citeeren de geaccuseerde getuigen voornoemt omme voor mij ten mijnen huize binnen Leeuwarden te compareren op den 3 maj 1776 tot tien uur voor noon praecijs, om haar als dan van voorz. *contumacia* te purgeeren, en voorts in partijen zake getuigenis der waarheid te geeven. Alles met inthimatie en relaas in *forma*. Leeuwarden d' 1 maj 1776.

In kennisse van mij
(w.g.) J.v. Idsinga’.

Bode J.K. Ferwerda exploiteerde deze citatie nog dezelfde dag aan de getuigen, hetzij in persoon of aan hun huis, en deelde dag en uur van de comparitie mee aan dr. Nauta als advocaat van de (ge)poseerde.¹⁰¹ Dr. Keijert was kennelijk – of natuurlijk – al op de hoogte.

Op 3 mei 1776 verschenen alle vijf opgeroepen getuigen en de advocaten van beide partijen op het daartoe bepaalde uur voor raadsheer-commissaris Van Idsinga. Alvorens hen te ondervragen beëdigde de commissaris hen in tegenwoordigheid van de beide advocaten, waarna dezen weer vertrokken. Vervolgens werden de getuigen

¹⁰⁰ Zie het dossier, Arch. HvF, inv. nr 15101.

¹⁰¹ Zie het ‘relaas’ van deze bode op de achterkant (aan de binnenzijde) van het betreffende ‘mandement van citatie’.

één voor één door Van Idsinga ondervraagd op de in het ‘biljet van getuigen’ aangegeven artikelen, inclusief de daarbij gestelde ‘interrogaten’. De raadsheer-commissaris legde hun daarbij ook de verklaringen voor, die zij eerder voor notaris F. Bavius hadden afgelegd, zoals dr Keijert hem in de ‘artikelen probatoir’ telkens verzocht had. Van Idsinga’s klerk schreef ondertussen alle getuigenverklaringen op. Zodra een getuige verhoord was, las hij of de raadsheer-commissaris de afgelegde verklaring nog eens aan de getuige voor om te zien of hij daarbij bleef of dat er nog veranderingen moesten worden aangebracht.

Nadat alle getuigen hun verklaringen hadden afgelegd, leidde de raadsheer-commissaris de optekening van de getuigenverklaringen als volgt in:¹⁰²

‘Informatien probatoir genomen bij mij ondergeschreven raad ordinaris als commissaris ter instantie van Heero Postmus impetrant en posant contra Michiel Crop gedaachde en poseerde.

Actum deezen 3 majj 1776.’

Een van de te verhoren getuigen was Wiebe Nolkes, die volgens het ‘biljet van getuigen’ door de raadsheer-commissaris ondervraagd moest worden op de artikelen 44 e.v. Zijn ondervraging werd door de klerk van raadsheer Van Idsinga als volgt weergegeven en dient hier als voorbeeld van zo’n optekening:

‘Wijbe Nolkes, brouwersknecht op het Vliet buiten Leeuwarden oud 37 jaren, als voren¹⁰³ geciteert, geëdigd en op articulen 44-56 ondervraagt zijnde, betuigde, na praelectie (=voorlezing) en handbekenning (=erkenning van zijn handtekening, staande onder zijn eerder voor notaris Bavius afgelegde verklaring; dit was overigens een kruisje), zig dien te neffens in alles te gedragen tot sijne na waarheijt afgegevene attestatie voor de notaris Bavius gepasseert hier annex sub D, waarbij de getuige alsnog verbleef. Op de interrogatoriën, dat hem getuige ten volsten zeker bewust is, dat dat hout door Joseph Collart op naam en voor rekening van de poseerde is aangegeven en door de posant zodanig is opgeschreven, en dat Collart op die verscheidene tijden bij herhalinge gezegt heeft, dat het hout voor rekening van de poseerde moeste opgeschreven worden. Dat hij getuige niet zeker bepalen kan van de poseerde gehoord te hebben, dat het hout voor zijn rekening was; maar was hem getuige onbekend, dat het aangenomen roeswerk van Joseph Collart was. Meer niet wetende sloot de getuige en persisterde (=bleef daarbij) na voorlezinge.’

De eerder door Wiebe Nolkes voor notaris Bavius afgelegde verklaring, op basis waarvan dr Keijert de artikelen 44 e.v. van de probatoire positiën had ingericht, en die voor het goed verstaan van de ‘informatiën’ wat betreft zijn getuigenverklaring ook onmisbaar is, luidt als volgt:

‘Wijbe Nolkes woonende op het Vliet alhier verklaart bij desen de zuivere waarheid te weesen, dat ik attestant de tijd van vijfjaeren tot veertien dagen na majj 1772 als knecht geweest ben bij Heero Postmus, houtkoopster op het Vliet alhier; dat in het voorjaar van

¹⁰² Zie deze ‘informatie’ in het dossier, Arch. HvF, inv. nr 15101.

¹⁰³ Dat wil hier zeggen ‘in cas van purge (=zuivering)’; de volledige formule vindt met vermeld in de optekening van de verklaring van Egbert van Hoek, de eerste getuige die door Van Idsinga werd verhoord.

Information probatoire gene-
reux by mij Onverpre: Raadsheer
als Commissar ter instantie van de Heer
Postumus Smpt. & Deint. contra
Michael Gyp Gedr. & Deinde
Actum Decem 3. May 1776.

Eerst van het laatste Inzamen van nagtig het Vast
 onder de Vaststelling der stad gen. worden. Dat 63 jaren ge-
 teert in het van verge, voortgevoert en op 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000. 1001. 1002. 1003. 1004. 1005. 1006. 1007. 1008. 1009. 1010. 1011. 1012. 1013. 1014. 1015. 1016. 1017. 1018. 1019. 1020. 1021. 1022. 1023. 1024. 1025. 1026. 1027. 1028. 1029. 1030. 1031. 1032. 1033. 1034. 1035. 1036. 1037. 1038. 1039. 1040. 1041. 1042. 1043. 1044. 1045. 1046. 1047. 1048. 1049. 1050. 1051. 1052. 1053. 1054. 1055. 1056. 1057. 1058. 1059. 1060. 1061. 1062. 1063. 1064. 1065. 1066. 1067. 1068. 1069. 1070. 1071. 1072. 1073. 1074. 1075. 1076. 1077. 1078. 1079. 1080. 1081. 1082. 1083. 1084. 1085. 1086. 1087. 1088. 1089. 1090. 1091. 1092. 1093. 1094. 1095. 1096. 1097. 1098. 1099. 1100. 1101. 1102. 1103. 1104. 1105. 1106. 1107. 1108. 1109. 1110. 1111. 1112. 1113. 1114. 1115. 1116. 1117. 1118. 1119. 1120. 1121. 1122. 1123. 1124. 1125. 1126. 1127. 1128. 1129. 1130. 1131. 1132. 1133. 1134. 1135. 1136. 1137. 1138. 1139. 1140. 1141. 1142. 1143. 1144. 1145. 1146. 1147. 1148. 1149. 1150. 1151. 1152. 1153. 1154. 1155. 1156. 1157. 1158. 1159. 1160. 1161. 1162. 1163. 1164. 1165. 1166. 1167. 1168. 1169. 1170. 1171. 1172. 1173. 1174. 1175. 1176. 1177. 1178. 1179. 1180. 1181. 1182. 1183. 1184. 1185. 1186. 1187. 1188. 1189. 1190. 1191. 1192. 1193. 1194. 1195. 1196. 1197. 1198. 1199. 1200. 1201. 1202. 1203. 1204. 1205. 1206. 1207. 1208. 1209. 1210. 1211. 1212. 1213. 1214. 1215. 1216. 1217. 1218. 1219. 1220. 1221. 1222. 1223. 1224. 1225. 1226. 1227. 1228. 1229. 1230. 1231. 1232. 1233. 1234. 1235. 1236. 1237. 1238. 1239. 1240. 1241. 1242. 1243. 1244. 1245. 1246. 1247. 1248. 1249. 1250. 1251. 1252. 1253. 1254. 1255. 1256. 1257. 1258. 1259. 1260. 1261. 1262. 1263. 1264. 1265. 1266. 1267. 1268. 1269. 1270. 1271. 1272. 1273. 1274. 1275. 1276. 1277. 1278. 1279. 1280. 1281. 1282. 1283. 1284. 1285. 1286. 1287. 1288. 1289. 1290. 1291. 1292. 1293. 1294. 1295. 1296. 1297. 1298. 1299. 1300. 1301. 1302. 1303. 1304. 1305. 1306. 1307. 1308. 1309. 1310. 1311. 1312. 1313. 1314. 1315. 1316. 1317. 1318. 1319. 1320. 1321. 1322. 1323. 1324. 1325. 1326. 1327. 1328. 1329. 1330. 1331. 1332. 1333. 1334. 1335. 1336. 1337. 1338. 1339. 1340. 1341. 1342. 1343. 1344. 1345. 1346. 1347. 1348. 1349. 1350. 1351. 1352. 1353. 1354. 1355. 1356. 1357. 1358. 1359. 1360. 1361. 1362. 1363. 1364. 1365. 1366. 1367. 1368. 1369. 1370. 1371. 1372. 1373. 1374. 1375. 1376. 1377. 1378. 1379. 1380. 1381. 1382. 1383. 1384. 1385. 1386. 1387. 1388. 1389. 1390. 1391. 1392. 1393. 1394. 1395. 1396. 1397. 1398. 1399. 1400. 1401. 1402. 1403. 1404. 1405. 1406. 1407. 1408. 1409. 1410. 1411. 1412. 1413. 1414. 1415. 1416. 1417. 1418. 1419. 1420. 1421. 1422. 1423. 1424. 1425. 1426. 1427. 1428. 1429. 1430. 1431. 1432. 1433. 1434. 1435. 1436. 1437. 1438. 1439. 1440. 1441. 1442. 1443. 1444. 1445. 1446. 1447. 1448. 1449. 1450. 1451. 1452. 1453. 1454. 1455. 1456. 1457. 1458. 1459. 1460. 1461. 1462. 1463. 1464. 1465. 1466. 1467. 1468. 1469. 1470. 1471. 1472. 1473. 1474. 1475. 1476. 1477. 1478. 1479. 1480. 1481. 1482. 1483. 1484. 1485. 1486. 1487. 1488. 1489. 1490. 1491. 1492. 1493. 1494. 1495. 1496. 1497. 1498. 1499. 1500. 1501. 1502. 1503. 1504. 1505. 1506. 1507. 1508. 1509. 1510. 1511. 1512. 1513. 1514. 1515. 1516. 1517. 1518. 1519. 1520. 1521. 1522. 1523. 1524. 1525. 1526. 1527. 1528. 1529. 1530. 1531. 1532. 1533. 1534. 1535. 1536. 1537. 1538. 1539. 1540. 1541. 1542. 1543. 1544. 1545. 1546. 1547. 1548. 1549. 1550. 1551. 1552. 1553. 1554. 1555. 1556. 1557. 1558. 1559. 1560. 1561. 1562. 1563. 1564. 1565. 1566. 1567. 1568. 1569. 1570. 1571. 1572. 1573. 1574. 1575. 1576. 1577. 1578. 1579. 1580. 1581. 1582. 1583. 1584. 1585. 1586. 1587. 1588. 1589. 1590. 1591. 1592. 1593. 1594. 1595. 1596. 1597. 1598. 1599. 1600. 1601. 1602. 1603. 1604. 1605. 1606. 1607. 1608. 1609. 1610. 1611. 1612. 1613. 1614. 1615. 1616. 1617. 1618. 1619. 1620. 1621. 1622. 1623. 1624. 1625. 1626. 1627. 1628. 1629. 1630. 1631. 1632. 1633. 1634. 1635. 1636. 1637. 1638. 1639. 1640. 1641. 1642. 1643. 1644. 1645. 1646. 1647. 1648. 1649. 1650. 1651. 1652. 1653. 1654. 1655. 1656. 1657. 1658. 1659. 1660. 1661. 1662. 1663. 1664. 1665. 1666. 1667. 1668. 1669. 1670. 1671. 1672. 1673. 1674. 1675. 1676. 1677. 1678. 1679. 1680. 1681. 1682. 1683. 1684. 1685. 1686. 1687. 1688. 1689. 1690. 1691. 1692. 1693. 1694. 1695. 1696. 1697. 1698. 1699. 1700. 1701. 1702. 1703. 1704. 1705. 1706. 1707. 1708. 1709. 1710. 1711. 1712. 1713. 1714. 1715. 1716. 1717. 1718. 1719. 1720. 1721. 1722. 1723. 1724. 1725. 1726. 1727. 1728. 1729. 1730. 1731. 1732. 1733. 1734. 1735. 1736. 1737. 1738. 1739. 1740. 1741. 1742. 1743. 1744. 1745. 1746. 1747. 1748. 1749. 1750. 1751. 1752. 1753. 1754. 1755. 1756. 1757. 1758. 1759. 1760. 1761. 1762. 1763. 1764. 1765. 1766. 1767. 1768. 1769. 1770. 1771. 1772. 1773. 1774. 1775. 1776. 1777. 1778. 1779. 1780. 1781. 1782. 1783. 1784. 1785. 1786. 1787. 1788. 1789. 1790. 1791. 1792. 1793. 1794. 1795. 1796. 1797. 1798. 1799. 1800. 1801. 1802. 1803. 1804. 1805. 1806. 1807. 1808. 1809. 1810. 1811. 1812. 1813. 1814. 1815. 1816. 1817. 1818. 1819. 1820. 1821. 1822. 1823. 1824. 1825. 1826. 1827. 1828. 1829. 1830. 1831. 1832. 1833. 1834. 1835. 1836. 1837. 1838. 1839. 1840. 1841. 1842. 1843. 1844. 1845. 1846. 1847. 1848. 1849. 1850. 1851. 1852. 1853. 1854. 1855. 1856. 1857. 1858. 1859. 1860. 1861. 1862. 1863. 1864. 1865. 1866. 1867. 1868. 1869. 1870. 1871. 1872. 1873. 1874. 1875. 1876. 1877. 1878. 1879. 1880. 1881. 1882. 1883. 1884. 1885. 1886. 1887. 1888. 1889. 1890. 1891. 1892. 1893. 1894. 1895. 1896. 1897. 1898. 1899. 1900. 1901. 1902. 1903. 1904. 1905. 1906. 1907. 1908. 1909. 1910. 1911. 1912. 1913. 1914. 1915. 1916. 1917. 1918. 1919. 1920. 1921. 1922. 1923. 1924. 1925. 1926. 1927. 1928. 1929. 1930. 1931. 1932. 1933. 1934. 1935. 1936. 1937. 1938. 1939. 1940. 1941. 1942. 1943. 1944. 1945. 1946. 1947. 1948. 1949. 1950. 1951. 1952. 1953. 1954. 1955. 1956. 1957. 1958. 1959. 1960. 1961. 1962. 1963. 1964. 1965. 1966. 1967. 1968. 1969. 1970. 1971. 1972. 1973. 1974. 1975. 1976. 1977. 1978. 1979. 1980. 1981. 1982. 1983. 1984. 1985. 1986. 1987. 1988. 1989. 1990. 1991. 1992. 1993. 1994. 1995. 1996. 1997. 1998. 1999. 2000. 2001. 2002. 2003. 2004. 2005. 2006. 2007. 2008. 2009. 2010. 2011. 2012. 2013. 2014. 2015. 2016. 2017. 2018. 2019. 2020. 2021. 2022. 2023. 2024. 2025. 2026. 2027. 2028. 2029. 2030. 2031. 2032. 2033. 2034. 2035. 2036. 2037. 2038. 2039. 2040. 2041. 2042. 2043. 2044. 2045. 2046. 2047. 2048. 2049. 2050. 2051. 2052. 2053. 2054. 2055. 2056. 2057. 2058. 2059. 2060. 2061. 2062. 2063. 2064. 2065. 2066. 2067. 2068. 2069. 2070. 2071. 2072. 2073. 2074. 2075. 2076. 2077. 2078. 2079. 2080. 2081. 2082. 2083. 2084. 2085. 2086. 2087. 2088. 2089. 2090. 2091. 2092. 2093. 2094. 2095. 2096. 2097. 2098. 2099. 2100. 2101. 2102. 2103. 2104. 2105. 2106. 2107. 2108. 2109. 2110. 2111. 2112. 2113. 2114. 2115. 2116. 2117. 2118. 2119. 2120. 2121. 2122. 2123. 2124. 2125. 2126. 2127. 2128. 2129. 2130. 2131. 2132. 2133. 2134. 2135. 2136. 2137. 2138. 2139. 2140. 2141. 2142. 2143. 2144. 2145. 2146. 2147. 2148. 2149. 2150. 2151. 2152. 2153. 2154. 2155. 2156. 2157. 2158. 2159. 2160. 2161. 2162. 2163. 2164. 2165. 2166. 2167. 2168. 2169. 2170. 2171. 2172. 2173. 2174. 2175. 2176. 2177. 2178. 2179. 2180. 2181. 2182. 2183. 2184. 2185. 2186. 2187. 2188. 2189. 2190. 2191. 2192. 2193. 2194. 2195. 2196. 2197. 2198. 2199. 2200. 2201. 2202. 2203. 2204. 2205. 2206. 2207. 2208. 2209. 2210. 2211. 2212. 2213. 2214. 2215. 2216. 2217. 2218. 2

laastgemelde jaar ten huise van gemelde Heero Postmus gekomen is Joseph Collart beneffens E. van Hoek, mr. timmerman op het Vliet voorschreven; dat deselve eenig hout hebben uitgesien, welk hout door Joseph Collart op naam en voor rekening van Machiel Krop is aangegeven en door de koopman Postmus sodanig is opgeschreven; dat dat hout door de attestant ook gebragt is aan het huis van Machiel Krop, destijds woonende bij de Slotmakersstraat binnen dese stad, alwaar gereed gemaakt soude worden om in het huis omtrent de Vismarkt, in hetwelk M. Crop thans woont, verbruikt te worden; dat vervolgens door J. Collart weeder op verscheidene tijden op naam en voor rekening van Machiel Crop hout bestelt is bij bovengemelde Heero Postmus, welk hout gedeeltelijk door J. Collart en gedeeltelijk door de attestant met de praam, vermits niet alles door J. Collart gedragen konde worden, gebragt is aan het huis van M. Crop alwaar [deze] nu woont, in welk huis hetzelfde hout verwerkt is geworden, hebbende de koopman M. Crop selfs eens de attestant, wanneer hout bragte, getracteert op cruisebeijwijn.¹⁰⁴

Dat het meenigvuldige maalen gebeurt, gelijks den attestant bekend is, dat bij een houtkooper hout gehaald word voor een heerschap of burger door een knecht bij wien deselve als dan werkt sonder eenige schriftelijke last of order, gelijk de attestant door ondervinding in die tijd, welke hij bij Heero Postmus gewoond heeft, overvloedig bekend is.

Dit alles de zuivere waarheid zijnde, passeere deesen om te strekken na behooren, bereid desnoods met eede te bevestigen, in kennisse mijn verteekening (=handtekening) ter praesentie van de notaris F. Bavius te Leeuwarden den 11 januarij 1774.

Dit is + Wijbe Nolkas selfs gezette merk.¹⁰⁵

Me teste (=door mij als getuige)

(w.g.) F. Bavius, notaris'.

Met het doen horen van deze vijf getuigen was (de advocaat van) Hero Postumus gereed met de probatie en volgde ter afsluiting daarvan de bekendmaking van de getuigenverklaringen aan de advocaten en hun opdrachtgevers. Van deze 'opening van enquesten' is – zoals gebruikelijk – niets in het dossier te vinden.

c De probatie aan de kant van de geappelleerde, Michiel Krop

Evenals Postumus deed ook Krop probatie van wat hij tot zijn verdediging in het ante-interlocutoir proces naar voren had gebracht. De raadsheer, die voor hem dit gedeelte van het post-interlocutoire proces zou leiden, was – het is al gezegd – Simon Binckes. Deze gaf op 26 maart 1776 op de gebruikelijke wijze aan de bode J.K. Ferwerda opdracht partijen en getuigen te dagvaarden voor de gebruikelijke comparitie, bedoeld voor het overleggen en beantwoorden van de probatoire artikelen van de (ge)appelleerde.¹⁰⁶ De door de advocaat van Krop verzochte comparitie zou plaatsvinden op 23 april 1776. Als getuigen werden opgeroepen: notaris Jan Nieuwenhuis, Catharina Leenders van der Linde, weduwe Pieter Post, en Sytske Martens van der Noord. Het probleem voor Michiel Krop was dat Joseph Collart, die eigenlijk de eerst aangewezen was om voor

¹⁰⁴ Tegenwoordig in het Fries geschreven als 'krúsbei'=kruisbes, hier dus kruisbessenwijn.

¹⁰⁵ In het orgineel staat een kruisje, waaromheen de opmerking 'Dit is etc.' geschreven is.

¹⁰⁶ Zie dit 'mandement van citatie' in het dossier, Arch. HvF, inv. nr 15101.

hem te getuigen, inmiddels overleden was. Daarom schoot hem weinig anders over om de echtheid van diens op 1 februari 1773 voor notaris Nieuwenhuis afgelegde verklaring te bewijzen. Het ging daarbij om de verklaring die Collart toen in verband met het proces tussen Postumus en Krop voor het gerecht van Leeuwarden had afgelegd ten gunste van Krop. Ook deze verklaring legde Nauta weer opnieuw als bewijsstuk over bij het indienen van de probatoire artikelen voor zijn cliënt.¹⁰⁷ Behalve door de notaris zelf kon de totstandkoming van de verklaring van Collart bevestigd worden door Catharina Leenderts van der Linde en Sytske Martens van der Noord, die daar kennelijk mede bij betrokken waren geweest. De eerste was baker van haar vak en had in die tijd waarschijnlijk gebakerd ten huize van de notaris; de tweede was daar toen werkzaam geweest als dienstmeisje.

Blijkens het relaas van bode J.K. Ferwerda op de achterkant (aan de binnenzijde) van het ‘mandement van citatie’ exploiteerde deze de dagvaarding op 27 maart 1776 aan het huis van Hero Postumus, waarna hij diens advocaat dr Keijert van de dag der comparitie in kennis stelde. Op 19 april daaraanvolgend dagvaardde hij de hem opgegeven getuigen. Zijn ‘relaas’ daarvan luidt:

‘Uw Edel Mogendes ommestaande citatie heb ik ondergeschreven ’s Hoffs bode, aan de marginale getuigen notaris J. Nieuwenhuis en Sijske Martens van der Noord beide in persoon geciteerd, dog hebbe Catharina Leenderts niet kunnen citeren omdat hier niet meer woont.¹⁰⁸ Actum den 19. april 1776.

(w.g.) J.K. Ferwerwerda’.

Op de dag van de comparitie verschenen de partijen en hun advocaten ten huize van de raadsheer-commissaris Simon Binckes. De getuigen waren, zoals te doen gebruikelijk, thuis gebleven. Tijdens deze zitting accuseerde dr Nauta de getuigen die wel gedagvaard hadden kunnen worden op de gebruikelijke manier van contumacie. Raadsheer Binckes tekende deze accusatie als volgt op de rugzijde van het ‘mandement van citatie’ aan:

‘Op heden den 23 april 1776 compareerde voor mij commissaris Michiel Krop in dezen posant, gesterkt met dr Nauta senior, en Heero Posthumus, in dezen poseerde, gesterkt met dr Keijert, en heeft dr Nauta wegen als voren de geciteerde getuigen Jan Nieuwenhuis en Sytske Martens van der Noord geaccuseert de *prima contumacia* met versoen van nieuwe citatie in cas van *purge*. Actum ut supra.

In kennis van mij,

(w.g.) S. Binckes’.

Uit het feit dat hij Catharina Leenderts van der Linde niet accuseerde, kan men afleiden, dat Nauta haar al meteen als getuige terzijde had geschoven. Op het ‘biljet van getuigen’ staat voor haar naam ook: ‘Van deze getuige word afgesien’.

Verder verliep de overlegging van de probatoire artikelen en de beantwoording daarvan onder ede van calumnie zonder problemen.¹⁰⁹ Aan het eind van de zitting

¹⁰⁷ Zie het dossier, Arch. HvF, inv. nr 15101.

¹⁰⁸ In het relaas zelf staat de zin ‘dog...woont’ tussen de woorden ‘persoon’ en ‘geciteerd’ gepriegeld.

¹⁰⁹ Zie deze probatoire artikelen voor Michiel Krop, Arch. HvF, inv. nr 15101.

kon raadsheer Binckes dan ook links bovenaan op de eerste bladzij van de ‘articulen probatoir’ aantekenen:

‘Op heden den 23 april 1776 zijn deeze articulen door de posant Michiel Krop onder eede van calumnia overgelegd en door de poseerde Hero Posthumus onder gelijken eede beantwoord.

In kennisse van mij
(w.g.) S. Binckes’.

Behalve deze probatoire artikelen, legde de posant het gebruikelijke ‘biljet van getuigen’ over plus enkele eerder door deze getuigen afgelegde notariële verklaringen en de originele kwitantie van Joseph Collart. Deze kwitantie was voor dit doel uit het dossier van het ante-interlocutoire proces gelicht.

Ook ten aanzien van de als getuige te verhoren notaris Nieuwenhuis waren er problemen. Op het ‘biljet van getuigen’ staat bij zijn naam in de kantlijn: ‘Oppositie’.¹¹⁰ Uiteindelijk vond advocaat Nauta het kennelijk niet de moeite waard met Keijert te gaan strijden over de ondervraging van deze getuige, want onder het woord ‘Oppositie’ staat ‘Van deze getuige word afgesien’. Alleen Sytske Martens van der Noord bleef dus als getuige over.

Het verhoor van Sytske Martens van der Noord vond plaats op 14 mei 1776, nadat zij opnieuw volgens ‘mandement van citatie’ van 9 mei 1776 gedagvaard was.¹¹¹ De artikelen 27 t/m 35, die de raadsheer-commissaris haar moest voorleggen, hadden inderdaad alle betrekking op de totstandkoming van Collarts verklaring voor de notaris, waarbij de getuige aanwezig was geweest. Ook in dit geval had de getuige al eerder en wel op 12 november 1774 – tesamen met de verder nu niet verhoorde Catharina Leenderts van der Linde –, een authentieke verklaring afgelegd en wel voor notaris F. Bavius. Desgevraagd door raadsheer Binckes verklaarde zij bij deze verklaring te blijven.¹¹²

Aangezien er naast Sytske Martens van der Noord geen andere getuigen meer waren om te verhoren, volgde ook hier de verder niet geregistreerde ‘opening van enquesten’, waarmee de probatie voor de geappelleerde, Michiel Krop klaar was.

d De reprobacie aan de kant van de appellant, Hero Postumus

Nadat voor beide procespartijen met de ‘opening van enquesten’ de probatie was afgesloten, hadden zij beiden het recht reprobacie te doen om wat door de probatoire getuigen verklaard was te weerleggen. Alleen de appellant, Hero Postumus, maakte van zijn recht tot het doen van reprobacie gebruik. De attestatie van Joseph Collart over

¹¹⁰ Zie dit ‘biljet’ in het dossier, Arch. HvF, inv. nr. 15101.

¹¹¹ Zie het dossier, Arch. HvF, inv. nr. 15101.

¹¹² Zie de ‘informatien’, genomen door raadsheer-commissaris Binckes op de probatoire artikelen van Krop, in het dossier, Arch. HvF, inv. nr. 15101.

het tussen hem en Michiel Krop gesloten aannemingscontract was namelijk niet in zijn voordeel en dus was hem er alles aan gelegen te bewijzen, dat de verklaring van de timmermans knecht niet deugde. Nieuwe getuigenverklaringen moesten duidelijk maken, dat hij zijn verklaring niet vrijwillig had afgelegd. Om die reden richtte Postumus zich middels zijn advocaat opnieuw tot raadsheer Johan van Idsinga, de hem toegewezen ‘commissaris onder het zegel’, en verzocht hem een dag vast te stellen voor het mogen overleggen en doen beantwoorden van zijn reprobatoire artikelen alsmede het verhoren van zijn reprobatoire getuigen. Dit waren Agatha Bourboom, de weduwe van Joseph Collart, Cornelis Leenders en Johan Dekker.

Van Idsinga bepaalde daartoe de vierde september 1776 en deed op de laatste dag voor het grote zomerreces van het Hof, de vijftiende juli, het gebruikelijke bevel tot dagvaarding van de partijen en de in de marge genoemde getuigen uitgaan. De bode J.K. Ferwerda bracht de dagvaarding nog dezelfde dag uit aan het huis van Michiel Krop en deelde, zoals hem mede opgedragen was, de ‘dag van dieninge’ mee aan diens advocaat. De drie reprobatoire getuigen citeerde hij respectievelijk op 2, 3 en 4 september 1776.¹¹³ Ook in dit geval verschenen de getuigen niet tijdens de comparitie voor de ‘commissaris onder het zegel’ op 4 september 1776. Als gevolg daarvan werden zij meteen door dr Keijert als advocaat van Hero Postumus op de gebruikelijke wijze van contumacie beschuldigd met het verzoek hen opnieuw te dagvaarden.¹¹⁴ Uit deze aantekening blijkt ook, dat Hero Postumus zelf niet bij deze comparitie aanwezig was en dat dr Nauta zich liet vertegenwoordigen door zijn collega, dr Simon Gerroltsma. Keijert legde namens zijn cliënt de reprobatoire artikelen en het biljet van reprobatoire getuigen over en Michiel Krop, die wel aanwezig was, beantwoordde de artikelen. Zoals uit de aantekening links bovenaan op de eerste bladzij van de ‘articulen probatoir’ blijkt, deed hij dit ‘onder persistentement bij vorige eede’. Dit wil zeggen, dat de eed van calumnie, waaronder hij de probatoire artikelen van Hero Postumus beantwoord had, nog steeds gold.¹¹⁵

Voor het horen van de reprobatoire getuigen bepaalde Johan van Idsinga de 17de september 1776 en hij liet hen opnieuw dagvaarden met kennisgeving aan dr Nauta Sr.¹¹⁶ Op de vastgestelde dag verschenen de drie getuigen voor de raadsheer-commissaris en beantwoordden de hen volgens het ‘biljet’ voor te leggen artikelen met de daarbij door Nauta geplaatste ‘interrogaten’.¹¹⁷ Ook in dit geval speelden eerder door de getuigen afgelegde verklaringen een rol bij het verhoor. Daarbij ging het nu om afschriften van hun getuigenverklaringen op de ‘artikelen probatoir’ voor Michiel Krop als posant in het proces voor het gerecht van Leeuwarden.¹¹⁸

113 Zie het eerste ‘mandement van citatie in cas (=geval) van reprobatie’ voor Hero Postumus in het dossier, Arch. HvF, inv. nr 15101.

114 Ibid.

115 Zie deze reprobatoire artikelen voor Hero Postumus, Arch. HvF, inv. nr 15101. Voor de goede orde zij opgemerkt dat, toen Krop de probatoire artikelen beantwoordde, als zijn ‘eed van calumnie’ de eed was geaccepteerd die hij de vorige dag bij het overleggen van zijn eigen artikelen probatoir had afgelegd.

116 Zie het tweede ‘mandement van citatie in cas van reprobatie’ in het dossier, Arch. HvF, inv. nr 15101.

117 Zie de ‘reprobatoire informatien’ voor Hero Postumus in het dossier Arch. HvF, inv. nr 15101.

118 Zie de bijbehorende ‘informatien’ in het dossier, Arch. HvF, inv. nr. 15101. De daarbij mede overgelegde bewijsstukken dragen de signaturen J en K.

Kennelijk was er nog een formaliteit vergeten, want op 25 september 1776 verscheen Michiel Krop opnieuw met zijn advocaat voor raadsheer-commissaris Van Idsinga om te verklaren, dat hij afzag van de persoonlijke overlegging van de artikelen door de posant onder de ‘eet van calumnie’. Van Idsinga gaf dit als volgt weer op de eerste bladzij van de artkelen reprobatoir:¹¹⁹

‘Op huden den 25 september 1776 is de overlegginge dezer articulen door de poseerde aan de posant geremitteerd (=toegestaan, dat hij dit niet deed).

In kennisse van mij

(w.g.) J. v. Idsinga’.

Daarna vond de gebruikelijke ‘opening van enquesten’ plaats, waarmee de reprobatio voor de appellat, Hero Postumus, afgesloten was.

In tegenstelling tot Hero Postumus had Michiel Krop er geen behoefte aan de probatio van zijn tegenpartij te weerleggen. Hij voelde zich kennelijk erg zeker van zijn zaak en liet de termijn voor het beginnen van de reprobatio rustig verlopen. Daarmee gaf hij te kennen afstand van zijn recht tot reprobatio te doen. Na de ‘opening van enquesten’ ter afsluiting van de reprobatio van Postumus liet Krop ook de termijn voor de contra-reprobatio verstrijken zonder iets te ondernemen. Omdat hij zelf geen reprobatio had gedaan, was er natuurlijk ook geen contra-reprobatio te leveren voor Postumus. Daardoor was de levering van getuigenbewijs voor beide partijen ten einde na de reprobatio van Postumus. Beide partijen konden nu tot het dienen en leveren van de remonstranties overgaan.

e De remonstranties voor Hero Postumus en Michiel Krop

De eerste die hiertoe overging, was dr Nauta sr. Hij diende van remonstrantie voor zijn cliënt, Michiel Krop, op 21 januari 1777. Merkwaardigerwijs is deze diening van remonstrantie niet in de rol van die dag genoteerd.¹²⁰ Dat dit dienen toen wel plaats gehad moet hebben, blijkt alleen uit de aantekening ‘Gedient den 21 jan[ua]rij en geleverd den 29 april 1777’ op de remonstrantie zelf.¹²¹ Daaruit volgt dan meteen, dat het toch nog drie maanden geduurd heeft vóór Nauta het stuk leverde.

Het dienen van de remonstrantie voor Hero Postumus staat wel in het bovengenoemde rolboek optekend. Men vindt de inschrijving op de ‘OP-rol’ van 4 maart 1777,¹²² luidende:

‘Hero Posthumus, appellat.

Contra

Michiel Krop, appelleerde

Om te dienen van remonstrantie met conclusie’.

¹¹⁹ Zie hierboven noot 114.

¹²⁰ Zie Arch. HvF, inv. nr 7565, 21 januari 1777.

¹²¹ Zie deze remonstrantie in het dossier, Arch. HvF, inv. nr 15101.

¹²² Arch. HvF, inv. nr 7565, 4 maart 1777, ‘OP bij Keijert’.

Tijdens de rolzitting heeft de rollarius daarbij aangetekend:

‘Keijert diend van remonstrantie *ad octo* te leveren en concludeerd daarmede.’

Daaraan is later, toen deze remonstrantie geleverd was, toegevoegd:

‘gelevert den 22 april [1777]’.

Dit laatste correspondeert met de notitie op de eerste bladzijde van de remonstrantie voor Hero Posthumus:¹²³

‘Gedient den 4 maart, ende geleverd den 22 april 1777’

Geen van beide advocaten in deze zaak had er kennelijk behoefte aan de ander nog eens aan te manen tot het leveren van de remonstrantie, zodat men geen verdere vermelding van deze zaak in het ‘rolboek’ van 1777 vindt. Iets anders werd dat, toen dr Keijert de remonstrantie voor zijn cliënt op 22 april 1777 in de griffie had afgegeven. Om nu ook zijn confrère tot levering van zijn remonstrantie aan te zetten, liet hij hem door de bode J.K. Ferwerda aanzeggen het post-interlocutoire proces op 29 april in de griffie van het Hof te fourneren en wel om 10 uur ’s ochtends. Blijkens de hierboven aangehaalde aantekening op de remonstrantie voor Michiel Krop, heeft Nauta meteen aan deze oproep voldaan. De tekst van Ferwerda’s ‘relaas’¹²⁴ luidt als volgt:

‘Ter instantie van Heero Postumus appellant originele impetrant, heb ik ondergeschrevene ’s Hofs bode, dr Nauta senior als advocaat van Michiel Crop appelleerde originele gedaachde, in persoon gedenuncieert (=aangezegd) om op 29e dezes tot 10 uur voor noen het proces post interlocutoir in de griffie van dezen Hove te fourneren.

Actum den 24e april 1777,
(w.g.) J.K. Ferwerda’.

In de remonstranties die zij voor hun cliënten schreven, zetten beide advocaten hun visie op de zaak nog eens duidelijk voor het Hof uiteen. Tevens trachtten zij de verklaringen van hun getuigen kracht bij te zetten en die van de getuigen van de tegenpartij te ondermijnen. De remonstrantie voor de appellant, Hero Postumus,¹²⁵ vangt als volgt aan:

‘Remonstrantie voor Hero Postumus, appellant originele impetrant
contra
Michiel Krop, appelleerde orginele gedaachde.

Comparerende voor den Hove van Vriesland om te dienen van remonstrantie segt de appellant onder alle clausulen van rechte:

Dat parthijen verschil hierin bestaat of de appelleerde de ten libelle geeischte somma ad 103 car. guldens 11 stuvers en 15 penningen ter saake houtwaaren door eenen mr. timmerman Egbert van Hoek met en beneffens sijn knecht Joseph Collart aan het houtstek

¹²³ Zie deze remonstrantie in het dossier, Archief HvF, inv. nr 15101.

¹²⁴ Zie dit relaas in het dossier, Arch. HvF, inv. nr. 15101.

¹²⁵ Zie voor deze remonstrantie het dossier, Arch. HvF, inv. nr 15101.

van de appellant uitgeset en door de laatste ten behoeve van de appelleerde gekogt aan hem appellant te moeten betalen, dan niet.

Een verschil waeromtrent de appelleerde wel 't negative dog in 't tegengestelde dese appellant 't adfirmative van dien sustineerd.

En wel op fundament als dat: 1mo (=primo: ten eerste) gedagte houtwaaren uitwijzens de probatoire informatiën van voorz. Egbert van Hoek en Wietse Nolkas door hem Egbert en speciaal door Joseph Collart op naam en voor rekening van de appelleerde gekogt sijn.

Etc.'

Ook voerde dr Keijert nog een aantal juridische argumenten aan om aannemelijk te maken, dat Michiel Krop hoe dan ook de rekening zou moeten voldoen. Volgens hem was Krop tot betaling verplicht, hetzij omdat hij uit baattrkking ten koste van Postumus voordeel gehad zou hebben, hetzij omdat de *actio de in rem verso*¹²⁶ hier van toepassing zou zijn.

Dr Nauta legde in de remonstrantie voor de geappelleerde, Michiel Krop, vooral de nadruk op de tussen zijn cliënt en Joseph Collart gesloten overeenkomst en hij stelde:¹²⁷

'Dat de quaestie in dese proceduren is,

Of de appelleerde verplicht is, de rekening, ten libelle sub C overgelegd te betalen?

De appelleerde sustineert van neen,

en, soo hij meent, *summo jure* (=met het hoogste recht).

Wijl hij nimmer de houtwaren, op de rekening gespecificeert, van den appellant heeft gekogt of bestelt te leveren, of om sulks te doen, aen iemant last gegeven:

maer heeft met eenen Joseph Collart een accoord, over eenige bouwinge ten sijnen huise aengegaen, voor een bepaalde summa geld, soo wegens materialen, als arbeidsloon, en daervan, toen het werk gedaen was, aen hem betalinge gedaen,

als blijkt uit attestatie en originele quitantie van deselve, bij articulen probatoir door de appelleerde overgelegd.

Etc.'

En hij eindigde met:

'Soo kan de appelleerde niet anders verwagten, als dat U Edel Mogenden den appellant bij des Nederrechters sententie niet beswaert sullen verklaren *cum expensis*.

Waarmede de appelleerde originele gedaachde persisteert voor remonstrantie en concludeert *in causa*, met versoen van recht en expeditie van justitie.

Implorato etc.

(w.g.) M. Nauta 1777'.

¹²⁶ De *actio de in rem verso* was ontleend aan het Romeinse recht. Zij kon toen (in de Romeinse oudheid!) verleend worden tegen iemand die als vader of als eigenaar van een slaaf door zijn zoon of slaaf vermogensrechtelijk voordeel had genoten, omdat deze zoon of slaaf datgene wat hij uit een overeenkomst met een derde genoten had, ten voordele van zijn vader of meester had aangewend. Te denken is hier aan het geval, dat een zoon of slaaf geld dat hij van iemand anders geleend heeft, besteed heeft aan het betalen van een schuld van zijn vader of meester. De uitlener van het geld kan dan de vader of de meester voor de terugbetaling van de lening aanspreken. Door keizer Justinianus (527-565) werd de toepasselijkheid van deze actie uitgebreid tot die gevallen waarin iemand met geld van derden verrijkt is door toedoen van iemand die niet zijn zoon of zijn slaaf is (zie C. 4.26.7.3). Terzijde: hier liggen de wortels van het latere leerstuk van de 'ongerechtvaardigde verrijking'.

¹²⁷ Zie de remonstrantie voor Michiel Krop in het dossier, Arch. HvF, inv. nr 15101.

Gedien Den 23 Jandry en geliefert:
 Den 29 April 1877.

Remonstrantie p. heer O
 van
 Michiel Krop Appellade omge gods
 Aero Posthuus Appellade omge inder

Comparesande voor den Hove van Friesland, om to-
 deraan van deken, heeft de Appellade inder alle salubere
 clausularen van deken.

Dat de quistia in dele Proceidus is,
 Of de Appellade verplege is, de dekeninge, een Libelle Sub
 (overgelept, te betalen?

De Appellade sustinert van Meen,
 en, loo hij maent, 18770 jera.
 Wilt hij minner de kintuuden, op die dekeninge ge-
 Specificeert, van den Appellade heeft gahng, of be-
 te leveren, of, om lichte te doen, een savant last ge-
 geven:

Is, een heeft met eenen Joseph Collart een oecord,
 over eenige beringe ten tijden tijde, nengagen,
 voor een bepaalde summa geld, loo wegens een reari-
 alen, als arbeidslon, en daer een, loo een lue werk
 gedaan was, een lue betalinge gedaan,
 als tijds uit acceptatie en originael quistantie van
 dadelu, bij Atterviler probosius door de Appellade
 overgelept.

heeft een de Appellade door een lue geluwt,
 dat heeft hij een Joseph Collart een in lue bastinge
 en coediet gedaan,

R. wijt

Afb. 11 Eerste bladzijde van de remonstrantie voor Michiel Krop. Links bovenaan heeft zijn advocaat dr Marius Nauta de data van het dienen en van het leveren van het stuk geschreven.

Königsberg *Voss*
Herrn Hermann Appel
Nicht registriert Contra
Nationalbibliothek
Städtische Bibliothek
Oste-Gedächtnis
A. C. C. C. C.

Apollonius Ponticus	A
Epiphanius	B
Epiphanius Ponticus	C
Epiphanius Ponticus Ponticus Ponticus	D
Epiphanius Ponticus Ponticus	E
Epiphanius Ponticus Ponticus	F
Epiphanius Ponticus Ponticus	G
Epiphanius Ponticus Ponticus	H
Epiphanius Ponticus Ponticus	I
Epiphanius Ponticus Ponticus	J
Epiphanius Ponticus Ponticus	K
Epiphanius Ponticus Ponticus	L
Epiphanius Ponticus Ponticus	M
Epiphanius Ponticus Ponticus	N
Epiphanius Ponticus Ponticus	O
Epiphanius Ponticus Ponticus	P
Epiphanius Ponticus Ponticus	Q
Epiphanius Ponticus Ponticus	R
Epiphanius Ponticus Ponticus	S
Epiphanius Ponticus Ponticus	T
Epiphanius Ponticus Ponticus	U
Epiphanius Ponticus Ponticus	V
Epiphanius Ponticus Ponticus	W
Epiphanius Ponticus Ponticus	X
Epiphanius Ponticus Ponticus	Y
Epiphanius Ponticus Ponticus	Z

Forcipet
177

80

Op de rugzijde van het stuk schreef hij het fournissement, zoals Keijert dat ook op 29 april 1777 op de rugzijde van de remonstrantie voor zijn cliënt deed. Dit laatste ‘fournissement’ luidt:

‘Ante interlocutoire proces met	A
Commissie	B
Citatiën probatoir	C
Articulen probatoir met derselver bijlagen sub	D
Biljet van getuigen	E
Informatiën met	F
Citatiën reprobatoir met	G
Articulen reprobatoir en derselver bijlagen sub	H
Biljet van getuigen	J
Informatiën	K
Dese remonstrantie met	L
Waarmede de appellant ’t proces aan sijn kant houdt voor gefourneerd en geconcludeerd met verzoek van recht en expeditie.	
In kennis van mij ondergeschreven.	
Actum desen 29 april 1777.	
(w.g.) E. Keijert, 1777 Notarius publicus (=openbaar notaris)’.	

Het woord ‘commissie’ in deze inventaris slaat op de ‘commissie onder het zegel’, die op 6 februari 1776 aan Johan van Idsinga was uitgegeven. De raadsheer-commissaris had deze commissie op 23 april 1777 weer in de griffie van het Hof overhandigd ten teken, dat zijn commissie wat dit proces betrof ten einde was. Zijn collega Simon Binckes had met zijn commissiebrief al op 18 februari 1777 hetzelfde gedaan.¹²⁸

f Het eindvonnis in de zaak Postumus-Krop

Nadat de beide advocaten het post-interlocutoire proces aan hun kant gefourneerd hadden, was het voor hen een kwestie van afwachten. In het proces ging het nu om de eindfase: het voorbereiden, vaststellen en uitspreken van het eindvonnis. Daartoe werden eerst op de griffie opnieuw alle processtukken in de proceszak van deze zaak verzameld. Deze zak werd vervolgens op de gebruikelijke wijze toebedeeld aan de raadsheer die op dat moment volgens de daarvoor bestaande ‘tour’ aan de beurt was om over deze zaak te rapporteren. In dit geval was dat toevallig ook Johan van Idsinga. Deze nam de stukken dus mee naar huis en schreef daar het van hem verlangde rapport.

Zodra hij daarmee gereed was, kon de zaak aan de orde gesteld worden in de raadsvergadering. Dit gebeurde waarschijnlijk in de week van 4 mei 1777. Bij deze vergadering waren alle twaalf raadsheren van het Hof aanwezig. Zij namen ook alle

¹²⁸ Zie aantekening op de achterkant of rugzijde van deze twee ‘commissies onder het zegel’ in het dossier, Arch. HvF, inv. nr 15101.

twalf aan de beraadslaging deel. De leiding berustte – dat is althans aannemelijk – bij Bernardus Hermannus Knock, die in deze jaren de functie van eerste, presiderende raad bekleedde.¹²⁹ Naar alle waarschijnlijkheid verliep dit beraad zo, dat eerst Van Idsinga zijn rapport uitbracht. Vervolgens gaf elk van de raadsheren zijn mening over de zaak, te beginnen met de in anciënniteit jongste van hen. Dit was op dat moment de in 1776 aangetreden Frans Julius Johan van Scheltinga.¹³⁰ Ongetwijfeld zal er naar aanleiding van dit rapport nog gediscussieerd zijn, waarna elk van de raadsheren schriftelijk zijn stem uitbracht. De dienstdoende bode haalde de stembriefjes op in een kistje, dat hij overhandigde aan de voorzitter van de vergadering, die vervolgens de inhoud van de stembriefjes bekend maakte. Het resultaat daarvan was dat Hero Postumus het proces in hoger beroep verloor.

Het dictum van het vonnis werd vervolgens door de griffier in de ‘quaclap’ geschreven met vermelding van de naam van de raadsheer-rapporteur en de namen van alle raadsheren, die aanwezig waren geweest.¹³¹ Deze inschrijving ziet er als volgt uit:

‘Praesentibus Heeren		Idsinga ¹³²	
Knock			
Boelens			
Kempenaer	Keijert		Hero Postumus, koopman in
Haersma			houtwaren op het Vliet
Wyckel	Definitieve sententie 1 ¹³³		buyten Leeuwarden, appellant,
De Blau			originele impetrant
Vegelin			
Hamerster			contra
Sminia			
Binckes	Nauta sen.		Michiel Krop, koopman te Leeuwarden,
Idzinga			appelleerde originele gedaachde
Scheltinga			

Het Hof persisterende bij sententie van de Nederregter van de 7 octobris 1774 verklaart den appellant, originele impetrant bij dezelve niet te zijn beswaard cum expensis.’

Door uit te spreken, dat de appellant, Hero Postumus, niet door de sententie van het stedelijk gerecht van Leeuwarden ‘bezwaard’ was, gaf het Hof te kennen, dat het

¹²⁹ Zie over hem Vries e.a., *Heeren van den Raede*, 344 (nr 203). Knock die in 1720 benoemd was, was sinds 1763 eerste, presiderende raad.

¹³⁰ Zie over hem *ibid.*, 367 (nr 227).

¹³¹ Arch. HvF, inv. nr 16715, eerste rechtstag 8 april 1777, def. sent. 1.

¹³² In de achttiende eeuw werd bij de optekening van het dictum van het vonnissen in de ‘quaclappen’ de naam van de rapporterende raadsheer altijd bovenaan de bladzijde waarop de optekening begint, vermeld. De raadsheren wier namen in de marge genoemd staan zijn degenen die in de zaak hun stem hebben uitgebracht.

¹³³ Het nummer geeft aan, dat het hier om het eerste eindvonnis gaat dat in de betreffende zittingsperiode tot stand kwam. In dit geval was dat de zittingsperiode die volgde op het paasreces van 1777. De eerste rechtstag van deze zittingsperiode viel op 1 april 1777, de dinsdag na de tweede zondag van Pasen. Wanneer het vonnis precies tot stand gekomen is tijdens deze zittingsperiode, die duurde tot 13 mei 1777, is overigens onbekend. De datum van tot standkoming werd in die tijd namelijk nooit vastgelegd. Toevallig is dit vonnis de enige definitieve sententie die het Hof in de betreffende zittingsperiode velde.

Prostatibus obaren
 Inact
 Boelen
 Compensae
 Haeoma
 Woudel
 De Blau
 Vaelin
 Hamerster
 Aninim
 Binsch
 Lelzingen
 Lelzingen

Verole Regtdag gelon,
 den den 8ten April 1777
 Idsingen
 Hier Postumus Kropman in
 hontwaaren op het veld bring,
 ten leen: appelt orig: inpt
 Nautafen
 Michiel Krop Kropman te
 leen: den appelt orig:
 godde
 Het Hof te per. vinstuende bij te tenten
 van den Nedergeret van den 27 Oct. 1776
 verklaart den appelt orig: inpt by de liden
 met te zyn bekenne. d. d. 1776

Afb. 13 Dictum van het eindvonnis in de zaak Postumus-Krop, zoals ingeschreven in de toen in gebruik zijn 'quaclap'. Bovenaan in het midden staat de naam van raadsheer Idsinga die rapport in de zaak uitbracht. Links in de marge staan de namen van de raadsheren die gestemd hebben over de zaak.

geen reden had gezien dit in eerste instantie in de zaak Postumus-Krop gevelde vonnis ongedaan te maken. Postumus' vordering tot herziening van dit vonnis, waarbij het Leeuwarder stadsgerecht zijn vordering tot betaling had afgewezen, werd dus afgewezen met als gevolg, dat de sententie van het nedergeret in stand bleef. Bovendien veroordeelde het Hof hem tot het betalen van de proceskosten, niet alleen die van hemzelf, maar ook die van zijn wederpartij. Het Hof was dus eigenlijk van mening, dat Postumus' vordering tot herziening van het vonnis van het Nedergeret van Leeuwarden volkomen ongefundeerd was geweest.¹³⁴

Met het oog op de pronuntiatio werd de tekst van het eindvonnis op een los blad volledig uitgeschreven. Ongetwijfeld zal ook nu de dag voor de pronuntiatio van het vonnis deze uitgeschreven tekst nog eens volledig in de vergadering van de raadsheren zijn voorgelezen om te zien of alles klopte.¹³⁵ De tekst van het vonnis luidt als volgt:¹³⁶

¹³⁴ Zie over de veroordeling in de kosten van een geding hierboven hoofdstuk 7 § II A 4.

¹³⁵ Dit 'revue' is overigens nergens in de stukken vastgelegd.

¹³⁶ Zie het dossier, Arch. HvF, inv. nr. 15101.

‘Gezien bij den Hove van Vriesland de proceduuren voor denzelven Hove hangende tusschen dr Everhardus Keijert hem dragende volmagt van Hero Postumus, koopman in houtwaaren op het Vliet buijten Leeuwarden, appellant originele impetrant, ter eenre op ende tegens dr Marius Nauta, geoccupeerd hebbende voor Michiel Krop, koopman te Leeuwarden, appelleerde originele gedaagde ter andere zijde.

Het voorschreven Hof op alles rijpelijk gelet ende geconsidereert hebbende hetgeen men in deesen behoorde te considereeren namens en vanweegens de Heerlijkheid der Landschappen van Vriesland, persisterende bij sententie van den Nederregter van den 27sten october 1774, verklaart den appellant originele impetrant bij dezelve (versta: dat vonnis) niet te zijn bezwaard, en condemneert dezelve (versta: de appellant) mede (versta: bovendien) in de koste van den processe tot ‘s Hofs tauxatie (=schatting, berekening)’.

Hieraan is na de voorlezing op de pronunciatiedag, in dit geval 13 mei 1777, toegevoegd:

‘Aldus gedaan en uitgesproken in de Cancellarije binnen Leeuwarden den 13e may 1777.’

Indien de regels in acht genomen zijn, heeft de voorlezing van deze definitieve sententie op deze 13de mei plaats gehad in tegenwoordigheid van alle raadsheren. Deze voorlezing geschiedde waarschijnlijk door de griffier van het Hof. Verder zijn misschien ook de beide partijen aanwezig geweest en in ieder geval hun advocaten. Volgens de voorschriften moesten de partijen tenminste acht dagen voor de pronunciatiedag waarop het eindvonnis in hun zaak werd voorgelezen, gedagvaard worden om dit vonnis aan te horen. Deze dagvaarding bevatte tevens de opdracht aan de partijen alle penningen mee te brengen die zij de advocaten en het Hof schuldig waren.

Pas na de pronunciatie werd het eindvonnis ingeschreven in het ‘civiele sententieboek’ van het Hof en wel in geëxtendeerde vorm. Het begin, midden en eind van deze inschrijving in het ‘civiele sententieboek’ voor het jaar 1777 zien er als volgt uit:¹³⁷

‘Pronunciatie van den 13e may 1777

Sententie 1

Keijert

Hero Postumus coopman in houtwaren
op ’t Vliet buiten Leeuwarden, appellant
originele impetrant

contra

Nauta sen

Michiel Krop, coopman binnen voorschr.
stad, appelleerde, originele gedaagde

Gezien bij den Hove van Friesland de proceduren voor denzelven Hove hangende, tusschen Dr Everhardus Keijert hem dragende volmagt van Hero Postumus etc. ter eenre; op ende tegens Dr Marius Nauta, geoccupeerd hebbende voor Michiel Krop etc. [ter andere zijde].

¹³⁷ Zie Arch. HvF, inv. nr 16645, definitieve sententie 1 van 13 mei 1777.

De appellant originele impetrant, compareerende voor den Hove van Friesland om te dienen van libel in cas de appel, zeide onder alle salutare clausulen van rechte. – Dat op den 27^e october 1774 bij 't geregte der stad Leeuwarden was uitgesproken zekere definitive sententie hier annex met A. Etc.

...

De appelleerde comparerende insgelijx voor den Hove van Friesland om te dienen van antwoord in cas de appel, zeide onder alle salutare clausulen van regte. – Den 1-6 de *formalia appellationis* (de formele vereisten voor het instellen van hoger beroep) betreffende te passeeren. Etc.

...

Waarop partijen voorts tot duplicq inclus hadden geschreeven en in *causa* (letterlijk: in de zaak) geconcludeerd met verzoek van regt en expeditie van justitie. – Had het Hof de proceduren gewezen *in factis* binnen ses weeken peremptoir en voor alle dilay vermogens sententie van den 6^e februarij 1776. Waarop partijen wedersijds commissie hadden geligt, productie gedaan en remonstrantie geleverd, voorts finaal in *causa* geconcludeert, met verzoek van regt en expeditie van justitie.

Het voorschr. Hof op alles rijpelijk gelet ende geconsidereerd hebbende hetgeene men in deezen behoorde te considereeren in den name en van wegens de Heerlijkheid der Landschappen van Friesland persisterende bij sententie van den 27^e octobris 1774, verklaard den appellant originele impetrant bij dezelve niet te zijn beswaard, en condemneerd dezelve mede in de kosten van den processe tot 's Hofs *tauxatie*.

Aldus gedaan en uitgesproken in de Cancellarije binnen Leeuwarden, den 13^e may 1777'.

De inschrijving in het 'civiele sententieboek' maakt dus tevens duidelijk hoe, procedureel gesproken, het verloop van het proces geweest is vanaf het moment dat de (advocaat van de) eiser van 'libel diende', tot het moment, dat het Hof het eindvonnis uitsprak.

Mede omdat er in principe schriftelijk geprocedeerd werd voor het Hof van Friesland, of het nu ging om civiele dan wel om strafzaken, bouwde dit rechtscollege in de loop van zijn meer dan 300-jarig bestaan een omvangrijk archief op. Wat daarvan bewaard is gebleven, berust tegenwoordig in Tresoar, de rechtsopvolger van het Rijksarchief in de provincie Friesland te Leeuwarden. Enige jaren geleden is de inventaris van dit archiefbestand opnieuw bewerkt en in een nieuw jasje gestoken.¹³⁸ Het toegangsnummer waaronder de registers en stukken aangevraagd kunnen worden, is 14. Door deze herinventarisatie is de oude inventaris van het hofarchief van J.L. Berns, die dit archief tegelijk met de archieven van de nedergerichten en de *senatus judicialis* van de Franeker academie geïnventariseerd had,¹³⁹ overbodig geworden.

Wie de inventaris van het archief van het Friese Hof raadpleegt, zal bemerken, dat er in de series die te maken hebben met de gevoerde burgerlijke processen af en toe grote hiaten zijn. Zo begint de serie van de overgeleverde 'rolboeken' (inv. nrs 7548-7598, voorheen RR) niet eerder dan in 1760, terwijl er ongetwijfeld oudere zijn geweest. De series van de 'civiele sententieboeken' (inv. nrs 16480-16678, voorheen WW) en van de 'quaclappen' (inv. nrs 16687-16719, voorheen YY), die beide in 1527 aanvangen, zijn eveneens onvolledig. Zo ontbreken respectievelijk de 'civiele sententieboeken' van de jaren tussen 1540 en 1597 en de 'quaclappen' van de jaren tussen 1620 en 1765 om de grootste hiaten te noemen. Wat betreft de serie dossiers van de civiele zaken die ooit door het Hof van Friesland zijn beslist, deze begint op een enkele uitzondering na pas in 1700 (inv. nrs 7599-16470, voorheen SS). En zelfs dan ontbreken er dossiers, bijvoorbeeld omdat de partijen in groot revies zijn gegaan bij de Staten van Friesland. Op het punt van de burgerlijke processen is het archief eigenlijk pas in de laatste 50 tot 60 jaar van het bestaan van het Hof nagenoeg volledig overgeleverd. Bij het onderzoek van oudere processen moet men er rekening mee houden dat men niet over alle gegevens kan beschikken.

¹³⁸ Berns e.a., *Archief Hof*. Zie ook hierboven noot 1.

¹³⁹ J.L. Berns, *De archieven van Het Hof Provinciaal en van de Gerechten der Grietenijen, Steden, Districten, Eilanden en Hoogeschool van Friesland, Leeuwarden* 1919.

II LITERATUUR, ZOWEL ‘EIGENTIJD’S’ ALS ‘MODERN’¹⁴⁰

De rijkste bron wat betreft de manier van procederen in civiele en criminele zaken voor het Hof van Friesland in het bijzonder in de achttiende eeuw zijn de dictaten die zijn voortgekomen uit de colleges van de Franeker hoogleraar Elias Wigeri. Deze gaf tussen 1765 en 1780 op grond van een speciale leeropdracht onderwijs in ‘de praktijk’ van het recht, dat wil zeggen de manier van procederen, zowel bij processen voor het Hof als bij die voor de nedergerichten, niet alleen de burgerlijke maar ook de strafprocessen. Daarnaast gaf hij onderwijs in de werkwijze van de notarissen. Hoewel de voertaal in het academisch onderwijs in die dagen normaliter het Latijn was, gaf Wigeri voor het geven van dit onderwijs in de manier van procederen de voorkeur aan het Nederlands. Hij deed dit, omdat het Nederlands Frieslands bestuurstaal was en zijn colleges toch alleen maar interessant waren voor studenten die in Friesland carrière wilden maken.¹⁴¹

Met name de tweede ‘versie’ van dit onderwijs, die na 1776 ontstond, resulteerde in een compleet ‘boek’ over de gang van zaken bij het procederen. Omdat het nog niet tot uitgave van de tekst gekomen is, moeten we ons nog steeds behelpen met de overgeleverde handschriften. De meeste daarvan berusten tegenwoordig in Tresoar. De titel van deze dictaten van de tweede versie luidt doorgaans *Praktijk voor den Hove en nedergerichten*. Voor de uiteenzetting over de loop van de civiele procedure in appel – en in eerste instantie – voor het Friese Hof heb ik gebruik gemaakt van het dictaat van Wigeri’s aangetrouwde neef Simon Cocq, die later in 1789 raadsheer zou worden.¹⁴² Dit dictaat draagt de signatuur Prov. Bibl. Friesland Hs. 5254.

Het oudste werk over de manier van procederen voor het Hof van Friesland is het boek *Advocatus et ejus munere et officio* (‘De advocaat en zijn plicht en taak’) van de hand van Jacobus Bouritius, Leeuwarden 1606. Ook zijn kleinzoon Johannes Bouritius schreef later een boek over de procespraktijk voor het Hof, getiteld *Tractatus de officio et usu fori in suprema Frisiorum curia* (‘Verhandeling over de taak en de praktijk van het Hof van Friesland’), Leeuwarden 1668. Verder heeft Ulrik Huber de Friese manier van procederen beschreven in het vijfde boek van zijn *Heedendaegse Rechtsgeleerdheyt, soo elders als in Frieslandt gebruikelijk*, Leeuwarden 1686. In totaal zijn er zes drukken ge-

¹⁴⁰ Zie uitvoeriger B.S. Hempenius-van Dijk, ‘Bronnen met betrekking tot de stijl van procederen voor het Hof van Friesland’ in Berns e.a., *Archief Hof*, bijlage 3, 116-122.

¹⁴¹ Zie ook B.S. Hempenius-van Dijk, ‘Prof. Elias Wigeri en de collegedictaten van zijn studenten’ in *ibid.*, bijlage 5, 123-126.

¹⁴² Zie over hem Vries e.a., *Heeren van den Raede*, 377-378 (nr 236).

weest, respectievelijk in 1686, 1699, 1726, 1742 en 1768. De laatste drie drukken bevatten mede de aanvullingen en wijzigingen van Ulrik Hubers zoon Zacharias, wiens bewerking verband houdt met de invoering van de herziene Landsordonnantie van 1723.

Ook Dominicus Hamerster en Simon Binckes, die beiden evenals de hierboven genoemde Ulrik en Zacharias Huber het raadsheersambt bekleed hebben, hebben over het Friese procesrecht geschreven. Zij deden dit in het kader van hun commentaren op de Landsordonnantie van 1723, in het bijzonder het derde boek daarvan. Dit zijn:

D. Hamerster, *Naukeurige en duidelijke verklaring over de Statuten, Ordonnantien, Reglementen en Costumen van Rechte in Frieslandt etc.*, drie delen, Leeuwarden 1760-Franeker 1783, en

S. Binckes, *Verklaaringe van de Statuten, Ordonnantien, Reglementen en Costumen van Rechte in Friesland, anders genaamd 's Lands Ordonnantie etc.*, 4 delen, Leeuwarden 1785-1786.

'Losse' regels wat betreft de manier van procederen vindt men onder andere in boek 1 van het werk van J. van den Sande, getiteld *Vijff boecken der gewijsder saecken voor den Hove van Vriesland*, Leeuwarden 1638 (de oorspronkelijke Latijnse versie van dit werk met de titel *Decisiones Frisicae, sive rerum in suprema Frisiorum curia judicatarum Libri V*, was verschenen in Leeuwarden in 1635).

Wat betreft 'moderne', dat wil zeggen na 1811 geschreven literatuur met betrekking tot het Hof van Friesland en de manier van procederen zowel in civiele als in criminele zaken is de oogst zeer bescheiden. De voornaamste boeken zijn de volgende:

J.M. van Beyma, *Historia curiae Frisicae ab ejus ortu usque ad seculi XVI exitum*, Leiden 1835

J. Sickenga, *Het Hof van Friesland in de zeventiende eeuw*, Leiden 1869

O.Vries e.a., *De Heeren van den Raede. Biografieën en groepsportret van de raadsheren van het Hof van Friesland, 1499-1811*, Hilversum/Leeuwarden 1999

Daarnaast zijn er nog enkele andere boeken en artikelen van belang in verband met de geschiedenis van het Friese Hof en processen die zich voor dit Hof hebben afgespeeld:

A.H. Huussen jr. en B.S. Hempenius-van Dijk, 'De Franeker academie en het Hof van Friesland' in G.Th. Jensma, F.R.H. Smit en F. Westra (red.), *Universiteit te Franeker*, Leeuwarden 1985

A.H. Huussen jr., *Veroordeeld in Friesland, criminaliteitsbestrijding in de eeuw der Verlichting*, Leeuwarden 1994

J.H.A. Lokin, C.J.H. Jansen en F. Brandsma, *Het Rooms-Friese recht. De civiele rechtspraak van het Hof van Friesland in de 17e en 18e eeuw*, Hilversum/ Leeuwarden 1999

D.P. de Vries en P. Nieuwland (red.), *500 jaar Hof van Friesland. Bijdragen aan het herdenkingssymposium, gehouden te Leeuwarden 24 september 1999*, Hilversum/ Leeuwarden 2000

A.G. Bosch en A.P. van Nienes, 'Het krijgsgerecht der Friese en Nassause Regimenten

(circa 1583-1775)' in: *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden*, jg. 3 (2001) 233-251.

Een handig hulpmiddel bij het raadplegen van juridische teksten is:
[F.L. Kersteman,] *Practisyns Woordenboekje of Verzameling van meest alle de woorden in de rechtskunde gebruikelijk*, fotomechanische herdruk Den Haag 1997 (CB-reeks nr 14).

12 GLOSSARIUM

(N.B. De asterisk achter een woord betekent, dat het woord niet in de hierboven staande tekst staat, maar wel een term is die in registers en dossiers van de civiele procedures voor het Hof van Friesland voorkomt. De asterisk tussen haakjes achter een woord betekent dat het woord elders in het glossarium nader verklaard wordt.)

aanneming: zie *acte van aanneming*

acte van aanneming: de schriftelijke verklaring van een gedaagde partij bij het dienen van eis, dat hij/zij binnen een bepaalde termijn zal geven of doen, wat de eisende partij van hem/haar vordert (Zie hoofdstuk 7 § II A 1.)

actum ut supra: (letterlijk:) gedaan als boven (Daarmee wordt bedoeld, dat de in het stuk in kwestie beschreven handeling heeft plaats gehad op de bovenaan het stuk vermelde datum.)

accusant: de (proces)partij die een ander, hetzij de andere partij hetzij een getuige, beschuldigt van contumacie (*)

(*ge*)*accuseerde*: de van contumacie (*) beschuldigde

accuseren: beschuldigen (in het bijzonder: van contumacie (*)) (Zie hoofdstuk 7 § II A 1.)

*ad octo/ad triduum**: (letterlijk:) binnen acht dagen (=over een week)/binnen drie dagen

admitteren: toelaten

ante-interlocutoir proces: het eerste traject van de civiele procedure, dat zich afspeelt voordat bij tussenvonnis levering van getuigenbewijs wordt opgelegd (Zie hoofdstuk 7 § II A 1-5.)

*ante litis ingressum**: (letterlijk:) vóór het beginnen van het geding (Zie ook onder *presentatie ante litis ingressum*)

*anticipatie**: (letterlijk) het vooruitlopen op (Wie procedeert 'in cas (*) van anticipatie' probeert zijn wederpartij uit te lokken tot het beginnen van een proces met het doel deze partij, als die daar niet toe overgaat, verder het zwijgen op te laten leggen.)

antwoord: de reactie op het door de aanlegger van het proces geleverde 'libel' (*)

apostelen: de toestemming van een lagere rechter om in hoger beroep te gaan bij een hogere rechter tegen een door die lagere rechter gegeven vonnis

appel: hoger beroep

appellant: degene die in hoger beroep gaat of is gegaan

(*ge*)*appelleerde*: degene tegen wie het appel wordt of is ingesteld, verweerder in appel
artikel(en) (*articul(en)*): punt(en) ofwel onderde(e)l(en) van een in het proces ingediende schriftuur (De aldus opgebouwde schrifturen worden vanwege deze artikelen ook

wel 'gearticuleerd' genoemd. Zie hoofdstuk 7 § I A 4.) Zie ook onder *probatoire artikelen* (*)

attestant: degene die een (getuigen)verklaring aflegt

attestatie: (getuigen)verklaring

bekening van de hand: zie *handbekening*

biljet van getuigen: het vel papier, waarop de namen van de (*probatoire*, *reprobatoire* of *contra-reprobatoire*) getuigen (*) vermeld staan met opgave van de (*probatoire*, *reprobatoire* of *contra-reprobatoire*) artikelen (*), waarop zij door de 'commissaris onder het zegel' (*) verhoord dienen te worden (Zie hoofdstuk 7 § II B 1 b.)

cas: zaak, geval (De term wordt meestal gebruikt in de uitdrukking: in cas van (bijvoorbeeld: *appel* (*), *anticipatie* (*), *purge* (*) e.d.) waarmee aangegeven wordt om welke reden de partij in kwestie als eisende of gedaagde partij procedeert

causa: (letterlijk:) zaak, de zaak waarover het geding gaat

*cautie**: borgstelling

*cautie pro litium expensis**: borgstelling voor de kosten van het geding

circumductie van instantie (verzoek tot): verzoek dat ertoe leidt, dat een gedaagde partij, die geconfronteerd wordt met het niet verschenen zijn van de eisende partij, ontslagen wordt van het reageren op diens in de dagvaarding gestelde eis, totdat hij opnieuw door de aanlegger voor de rechter wordt aangesproken (N.B. Dit verzoek is altijd gekoppeld aan het verzoek de niet verschenen eiser *contumax* (*) te verklaren.)

citatie: dagvaarding, oproep om voor een rechterlijke instantie te verschijnen

citeren: dagvaarden

commissaris: degene (meestal een raadsheer van het Hof) die een bepaalde opdracht of commissie (*) te vervullen heeft

commissaris onder het zegel: de raadsheer die opdracht heeft dat gedeelte van de procedure te leiden waarin het gaat om het leveren van getuigenbewijs

commissaris ter audiëntie van de rol(le) (*commissaris ad rotulam*): de raadsheer die de rolzitting leidt

commissie: (speciaal) opdracht aan een raadsheer om een bepaalde handeling, zoals het leiden van de bewijsprocedure, te gaan uitvoeren. (Voor een aantal van deze telkens weer voorkomende commissies bestaat een 'tour' (*).)

comparereren/comparitie: het verschijnen voor een rechter of op een zitting

concluderen: verklaren, dat men als partij van zijn kant het proces voor volschreven, afgerond houdt

condemneren: veroordelen

(*ge*)*condemneerde*: de veroordeelde, in het ongelijk gestelde, partij

comparereren (comparitie): (het) verschijnen voor een rechter of notaris

contenderen: vorderen, eisen, van wat men wil van de wederpartij

*continueren**: aanhouden van het beginnen van de procedure, met als resultaat, dat deze 'over' een vakantieperiode van het Hof 'heen getild' wordt

contra-reprobatoire artikelen (positiën): Zie onder *probatoire artikelen*

contra-reprobatoire getuigen: de getuigen die op de *contra-reprobatoire artikelen* (*) van een posant (*) gehoord worden

*contra-rescriptie**: zie *request*

(ge)contumaceerde: degene die, hoewel hij daartoe wel verplicht was, niet op een zitting van het Hof verschenen is en daarom 'contumax' (*) verklaard is

contumacie: het niet verschijnen voor het Hof, als men daartoe wel verplicht is als procespartij of als getuige (Zie hoofdstuk 7 §§ II A 1 en B 16.)

contumax: (letterlijk:) weerspannig. Zie verder onder contumacie (*).

cum expensis: (letterlijk) met de kosten, dat wil zeggen dat men veroordeling van de wederpartij vraagt tot betaling van de kosten van het geding

curator ad litem (curator litis): degene die het proces voert inde plaats van iemand die tegen zijn voogd of curator dan wel, als het een gehuwde vrouw betreft, tegen haar echtgenoot procedeert

de post (d.p.): daarna

debat*: in het bijzonder: geschil over in rekening gebrachte (salaris)kosten

debattant*: de eisende partij in een geschil over een rekening

(ge)debatteerde*: degene, tegen wie een debat (*) is ingesteld

debatteren*: twisten over in rekening gebrachte (salaris)kosten voor een geleverde prestatie

definitieve sententie: eindvonnis. Zie ook onder sententie (*).

denunciant: (letterlijk) degene die een aanzegging doet of heeft gedaan, in het bijzonder (ook): degene die de huur van een huis of van land heeft opgezegd.

denunciatie: aanzegging, in het bijzonder (ook): opzegging van de huur of pacht

denunciëren: aanzeggen, in het bijzonder (ook): opzeggen van de huur of pacht

(ge)denuncieerde: degene aan wie de aanzegging is of wordt gedaan; in het bijzonder (ook): degene die de huur wordt (is) opgezegd

deposant: degene die een (authentieke) getuigenverklaring aflegt

depositie: (authentieke) getuigenverklaring

desertie* (bij poene van desertie): (op straffe van) het moeten afzien van het voortzetten van een procedure, waar men mee bezig is of die men wil instellen

desisteren*: afstand doen van een recht

dictum: dat gedeelte van het vonnis waarin de genomen beslissing staat

dienen (1) van de rol: het houden van de rolzitting; (2) van schrifturen: het zeggen, dat men het schriftuur in kwestie binnen een bepaalde tijd (een week, drie dagen) zal leveren

dienende dag: de dag waarop een zaak (bijvoorbeeld op een rolzitting) behandeld wordt

dilay: uitstel

domicilium citandi (eligeren)*: (kiezen van) een huis, waar men als buiten Friesland wonende procespartij gedagvaard kan worden

dupliek: het (schriftelijk) antwoord op de repliek

edictale citatie: dagvaarding voor een gedaagde die buiten de provincie verblijft (Zie hoofdstuk 7 § I 3.)

eis: vordering, datgene wat men als eiser van de tegenpartij verlangt

enquesten: (het resultaat van) de ondervraging van de getuigen

exceptie: verweermiddel, reden voor de tegenpartij in een proces om niet (ten principale) te hoeven antwoorden op de schriftelijk gestelde eis van de aanlegger in de procedure. (Zie hoofdstuk 7 § II A 2, ook over de soorten excepties.)

exploit, exploiteren: uitbrengen van een dagvaarding (aan de gedaagde of aan getuigen)

*expensen**: kosten (in het bijzonder: kosten van het geding); (*pro litium expensis*: voor de kosten van het geding)

fournieren: (1) het aan een schriftuur toevoegen van bijlagen tot bewijs van de daarin opgenomen beweringen; (2) het zorgen, dat alle stukken die van belang zijn voor het formeren van een (eind)vonnis, in het dossier van de zaak aanwezig zijn

fournissement: in het bijzonder: de opgave van alle stukken, die voor het formeren van een (eind)vonnis van belang zijn

gedaagde: de tegenpartij van de eiser in het proces

gedoemde: de verliezer in een burgerlijk proces (zie ook onder triumfant)

grossant: een griffieklerk die in het bijzonder belast is met het afschrijven van de door de advocaten bij de griffie ingediende schrifturen

grosse: het officiële afschrift van een akte

grosseren: het officieel afschrijven van akten, in het bijzonder: het afschrijven van de door de advocaten in de griffie bezorgde schrifturen.

handbekenning: erkennen van de echtheid van de handtekening die men geplaatst heeft (bijvoorbeeld onder een schuldbekentenis)

impetrant: de eiser in het proces in eerste instantie/eerste aanleg

imploreren: verzoeken, smeken

in causa: in de zaak, waarom het hier gaat

*in judicio contradictorio**: op tegenspraak

*in omnibus**: (letterlijk:) in alles

*in qualitate** (in *qlt.*) (*procederen*): (*procederen*) in de kwaliteit, hoedanigheid, van (bijv. man en voogd, vader of curator van de eigenlijke procespartij)

*in quantum pro**: voor zoveel als, met de betekenis: zoals het er ligt of voorstaat

in scriptis: (letterlijk:) in geschrifte, de advocaat die in *scripis* van eis, antwoord etc. dient, levert de daarbij behorende schriftuur ter plekke

insinueren/insinuatie: op de hoogte stellen

instantie: (1) aangave van de 'status' van het proces, dat wil zeggen of het gaat om een proces in eerste aanleg (in *prima instantia*) of in appel (*); (2) aangave van degene(n) op wiens/wier verzoek een bepaalde handeling in het proces geschiedt (in de uitdrukking: ter instantie van); (3) Zie onder *circumductie* van instantie

*in statu houden**: verklaren, dat een bepaalde situatie (ook in een proces) zo blijft, als zij is, totdat iets anders beprocedeerd en beslist is

intendit: de schriftuur, waarin de eisende partij, zo hij daar toestemming voor gekregen heeft, zijn vordering met daarbij behorende argumentatie naar voren brengt in het geval, dat de verweerder verstek heeft laten gaan en *contumax* (*) verklaard is (Zie hoofdstuk 7 § II A 1.)

interlocutoire sententie: tussenvonnis. Zie ook onder *sententie*

*intervenieren**: tussenbeide komen, het innemen van de plaats van een van de procespartijen

inthimeren/inthimatie: kennisgeving aan een bij een proces betrokken derde (zoals een advocaat) van een 'gebeurtenis' (bijvoorbeeld dag en uur van een comparitie (*))

leveren: (in een proces) overhandigen van een schriftuur aan de (advocaat van de) tegenpartij

libel: de schriftuur, het schriftelijke stuk, waarin de eis (*) vervat is

lichten van commissie: het verzoeken om een ‘commissaris onder het zegel’ (*)

lichten van stukken: het weer terugvragen van bij de griffie ingeleverde bewijsstukken

litiscontestatie: het moment, dat de gedaagde partij dient van antwoord, waarmee vaststaat dat er een rechtsgeding is tussen de partijen (Zie hoofdstuk 7 § II A 2.)

namptiseren/namptissement*: het bij voorraad uit zekerheid bij het Hof of gerecht deponeren van de geldsom, waarover het geschil gaat

opening van enquesten: de bekendmaking aan (de advocaten van) de beide procespartijen van wat de (probatoire, reprobatoire of contra-reprobatoire) getuigen (*) tegenover de commissaris onder het zegel op de (probatoire, reprobatoire of contra-reprobatoire) artikelen of positiën (*) van de posant hebben verklaard

opponeren (oppositie (voeren)): bezwaar maken tegen iets, in het bijzonder tegen een door de tegenpartij voorgestelde getuige

peremptoir: afdoend, vernietigend, ‘laatste kans’

persistement/persisteren: blijven bij (een verklaring, die men afgegeven heeft)

persisteren bij de ordonnantie: blijven bij het verzoek (aan de commissaris ter audiëntie van de rol) de advocaat van de tegenpartij, die men wil zien dienen van een bepaalde schriftuur of die men een bepaalde schriftuur wil zien leveren, daartoe aan te manen

pleidooi (playdooy): (in Friesland in het bijzonder:) mondeling gevoerde procedure

posant: de procespartij, die bewijs door middel van getuigen levert en daartoe eerst zijn (haar) (probatoire, reprobatoire of contra-reprobatoire) artikelen of positiën aan zijn ‘commissaris onder het zegel’ overhandigt (Zie onder probatoire artikelen.)

(ge)poseerde: de tegenpartij van de posant (*)

positie (positiën): stelling, bewering, andere term voor: artikel(en) (*)

praesentatie ante litis ingressum*: het aanbod van de gedaagde partij aan de eisende partij om iets te geven of te doen waardoor hij deze in zijn vordering gedeeltelijk tegemoet komt voor het aanhangig gemaakt worden van het proces

probatoire artikelen (of positiën): het stuk dat een posant (*) als grondslag van zijn (haar) bewijs van de door hem tijdens het ante-interlocutoire proces gestelde feiten aan de hem toegewezen ‘commissaris onder het zegel’ (*) overhandigt om daar de geposeerde op te laten antwoorden en de probatoire getuigen op te verhoren (Het stuk heet naar de punten, artikelen, waaruit het is opgebouwd en die elk voor zich ook ‘probatoir artikel’ worden genoemd.) (Wie getuigenbewijs wil leveren tegen wat de probatoire getuigen van zijn tegenpartij verklaard hebben, dient reprobatoire artikelen bij zijn commissaris onder het zegel in en wie getuigenbewijs wil leveren tegen wat de reprobatoire getuigen van zijn tegenpartij verklaart hebben, dient contra-reprobatoire artikelen bij zijn commissaris in om daarop contra-reprobatoire getuigen te doen verhoren. Zie hoofdstuk 7 § II B 1 b-f.)

probatoire getuigen: de getuigen die op de probatoire artikelen (*) van een posant (*) gehoord worden

proces: (in Friesland in het bijzonder:) schriftelijk gevoerde procedure

procureur: degene die in opdracht van een partij voor hem de ‘technische’ kant van het proces behartigt en de nodige proceshandelingen voor hem verricht

(zich) procureur-acceptant stellen*: verklaren, dat men als de (nieuwe) advocaat (en procureur)

van een der procespartijen optreedt (N.B. In het geval, dat een procespartij zijn advocaat (en procureur) verliest en een nieuwe neemt, komt de zaak eerst weer op de rol (*) van de nieuwe zaken, daarna gaat ze verder op het punt waar zij gebleven was.)

procureur-generaal: degene die het belang van de staat (hier Friesland) waarneemt bij de ambtshalve vervolging van misdrijven en overtredingen

procureur-postulant: de (in de praktijk opgeleide) procesvertegenwoordiger voor een nedergererecht

produceren, productie (doen): (het) leveren van bewijs (door akten of getuigen)

pronunciatie/pronunciëren: het afkondigen van vonnissen met name die in civiele zaken

pronunciatiedag: dag waarop de afkondiging van civiele vonnissen plaatsvond (Er waren zes van deze dagen per jaar. Zie verder hierboven hoofdstuk 7 § II B 4).

pro se (*): (letterlijk) voor zichzelf; men vindt dit vaak bij een procespartij die ook al 'in kwaliteit' procedeert, om aan te geven dat hij of zij ook zelf als persoon een belang heeft bij de procedure

protesteren: verklaren

- de *effectu* van iets*: middels een verklaring verzoeken, dat iets (een bepaalde handeling) van kracht geacht mag worden
- de *nullitate* van iets*: middels een verklaring verzoeken, dat iets (een bepaalde handeling) ongeldig geacht mag worden

purge/purgeren: het zich zuiveren van een beschuldiging, o.a. die van contumacie (*)

reassumeren/reassumptie**: het verder gaan met/het weer opnemen van een al aanhangige procedure door iemand die de rechtsopvolger is van een (overleden) procespartij op het punt waarop dit proces afgebroken is

*reauditie**: letterlijk: het opnieuw horen (van een zaak), aanduiding voor het revideren van een zaak, die door middel van een rekwes ofwel een verzoekschrift is ingeleid

rechtdag: de dag waarop het Hof (of een ander gerecht) zitting houdt ter afdoening van de rol (*) of om vonnissen bekend te maken

reformatie/reformer: het wijzigen van een vonnis van een neder- of ander gerecht, waarvan in beroep gegaan is bij het Hof

relaas: het verslag van een deurwaarder of bode over een door hem gedaan exploit (*)

remitteren: afstand doen van een recht

remonstrantie: (eigenlijk: verklaring) het laatste stuk dat een advocaat in een op bewijs gewezen straf- c.q. burgerlijk proces mag indienen tot verdediging van het standpunt van zijn partij

*rendant**: de gedaagde partij in een procedure over een rekening

*rendeerde**: de eisende partij in een procedure over een rekening

repliek: het stuk waarmee (de advocaat van) de eiser reageert op het antwoord van (de advocaat van) de gedaagde

reprobatoire artikelen: de artikelen (*) van een procespartij die bewijs wil leveren tegen wat door de probatoire getuigen (*) gezegd is

reprobatoire getuigen: de getuigen die op basis van de reprobatoire artikelen (*) voor ondervraging opgeroepen worden

request (rekwes): verzoekschrift (Soms is dit ook de basis van een requestprocedure, een procesgang op basis van een verzoekschrift waarin de indiener, de suppliant

(*requirant*) (*) iets van een ander verlangt dat het gerecht niet kan beslissen zonder ook die ander, (*ge*)*requireerde* (*) gehoord te hebben (De (*ge*)*requireerde* (*) antwoordt met een *rescriptie*, waarop de *suppliant* (*) weer kan reageren met een *contra-rescriptie*, waarna een uitspraak volgt. Gaat men daarvan in beroep, dan heet dat *reauditie* (*).)

requirant: zie *suppliant*

(*ge*)*requireerde*: degene tegen wie een verzoekschrift gericht is (Zie ook onder *request* (*).)

rescriptie: antwoord van de (*ge*)*requireerde* (*) op een *request* (*)

revies/*revisie*: (1) herziening van een door het Hof van Friesland gewezen vonnis. (Er waren twee soorten van *revies*:, ten eerste ht *revies* door het Hof zelf, het zogenaamde ‘klein-*revies*’, en het *revies* door de Staten van Friesland, het zogenaamde ‘groot-*revies*’.); (2) de procesgang bij de herziening van een vonnis van het Hof

revue: het (de dag voor de pronuntiatio (*)) door de raadheren opnieuw doorlezen van een gewezen vonnis, alvorens dit wordt uitgesproken

rol: de lijst van aanhangig gemaakte zaken die op een gegeven rechtstag (*) door het Hof of gerecht behandeld moeten worden. Zie hoofdstuk 7 § II A 1.

rollarius: de griffieklerk, die in het bijzonder verantwoordelijk is voor het bijhouden van de *rol* (*)

salvis exceptionibus et defensionibus: (letterlijk:) behoudens (het stellen van) middelen tot verweer en (het aanvoeren van) middelen ter verdediging (Zie hoofdstuk 7 § II A 1.)

secreet signet: het geheimzegel (van het Hof van Friesland)

sententie: vonnis, uitspraak. Zie ook onder *definitieve* en onder *interlocutoire sententie*

signet zie onder *secreet signet**

sportulen/*sportelen*: speciale bedragen die de procespartijen bij het dienen van de eisen van antwoord etc. schuldig waren en door de sportelmaander werden ingevorderd (Zie hoofdstuk 3.)

substituut: de advocaat en procureur die optreedt als vervanger van een advocaat en procureur die niet op de (rol)zitting (*) aanwezig kan zijn

*suppliant**: verzoeker, indiener van een verzoekschrift, *requirant* (Zie onder *request* (*))

termineren: een eindoordeel geven in een zaak

tour: het systeem dat ervoor zorgt, dat de raadsheren ieder op zijn beurt een bepaalde commissie (*) vervullen, zoals het voorzitten van de rolzitting, het rapporteren over een te beslissen proces e.d.

triumfant: de partij die het proces waarin hij eiser c.q. appellant dan wel gedaagde c.q. geappelleerde was, gewonnen heeft; de ‘verslagen’ partij heet *gedoemde*

*ut infra**: (letterlijk:) zoals hieronder

ut supra: (letterlijk:) zoals hierboven (Zie ook *actum ut supra*.)

zegel = zie onder *commissaris onder het zegel*